

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

1988

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR-ŞEF: Prof. A. NEGUCIOIU

REDACTORI-ŞEFI ADJUNCŢI: Prof. A. PĂL, conf. N. EDROIU, conf. L. GHERGARI

COMITETUL DE REDACŢIE FILOSOFIE: Prof. I. RADU, conf. S. CONSTANTIN,
conf. T. LUPŞE (redactor responsabil), conf. A. SIDA, lector A. BUDUŞAN
lector A. MARGA (secretar de redacţie), lector I. SEMENIUC

TEHNOREDACTOR: C. Tomoaia-COTIŞEL

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

Redacția : 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 61 01

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE

A. PANTEA, Evenimente cu profunde semnificații în istoria poporului român ● Events of Great Significance in the History of the Romanian People	3
FILOSOFIE	
I. IRIMIE, Raporturile dintre determinările energetice și cele informaționale ● Energetical and Informational Determinations	9
A. BUDUȘAN, Nicolae Iorga despre dezvoltarea socială (II) ● Nicolae Iorga: On Social Development (II)	22
O. ȘINCAI, Conservatism and Neoconservatism (II)	29
I. RADU, M. MICLEA, Teoria problemei la Lucian Blaga ● The Theory of the Problem with Lucian Blaga	35
V. MUȘCĂ, Leibniz și filosofia luminilor ● Leibniz and the <i>Aufklärung</i>	42
L. MATEI, Filosofia limbajului a lui Giambattista Vico (Implicații actuale) ● Philosophy of the Language of Giambattista Vico	48
SZEGŐ E., Atitudinea „naturală” și cea „teoretică” ● The "Natural" and the "Theoretic" Attitudes	55
A. ROTH, Filosofie și literatură în existențialism ● Philosophy and Literature in Existentialism	62
PSIHOLOGIE — PEDAGOGIE	
[T. KULCSÁR], Evaluarea inteligenței la copii ● Estimation of I. Q. in Children	70
I. DRUȚU, Rolul structurării și al activării în procesul memorării unui material verbal ● The Role of Structuring and Activating in the Memorization Process of a Verbal Material	76
H. D. PITARIU, F. J. LANDY, Evaluarea performanțelor personalului de proiectare din informatică ● Performance Rating of the Data Processing Designer Personnel	80

N. TOTOIAN, Unele condiții ale experimentului pedagogic actual ● Upon Conditions of the Present-day Pedagogical Experiment	88
V. LĂCUȘ, Principiul formativ în orientarea profesională ● Le principe formative dans l'orientation professionnelle	93

Recenzii — Book Reviews — Comptes rendus

Vasile Boari, Dialectica raportului conștiință morală — conștiință politică. O perspectivă filosofică (I. LEICU)	97
Petru Ioan, Perspective logice (L. MATEI)	98
Kant-Studien (A. MARGA)	98
Dialektike i sistemii analiz (T. LUPȘE)	99
V. A. Arteomov, Soșialnoe vremia (GH. BÎRSAN)	100
Joseph J. Kockelmans, Heidegger and Science (A. MARGA)	100
Gh. A. I. Cazan, Istoria filosofiei marxiste (A. MARGA)	102

Cronică — Chronicle — Chronique

Decernarea unor premii ale Academiei R.S.R.	104
Concursul studențesc al facultăților de istorie-filosofie	104

EVENIMENTE CU PROFUNDE SEMNIFICAȚII ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN

AUREL PANTEA*

ABSTRACT. — *Events of Great Significance in the History of the Romanian People.* The survey focuses on three particularly important events in the history of the Romanian people namely: 69 years since the union of Transylvania with Romania and accomplishment of the unitary national state; 40 years since the abolition of monarchy and proclamation of the Romanian People's Republic, and; the Vth National Conference of the Romanian Communist Party held between 14—16 December, 1987. Stress is laid on the significance of the 1918 and 1947 historic events in the further evolvement of the Romanian people, and on the particular importance of the theses, ideas and directions formulated in the *Report to the National Conference* by comrade Nicolae Ceaușescu, the General Secretary of the R.C.P. to the present day and future development of the Socialist Romania, to the implementation of the objectives and tasks set up for the building of the many-sidedly developed socialist society and the passing to communism.

Istoria civilizației umane în general, istoria popoarelor în particular este marcată în evoluția ei de anumite evenimente cu o semnificație deosebită, adevărate pietre de hotar în destinul unui popor sau altul. Asemenea momente de profundă semnificație istorică sînt prezente și în istoria poporului român, jalonîndu-i mersul înainte, realizînd sălturi calitative în dezvoltarea sa. Între acestea, fără îndoială, desăvîrșirea unității naționale statale, prin unirea Transilvaniei cu România, reprezintă un asemenea moment cu profunde semnificații și consecințe istorice. El a răspuns nu numai unui ideal vechi de secole, ci și unei necesități istorice ce se cerea împlinită, deoarece dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strîns legate de încheierea procesului de formare a statului național unitar român.

Realizată în condițiile unui avînt revoluționar deosebit, unirea Transilvaniei cu țara a fost consecința luptei maselor populare, a întregului popor român. Sub conducerea Consiliului Național Român central, format pe baze paritare din reprezentanți ai social-democrației și reprezentanți ai Partidului Național Român, transilvănenii și-au canalizat eforturile către realizarea dezideratului național — unitatea tuturor românilor într-un stat liber, independent. Evenimentele din toamna anului 1918 aveau să confirme, ca și în cazul altor popoare ce fuseseră oprimate de regimul dualist, justetea luptei pentru autodeterminare politică și despărțirea de statul asupritor. Românii și-au exprimat limpede dorința de a uza de acest drept al autodeterminării atît prin Declarația de principii din octombrie 1918, cît și prin toate acțiunile pe care le-au întreprins pentru pregătirea și desfășurarea Adunării de la Alba Iulia, chemată să exprime voința de unire a poporului român.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

Alegerea celor 1228 de delegați la marea adunare s-a făcut în spiritul celor mai democratice norme, astfel încît au fost reprezentate toate clasele și categoriile sociale existente, fiind aleși muncitori, proprietari, țărani, intelectuali, bărbați și femei. Dezbaterile și hotărîrile adoptate la Alba Iulia au evidențiat dorința românilor de a se uni necondiționat cu România. Declarația recunoștea deplina libertate națională și drepturi egale pentru toate naționalitățile conlocuitoare, înfăptuirea unui regim democratic în toate domeniile vieții publice, reformă agrară radicală, asigurarea pentru muncitori a unor drepturi și avantaje similare cu ale muncitorilor din cele mai avansate țări ale Europei. Totodată, Declarația exprima dorința românilor ca la Congresul de Pace comuniunea națiunilor libere să se înfăptuiască astfel încît dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile, mari și mici, iar în viitor războiul să fie eliminat ca mijloc de reglementare a relațiilor dintre state.

Atît declarația cît și forma în care s-a hotărît desăvîrșirea statului național unitar român subliniază caracterul plebiscitar al deciziilor luate.

Alături de participanții la adunarea de la Alba Iulia, sutele de mii de adeviați, numeroasele adunări întrunite în orașele și statele țării, întăresc și mai mult caracterul plebiscitar al hotărîrilor de unitate. Se adaugă la acestea hotărîrea de a recunoaște unirea și adeviața la Declarația adoptată la Alba Iulia a reprezentanților naționalităților conlocuitoare din Transilvania.

Cu toate că principalele beneficiare ale unirii au fost clasele dominante din România care s-au folosit de prilej pentru a-și consolida puterea economică și politică, totuși înfăptuirea unității naționale a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea forțelor progresiste ale societății, pentru intensificarea mișcării revoluționare a clasei muncitoare, a stimulat lupta împotriva exploatării și asupririi. Misiunea de a asigura realizarea deplină a marilor aspirații ale poporului român a revenit clasei muncitoare. Condușă de Partidul comunist, clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea, intelectualitatea, cu toate forțele progresiste ale societății, a înfăptuit transformări revoluționare radicale, asigurînd victoria socialismului, edificarea noii societăți în România.

Evenimentul de hotar sau momentul care a marcat trecerea țării noastre la realizarea sarcinilor construcției socialiste a fost proclamarea Republicii.

Proclamarea Republicii a reprezentat încununarea luptei poporului român, a forțelor sale înaintate pentru eliberare socială și națională, progres social și o viață mai bună. „Făurirea republicii — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român — a devenit posibilă în condițiile sociale noi create după eliberarea țării, ale profundelor schimbări democratice revoluționare care s-au produs în societatea românească și ale acțiunilor de masă pentru răsturnarea claselor exploătătoare și cucerirea puterii de către proletariat, în alianță cu țărănimea¹.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 7, Editura Politică, București, 1973, p. 957.

În fruntea acestei lupte s-a situat P.C.R., care a înmănușiat într-un front unic toate forțele înaintate ale națiunii, asigurînd cucerirea unor noi poziții în viața socială și politică, înlăturînd partidele politice burgeze de la conducerea țării și pregătînd condițiile abolirii monarhiei și a proclamării republicii. La 30 Decembrie 1947 ca rezultat al procesului dezvoltării istorice, a luptei revoluționare a maselor populare, monarhia a fost abolită, iar poporul român și-a luat soarta în propriile mîini, instaurînd Republica Populară Română.

Instaurarea republicii, veche și arzătoare aspirație a poporului, a găsit un profund ecou în conștiința oamenilor muncii din întreaga țară care au salutat cu satisfacție și bucurie proclamarea republicii, exprimînd hotărîrea de a-și închina toate forțele consolidării și înfloririi patriei, apărării libertății și suveranității naționale.

În luna cînd aniversăm împlinirea a 40 de ani de la abolirea monarhiei și proclamarea republicii, „aspirație de veacuri a poporului român, care a marcat o nouă etapă în istoria patriei noastre, trecerea la făurirea orînduirii socialiste în România”², s-au desfășurat lucrările celei de a V-a Conferințe Naționale a P.C.R.

Conferința Națională a P.C.R., eveniment de importanță deosebită în viața partidului și poporului a aprobat în unanimitate și a dat cea mai înaltă apreciere tezelor, ideilor și orientărilor cuprinse în magistralul Raport prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R.

Expresie strălucită a aplicării creatoare, profund științifice a legităților și adevărurilor general-valabile ale socialismului științific, ale materialismului dialectic și istoric la condițiile concrete din țara noastră, Raportul evidențiază cu pregnanță gîndirea novatoare, revoluționară a secretarului general al partidului, concepția teoretică și practică privind obiectivele dezvoltării multilaterale a patriei în etapa actuală, rolul hotărîtor al partidului în perfecționarea organizării și conducerii societății românești, a tuturor laturilor vieții economice și sociale, a democrației muncitorești-revoluționare, în ridicarea calității și eficienței întregii activități, în elaborarea și înlăturarea politicii interne și externe a staului nostru socialist.

În Raportul prezentat la Conferința Națională se face o analiză științifică și atotcuprinzătoare a profundelor transformări revoluționare din anii construcției socialiste, o definire și caracterizare a stadiului actual de dezvoltare a societății socialiste românești.

Sînt prezentate profunde transformări revoluționare din anii construcției socialiste, succesele obținute de poporul român în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate. Astfel, Raportul subliniază faptul că în anii construcției socialiste România s-a transformat dintr-o țară slab dezvoltată, condamnată de unii ideologi ai claselor exploatoare să rămînă o „țară eminentamente agrară”, într-o țară industrial-agrară dezvoltată. Acest salt deosebit, realizat într-o perioadă istorică scurtă, este consecința firească a conducerii întregului proces revoluționar din Româ-

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, Editura Politică, București, 1987, p. 6.

nia de către P.C.R., a justeții liniei sale politice generale, a strategiei și tacticii stabilite pentru fiecare etapă a construcției socialiste în patria noastră.

Pornind de la realizările obținute pînă în prezent, precum și de la cunoașterea exactă a posibilităților materiale și umane de care dispune țara noastră, Raportul prezentat la Conferința Națională afirmă „... că avem toate condițiile pentru a realiza cu succes, pînă în 1990, obiectivul strategic stabilit de Congresul al XIII-lea al partidului nostru”³, respectiv depășirea stadiului de țară socialistă în curs de dezvoltare și trecerea la un stadiu superior, cel de țară socialistă mediu dezvoltată.

Întemeiat pe o analiză profund științifică, Raportul prezentat de secretarul general al partidului abordează într-o viziune creatoare, direcțiile principale pe care trebuie să se înscrie efortul întregii noastre națiuni pentru ridicarea țării pe noi culmi de civilizație și progres. Realizarea obiectivelor actualului cincinal precum și a sarcinilor stabilite de Programul partidului pînă în anul 2000, va permite transformarea României într-o țară cu o industrie și agricultură puternic dezvoltate, va asigura progresul general al tuturor sectoarelor de activitate, ridicarea nivelului de trai material și spiritual al întregului popor.

Dincolo de eforturile de modernizare a economiei naționale, de perfecționare a relațiilor de producție și sociale, care reprezintă factori hotărâtori, este necesară intensificarea activității politico-educative, de ridicare și dezvoltare continuă a conștiinței socialiste a tuturor oamenilor muncii, astfel încît aceasta să devină un factor important în realizarea planurilor și programelor de dezvoltare economico-socială. Referindu-se la această problemă, tovarășul Nicolae Ceaușescu apreciază în Raportul prezentat la Conferința Națională că „În noua etapă a dezvoltării societății românești nu numai că nu se diminuează importanța activității ideologice, ci, dimpotrivă, ea se accentuează și devine tot mai puternică. Problemele complexe pe care le ridică uriașele transformări care au loc în țara noastră și în lumea contemporană cer un larg orizont ideologic și politic, o înțelegere și cunoaștere temeinică a legilor generale ale dezvoltării sociale, a interdependenței dintre diferite fenomene, atît pe plan național, cît și internațional”⁴.

Documentele Conferinței Naționale subliniază necesitatea desfășurării unei activități mai susținute pentru aplicarea neabătută în viață a Programului ideologic, a principiilor eticii și echității socialiste, pentru educarea tuturor cetățenilor patriei în spiritul muncii, al patriotismului socialist, revoluționar. Munca politico-educativă trebuie să cultive cu mai multă fermitate în conștiința oamenilor muncii sentimentele dragostei față de partid, față de patria socialistă, liberă și independentă.

La baza acestei activități trebuie să stea Programul partidului și Programul ideologic, hotărârile și documentele adoptate de congresele, conferințele și plenarele partidului nostru, principiile revoluționare ale socialismului științific.

³ *Idem*, p. 13.

⁴ *Idem*, p. 41.

De o mare importanță sînt tezele formulate de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., cu privire la întărirea continuă a rolului conducător al partidului, exigențele formulate în legătură cu perfecționarea activității politice și organizatorice, întărirea spiritului de răspundere și a disciplinei de partid.

Înaltul forum al comuniștilor români a relevat că avem un partid puternic, strîns legat de popor. Astăzi, partidul nostru numără peste 3,7 milioane de membri, din care 53% sînt muncitori, 16% țărani, 21% intelectuali și alte categorii sociale⁵. Rolul conducător al partidului nu reprezintă o noțiune abstractă, ci se materializează în munca fiecărui comunist, iar adevăratul criteriu de apreciere a muncii de partid îl constituie rezultatele obținute. De aceea se impune creșterea exigenței, a spiritului de răspundere și a disciplinei de partid, cultivarea criticii și autocriticii pentru înlăturarea unor fenomene negative ca automulțumirea, îngăduința față de abateri, spirit de familiarism și prietenie rău înțeleasă. „Trebuie să fim pe deplin conștienți — subliniază secretarul general al partidului — că îndeplinirea marilor obiective prevăzute în actualul cincinal și, în perspectivă, pînă în anul 2000, realizarea deplină a socialismului în patria noastră constituie o etapă importantă a revoluției socialiste — și aceasta nu se poate realiza fără un partid puternic, fără un înalt spirit revoluționar, de combativitate și exigență, fără creșterea necentenită a rolului conducător al partidului, al fiecărei organizații de partid, al tuturor comuniștilor, în toate domeniile de activitate“⁶.

Toate marile realizări obținute în construcția societății socialiste demonstrează justetea politicii partidului nostru, realismul liniei sale politice generale, a strategiei și tacticii.

O mare valoare principală, teoretică și practică o are teza elaborată de secretarul general al partidului conform căreia socialismul se construiește cu poporul și pentru popor. Făurirea unui cadru democratic larg care asigură participarea întregului popor la elaborarea și îndeplinirea politicii partidului, la conducerea societății, asigurarea unui sistem democratic funcțional, de o mare eficiență și originalitate, dau măsura reală a caracterului democrației muncitorești, revoluționare din țara noastră, demonstrează cu prisosință dinamismul sistemului democratic românesc. În această viziune Raportul la Conferința Națională relevă necesitatea de a acționa în continuare pentru dezvoltarea permanentă a democrației muncitorești, revoluționare, pentru perfecționarea sistemului de conducere și planificare, pornind de la necesitatea creșterii rolului și funcțiilor statului în conducerea și dezvoltarea tuturor sectoarelor de activitate.

În directă conexiune cu vasta operă de dezvoltare socialistă a țării, activitatea internațională a partidului și statului nostru, avînd ca punct de sprijin apărarea și afirmarea independenței naționale, se distinge printr-o participare activă și de înaltă responsabilitate la soluționarea marilor probleme care confruntă omenirea, promovînd cu prioritate cauza

⁵ *Idem*, p. 45.

⁶ *Idem*, p. 51.

păcii și independenței popoarelor, a conlucrării libere între toate națiunile lumii.

Făcînd o analiză profund științifică a condițiilor în care se desfășoară activitatea României pe plan extern, Raportul la Conferința Națională pune în evidență marile transformări revoluționare, sociale și naționale, produse în viața internațională. În acest context, politica externă promovată de România socialistă, cu deosebire în cei 22 de ani care au trecut de la istoricul Congres al IX-lea al P.C.R., se caracterizează prin principialitate, realism și adîncă înțelegere a perspectivei istorice. Acest adevăr dă întreaga măsură a continuității de acțiune prin care afirmarea plenară a dreptului legitim la făurirea propriei istorii naționale este strălucit însoțită prin acțiunea prodigioasă de participare la istoria lumii. Făcînd bilanțul acestei activități, tovarășul Nicolae Ceaușescu afirmă în Raportul prezentat la Conferința Națională că „Privind retrospectiv la întreaga activitate de politică internațională, putem declara, și de la înalta tribună a Conferinței Naționale, că nu avem nimic de negat din tot ceea ce am înfăptuit, că dacă s-ar întîmpla, prin abstract, să reluăm activitatea de la Congresul al IX-lea al partidului, am duce aceeași politică atît pe plan intern — poate, dacă am fi avut experiența de azi, cu rezultate mai bune, dar am merge pe același drum — ca și pe plan extern, în politica internațională, am acționa în același fel, fiind convinși că aceasta corespunde intereselor dezarmării, păcii și colaborării, asigurării unui lumi fără arme și războaie pe planeta noastră⁷. Prin multitudinea demersurilor internaționale, prin calitatea și principialitatea lor, România a inaugurat căi și modalități noi de abordare și de acțiune, a stimulat procese inedite, cărora timpul le-a adus consacrară, gîndirea politică românească fiind recunoscută azi ca un aport de excepție la patrimoniul gîndirii politice universale contemporane.

Prin documentele de excepțională însemnătate pe care le-a adoptat, cea de a V-a Conferință Națională a partidului a formulat un program clar, profund științific și pe deplin realist, de muncă și acțiune revoluționară pentru înfăptuirea în cele mai bune condiții a hotărîrilor Congresului al XIII-lea, a planurilor și programelor de dezvoltare economico-socială a României socialiste.

⁷ *Idem*, p. 59—60.

RAPORTURILE DINTRE DETERMINĂRILE ENERGETICE ȘI CELE INFORMAȚIONALE

ION IRIMIE*

ABSTRACT. — **Energetical and Informational Determinations.** Against the background of the idea that there is a certain specific of the law conditioning, causal and action relationships in the domain of connexions of an informational type, this survey attempts at first to give an account of pertinent defining features of this specificity. Further on, as an extension of this account, the assertion is advanced and argued that relationships of a finality and freedom kind do not fall outside of or oppose to those of the determination, they just fall among them, i.e. in the inside of what we have termed determinations of an informational nature.

Intr-un anume sens, raporturile dintre cele două tipuri sau genuri ale determinării — energetice și informaționale — reprezintă o temă veche a cugetării filozofice. Ea ne apare atât de veche încît nimeni nu-i mai poate indica adevăratele începuturi. Chiar dacă în alte haine conceptuale și terminologice, tema a fost prezentă în aproape toate acele incursiuni filosofice în care a fost vorba de marile domenii ale realității, de specificul lor existențial, de raporturile care s-ar putea institui între ele. Din unghiul de vedere al unor asemenea raporturi, tema determinării a însoțit căutările gândirii umane mai ales atunci cînd aceasta s-a aplecat asupra genezei și/sau genezelor propriilor ei forme și conținuturi, asupra condițiilor, cauzelor și legilor care-i asigură modul specific de a fi și de a acționa.

În istoria lungă și anevoioasă a acestor căutări s-a și născut „gîlceava“ determinismelor, pe de o parte, „gîlceava“ acestora cu pozițiile indeterminismului și finalismului, pe de altă parte. Caracteristica principală a acestor căutări și orientări este că în interiorul lor discuția despre tipurile mari ale determinării, ale ordinii și ordonării generale s-a dus, ca regulă, pe solul raporturilor celor mai polare, pe solul problemelor puse de determinările cele mai îndepărtate și mai tensionale: lumea naturii și lumea omului, lumea materiei și aceea a spiritului etc. Poate că această prea mare polaritate să fi și condus la opozițiile mari din interiorul viziunilor deterministe, din raporturile acestora cu indeterminismul și finalismul. Poate că această prea mare polaritate să fie „vinovată“ de ideea că ordinea naturii s-ar supune fără rezerve cauzalității și necesității, pe cînd lumea spiritului ar rămîne la a fi imperiul finalității și libertății. Din aceeași situație s-a născut, probabil, și ideea că, dimpotrivă, necesitatea și regularitatea ar funcționa doar în zonele gândirii cunoscătoare, în timp ce domeniile lumii exterioare ar rămîne supuse doar spontaneității și nonregularității.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

Lăsând în afara preocupărilor de față modurile mai vechi de a filozofa pe tema raporturilor dintre diferitele tipuri ale ordinii și ordonării, să amintim că tema acestor raporturi reintră în scenă. Această reintrare se leagă organic de realizările gândirii cibernetice, mai ales de lansarea conceptului de *informație*, de modurile acesteia de a teoretiza raporturile dintre energetic și informațional.

Pusă în acești termeni noi, tema câștigă și câteva deplasări de conținut. Dacă pînă acum discuția despre cele două tipuri ale ordinii generale se purta, așa cum am afirmat mai sus, pe solul polarităților maxime, în termenii ei noi ea se duce, se pare, pe acela al bazelor acestor polarități, pe acela al rădăcinii și/sau rădăcinilor lor. Nu-i deloc greu de observat că unitățile și opozițiile dintre determinările naturii și cele ale culturii, dintre cele ale materiei și cele ale conștiinței își au punctul de plecare și de sprijin în genezele de informație, în „celulele“ propriu-zise ale semiozei.

Maniera nouă de a se discuta despre tipurile fundamentale ale ordinii și ordonării reprezintă, într-un anumit sens, istoria propriu-zisă a temei noastre. Față de o asemenea istorie, incursiunile filozofice anterioare le-am putea considera ca fiind un fel de preistorie. Comparativ cu această îndelungată și bogată preistorie, istoria temei ne apare ca fiind incomparabil mai scurtă și mai săracă. În paginile ei avem de a face mai degrabă cu multe probleme decît cu multe soluții, mai degrabă cu opinii decît cu poziții de gândire cît de cît încetățenite. Cu toate acestea, istoria nouă a modului de a discuta despre geneza stărilor de conștiință și despre modul lor specific de a „lucra“ rămîne plină de interes.

Nu nădăjduim că prin această rediscutare, rediscutare la origini, marea problemă a cugetării filozofice, problema raporturilor corp-suflet sau, mai general vorbind, materie-spirit, se va putea rezolva pînă la capăt. Anumite plusuri explicative s-au obținut și se vor mai putea obține. De altfel, această problemă face parte din categoria acelor pe care gândirea umană mereu le va pune și repune, mereu le va relua cu alte arsenale noționale, cu alte referiri la rezultate ale cunoașterii științifice.

*
* * *

Încercînd să depășim momentele de punere propriu-zisă a temei, de definire și motivare a ei, primul „popas“ ideatic ar fi, credem noi, acela al unei definiri și caracterizări de ansamblu a ceea ce ar denota cognitiv expresia de „*univers materialo-energetic*“.

Notele acestui univers au fost mai de mult supuse investigării științifice și filozofice. Ele au fost căutate ori de cîte ori spiritul uman s-a confruntat cu conținuturile de fond ale realității obiective, cu problemele unității și diversității acesteia.

Economia și problemele acestui studiu nu ne permit nici un fel de incursiuni în istoria prea lungă a acestor confruntări. Nu se permit referiri prea largi nici în evantaiul prea deschis al datelor din gândirea știin-

tifică și filozofică de azi. Ceea ce ne putem permite este să încercăm o foarte sumară prezentare de sinteză.

Dînd curs unei atare prezentări, primul gînd care se impune condeului este că universul materialo-energetic, așa cum ne sugerează și numele, este un univers diadic, „ergomatic“, cum scrie M. Kaufman¹. E un univers constituit doar din două entități existențiale realmente fundamentale — materie și energie.

Deși ireductibile, aceste genuri de realități sînt organic legate. Ele nu există decît împreună, în unitate; ele mereu se pun și se presupun. În virtutea unui atare fapt, fapt de care gîndirea umană s-a apropiat destul de anevoios, toate formele concrete ale universului materialo-energetic, toți „locuitorii“ lui — particule elementare, atomi, molecule, corpuri, astre, galaxii; sub anumite aspecte ale ființării lor chiar și celule, organisme, oameni, societăți etc. — ni se prezintă ca unități ale unor moduri de organizare a materiei cu moduri de a fi ale energiei și/sau energiilor.

De la teza unității materie-energie și/sau substanță-energie, gîndirea filozofică contemporană face puține abateri. Chiar dacă în anumite texte, pe probleme relativ particulare, mai apare cîte o răbufnire a energetismului sau a dualismului substanță-energie, ca regulă se consideră că ideea existenței unei „materii pure“ sau a unei „energii pure“ rămîne greu de susținut.

Dacă lucrurile stau așa, atunci, punînd în balanța analizei și/sau analizelor noastre mai ales conținuturile energetice ale universului ca univers, am putea vorbi mai economicos pur și simplu despre „universul energetic“. Pentru a evita orice posibilă interpretare energetistă sau dualistă precizăm de la bun început că ori de cîte ori vom angaja acest concept și această expresie, unitatea energiei și/sau energiilor cu moduri ale organizării sau structurării materiei o vom considera ca de la sine înțeleasă.

Revenînd la notele calitative ale universului energiei și/sau energiilor și încercînd o creionare de sinteză am putea considera, credem noi, că aceste note se rezumă și se captează cognitiv în trei legi mari și cuprinzătoare ale fizicii, legi care pot fi privite ca „schelet“ ideatic al întregii fizici moderne și contemporane.

Urmînd o anumită ordine istorică, prima lege din cele pe care acum le avem în vedere ar fi legea *conservării cantitative a energiei*, lege formulată limpede încă de gîndirea fizică din secolul al 19-lea și considerată tot de atunci ca fiind primul principiu al termodinamicii. O dată formulată, ea a devenit, vorba lui Max von Laué, „o piatră de încercare pentru întreaga știință a naturii“².

În conținutul ei principal, legea afirmă că „La trecerea unui sistem termodinamic dintr-o stare în alta, variația energiei interne este egală cu suma dintre lucrurile mecanice echivalente tuturor acțiunilor externe (mecanice, termice, electrice, magnetice etc.) care au concurat la schimbarea stării“³. În alți termeni, legea ne spune că într-un sistem închis la

¹ Vezi Raimond Moch, *L'homme informatif*, Paris, 1971, p. 56.

modul absolut — închidere care poate fi doar imaginară, doar în experimente ideale — ca și în lumea sau universul sistemelor relativ deschise, sisteme propriu-zis reale, energia rămîne cantitativ una și aceeași în ciuda tuturor transformărilor calitative la care într-un fel sau altul este supusă. Energia ca energie nu se creează și nu se distruge; în procesele „producerii“ și „consumării“ ei, ea îmbracă doar alte forme de manifestare, alte moduri de a fi și de a acționa. Din punct de vedere strict cantitativ, în ciuda tuturor metamorfozărilor ei naturale și a manipulărilor ei socio-umane, energia nu se consumă; sub raport cantitativ nici un sistem nu va ajunge în fața vreunei crize de energie.

A doua mare lege a universului materialo-energetic este aceea a *nonconservării lui calitative*. Această nonconservare mai e denumită și lege a entropiei sau al doilea principiu al termodinamicii. Fruct al unor căutări teoretice îndelungate, căutări realizate în principal tot în secolul al 19-lea (S. Carnot, R. Clausius, W. Thomson, L. Boltzmann, Cl. Maxwell ș.a.), principiul a invadat rapid întregul cîmp al fizicii. „Pe scurt, scrie același Max von Laue, nu există propriu-zis nici un domeniu al fizicii în care termodinamica să nu aibă un cuvînt de spus“⁴.

În conținuturile ei de fond, legea surprinde și afirmă faptul că energiile mai înalte se degradează, că atît în sistemele așa-zis închise, cît și în cele deschise, energia tinde spontan spre nonconservarea potențialelor ei acționale. În virtutea acestei degradări devine imposibilă construirea unui perpetuum mobile de speța a doua, devine imposibilă arderea de două ori a aceleiași bucăți de cărbune, hrănirea de două ori cu aceeași bucată de pîine etc. etc. Toate aceste genuri de fapte sînt prinse sintetic în sentința lui Clausius: „entropia lumii tinde spre un maxim“.

Existența entropiei ca notă definitorie a oricărei forme de energie „face“ de fapt crizele de energie. În virtutea existenței și acțiunii ei, „Cantitatea de energie disponibilă est limitată“⁵.

Oricum, ceea ce interesează în contextul studiului de față este că entropia nu-i pur și simplu o stare fizică exterioară și complementară energiei, ea este o dimensiune imanentă acesteia, o notă esențială și universală a ceea ce este ea ca realitate ontică. Etropicul se prezintă ca fiind o notă definitorie a energeticului.

Cea de a treia lege care ar intra, credem noi, în țesătura caracteristicilor calitative ale universului energetic ar fi legea dependenței acestuia de cel al masei, al materiei lui suport. Formulată de Einstein — chiar dacă el nu i-a zis „lege“ — și prinsă în binecunoscuta-i formulă, $E = mc^2$, legea afirmă că valoarea cantității de energie a unui anumit sistem devine egală cu masa acestuia înmulțită cu viteza luminii la pătrat. Din conținuturile formale și neformale ale legii se poate ușor desprinde că dependența energiei de suporturile ei substanțiale este atît de organică încît ar putea fi considerată ca fiind imanența dinamică a acestora, atributul fizic al automișcării lor. Numai în virtutea unei asemenea depen-

dențe, valorile energiei se pot măsura prin invocarea masei și ale masei prin invocarea energiei, puse fiecare în raporturi determinate cu c^2 .

Dacă rezumăm cele de mai sus, dacă pentru circumscrierea a ceea ce am numit univers al energiei luăm ca bază legile mai sus invocate, am putea formula următoarele enunțuri de sinteză:

— Universul energiilor este unul material, unul inserat în cel al structurilor materiale; el există numai în și prin universul substanțelor și câmpurilor și nu complementar acestora.

— Universul energiilor e degradabil calitativ, e unul esențialmente entropic. Tendințele negentropice din interiorul lui ne apar ca un fel de abateri de la regulă, ca manifestări însulare, ca „frînări“ ale entropizării crescînde.

— Universul energiei e unul infinit, e inepuizabil sub raport cantitativ, e conservabil în cuantumul său global.

*

* *

Dacă în cele trei legi se concentrează specificul calitativ al universului substanțialo-energetic, să vedem ce consecințe ar decurge de aici pentru surprinderea notelor specifice ale determinării și/sau determinărilor ce aparțin acestui univers. Ce specific ar apare în geneza de sisteme substanțialo-energetice, în dinamica evolutivă a acestora, în câmpurile condiționării, cauzării și ordinii lor.

Vizînd acest specific și urmărind cele trei legi aduse pînă aici în discuție, s-ar putea afirma, mai întîi; că „efectul“ ideatic nemijlocit al „cauzei“ că energia se conservă cantitativ este că raporturile de cauzare au o mișcare absolută și infinită. Dacă energia nu dispăre, nu dispar de pe scena lumii nici raporturile producerii de efecte. Rețeaua de cauze și de efecte din lumea sistemelor substanțialo-energetice este o rețea a mișcării energiei și/sau energiilor. Dacă în lume există cauzare, condiționare, acțiune logică, dacă există, cu un cuvînt determinare, atunci toate acestea sînt „opera“ energiei. Transferul efectiv al întregului cuantum al energiei cauzei sau cauzelor în sistemul sau sistemele „efect“ este garanția faptului că relația de cauzare se întreține, se autoreproduce, se conservă. Acest transfer asigură dialectica internă a raporturilor de cauzare dialectică în care, vorba lui Hegel, „...cauzalitatea se presupune sau se condiționează pe sine însăși“⁴⁰.

Legea conservării cantitative a energiei ne apare ca fiind garanția faptului că universul nu-și va epuiza niciodată autodinamicitatea. Din unghiul de vedere al legii conservării, cauza energetică se stinge și nu se stinge în efectele ei; se stinge în sensul că orice cauză finită se epui-

² Max von Laue, *Istoria fizicii*, Ed. științifică, București, 1963, p. 125.

³ *Dicționar de fizică*, Ed. enciclopedică română, București, 1972, p. 456.

⁴ Max von Laue, *op. cit.*, p. 132.

⁵ J. Attali, *La parole et l'outil*, P.U.F., Paris, 1975, p. 60.

⁶ G. W. Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1966, p. 561.

zează la modul propriu și nu se stinge în sensul că energia cauzei nu se pierde la scară universală.

Legea nonconservării calitative a energiei are drept consecință faptul epuizării efective a oricăror rezervoare concrete de cauzare. Dacă din punct de vedere cantitativ o cauză se stinge și nu se stinge în efectele ei, din punct de vedere calitativ ea se poate numai stinge, numai consuma. Sub raport calitativ, nici un sistem substanțialo-energetic nu are viață veșnică, nu-și poate transmite supraviețuirea efectelor pe care le produce. În universul substanțialo-energetic, totul e supus perisabilității calitative, supus entropiei.

În ciuda funcțiunilor sale esențialmente entropice, cauzarea energetică are și un curs al manifestării ei antientropice. Acest ultim caz de consecințe conduce la apariția noului, la asigurarea progresului prebiotic din colțul nostru de univers. Cauzarea de tip energetic nu trebuie considerată doar din punctul de vedere al efectelor sale entropice, ci și din cel al celor negentropice.

Dacă vrem să surprindem în câteva cuvinte consecințele pe care le are formula lui Einstein, $E = mc^2$, pentru teoria cauzării, prima afirmație pe care am îndrăzni să o aducem în discuție este că energia este de fapt conținutul principal al cauzărilor. Dacă o cauză înseamnă o acțiune asupra a ceva, a schimba ceva, a menține ceva, a produce ceva, a face să nu mai fie ceva, atunci toate aceste genuri de acte sînt „opera“ energiei; ea este „lucrătorul“ neobosit al lumii, generatorul de fapt al tuturor stărilor și schimbărilor. Ea întreține și ea schimbă totul. Ea este conținutul de fapt și de fond al tuturor cauzărilor, este, poate, cauzarea în chiar exercitarea funcțiunilor ei. Bineînțeles, energia ocupă un asemenea loc în raport cu faptul cauzărilor nu că entitate în sine, ca ceva care și-ar fi suficientă sieși, ci numai ca atribut al substanței, ca ceva solidar și unitar acesteia. Numai în virtutea unității lor, substanța și energia devin cauzale, devin producătoare de efecte.

În virtutea unei asemenea situații, unii teoreticieni ai determinării vorbesc de „materialitatea lanțurilor cauzale“⁷ sau de prezența „suporturilor materiale ale acestora“⁸. În alte locuri ale literaturii s-a pus în mișcare conceptul de „cauzalitate energetică“. Referindu-se la specificul unei asemenea cauzalități, O. Băncilă, de pildă, scrie: „în natură orice mișcare sau transformare se înfăptuiește prin interacțiunea diferitelor formațiuni materiale, iar interacțiunea se realizează prin transfer de energie (și de masă, conform legii lui Einstein, $E = mc^2$) de la o formațiune materială la alta“⁹.

În lumea substanțialo-energeticului, relațiile de cauzare sînt de fapt manifestări ale energiei. Chiar dacă admitem natura duală a acestei lumi, se pare că în sfera ei nu funcționează decît un tip de determinare, tipul determinării energetice.

⁷ C. Mare, *Introducere în ontologie*, Ed. Albatros, București, 1980, p. 201.

⁸ *Op. cit.*, p. 210.

⁹ O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Ed. științifică, București, 1969, p. 177.

În virtutea unui asemenea fapt, dihotomia determinării energetice și determinării informaționale ni se pare fundamentală. Numai această clasificare se face după criteriul conținutului de fapt și de fond al acțiunilor care produc efecte. Celelalte clasificări, angajînd alte criterii, vin după aceea. Determinările zise dinamice și statistice; fizice, biologice, psihologice și sociale; cauzale, condiționale și legice; structurale și funcționale etc. se brodează pe unul sau pe altul din cele două trunchiuri sau pe moduri complicate ale împletirii lor.

*
* *
*

Potrivit cerințelor interioare ale temei pe care o urmărim, după analiza specificului calitativ al universului substanțialo-energetic și a consecințelor acestui specific asupra raporturilor de determinare, se impune firesc, credem noi, să aducem în discuție specificul a ceea ce denotă sintetic expresia de „univers informațional“ și să desprindem și de aci particularitățile care se impun determinărilor ce au loc în zonele de manifestare ale acestui univers.

Ideea existenței unui univers al informației a fost limpede pusă în circuitul ideilor contemporane de atunci de cînd N. Wiener afirma sintetic că informația nu-i nici materie și nici energie, că „informația este informație“¹⁰. Aparent tautologică, expresia lui N. Wiener afirmă că informația, prin notele ei calitative și cantitative, este altceva decît substanța și energia, că este ireductibilă la vreuna din ele, că este ea însăși o realitate *sui generis*.

Dincolo de o asemenea „premisă“ a legitimării conceptului de univers al informației, am mai avea la îndemînă și o serie de „premise“ de ordinul experienței comune, de ordinul unor stări de spirit ale bunului simț. În zonele acestora s-a conturat probabil de mult ideea că între o palmă și o înjurătură, între un război și o diplomatie există diferențe calitative mari, că între asemenea realități granițele sînt de natură, de conținut, că ele aparțin unor „lumi“ esențialmente diferite. Toată lumea parcă simte că aici avem de-a face cu „ruptura“ cea mai adîncă dintre toate rupturile care brăzdează lumea în care sîntem și în care ne mișcăm. Chiar dacă fenomenele socio-umane la care ne-am referit ar putea fi definite și caracterizate prin anumite mutări de expresii, chiar dacă, spre pildă, am putea zice că o înjurătură e un fel de palmă sau războiul un fel de diplomatie, trebuie neapărat să punem în lumină și diferența lor. Înjurătura poate fi considerată ca fiind o palmă, dar o palmă informațională; războiul este o diplomatie dar, doamne ferește, una a armelor, a bombelor, o diplomatie substanțialo-energetică. Atunci cînd diplomatia ia un asemenea curs, cînd din război al cuvintelor devine război al armelor, atunci o asemenea diplomatie nu ne mai cruță viețile, atunci ne distruge la modul cel mai propriu. Înjurăturile ca înjurături și diplomațiile ca diplomații, la modul propriu, n-au omorît și nu vor omorî pe nimeni.

¹⁰ N. Wiener, *Cibernetica*, Ed. științifică, București, 1966, p. 178.

Am invocat cele de mai sus doar cu intenția de a putea afirma că expresia de „univers informațional“ și conceptul pe care ea îl poartă se legitimează ușor, se impun conștiinței fără mari dificultăți. Nu-i greu să înțelegem că prin această expresie denotăm sintetic zone întinse de manifestări ale realului (de aceea și vorbim de „univers“), și că aceste zone sînt de o altă natură sau un alt conținut decît cele ale substanțialo-energeticului.

Deși ideea unor delimitări esențiale între energetic și informațional se impune cu așa mare forță, circumscrierea de fapt a ceea ce ar fi informația ca informație și prin aceasta a ceea ce ar fi „universul“ ei de manifestări nu-i un demers teoretic chiar așa de ușor. Dovada? Literatura foarte întinsă a problemei și lipsa oricărei tendințe de unificare sau integrare a pozițiilor ei. Fără a ne putea lansa acum și aici în paginile acestei literaturi și în labirintul ideilor ei, ne vom rezuma la a afirma că, potrivit opiniei noastre, informația ca informație este o entitate existențială specifică, că ea se naște pe fundalul ontic al mișcării de reflectare, că această naștere presupune întotdeauna contexte ale situației semiotice, că produsul de sinteză al acestor contexte — informația — se fixează în semne și/sau semnale și că devine conținutul de fapt și de fond al oricărei conexiuni de genul comunicării.

De pe platforma generală a unor asemenea idei, vom încerca să-i surprindem un plus de note specifice, note ce apar exclusiv din punctul de vedere al delimitărilor ei de manifestările substanțialo-energetice și, mai ales, din punctul de vedere al „conduitelor“ ei față de legile acestor manifestări, legi pe care le-am comentat mai sus.

Mai întii, despre „conduita“ informației față de legea conservării cantitative. La modul propriu și la modul general, o asemenea lege nu funcționează în cîmpul manifestărilor de ordin informațional. Spre deosebire de energie, informația se supune altor legi de conservare și transformare. Chiar dacă aceste „alte legi“ nu sînt încă formulate cu mare precizie, nu sînt încă „prinse“ în indiscutabile formule matematice, ceva se poate spune cu o anume certitudine. Se poate afirma, spre pildă, că informația ca informație se naște și pierе. Potrivit opiniei noastre, din unghiul de vedere al stării sau situației ei globale, informația nu este un dat; ea este un ceva care se supune unui veritabil proces de producere. „Locurile“ acestei produceri sînt denumite procese de semioză. Chiar și atunci cînd din anumite perspective locale informația ne apare ca un dat, cum se întîmplă spre pildă în procesele învățării, ea tot e supusă unor procese ale producerii, tot presupune contextele semiozei. La scară animală și umană, spre exemplu, analizatorii sînt „aparate“ ale unei asemenea produceri, sînt „locuri“ ale unei veritabile semioze.

Nota nonconservării informației se manifestă cel mai evident însă în posibilitățile și realitățile distrugerii ei. Cu distrugerea unui document, informația acestuia dispare definitiv și cu nici o șansă de a mai putea fi refăcută. Cu moartea fiecăruia dintre noi dispare definitiv și irevocabil un adevărat univers de informații de ordinul unicității și intimității noastre.

În virtutea faptului că informația ca informație se poate produce și se poate distruge la modul efectiv, vorbim de o lege a nonconservării ei. Aceasta nu înseamnă că ea nu poate fi supusă nici unui fel de conservare. Fără un asemenea proces, ea n-ar putea fi ceea ce este și nu s-ar putea cumula, n-ar putea crește în virtutea unor procese succesive de producere a ei. Fără un asemenea proces, sistemele cu informație, cele care nu pot fi ceea ce sînt fără aporturile ei, n-ar putea ajunge în situația ca trecutul lor să acționeze asupra prezentului și viitorului lor. Procesul conservării vremelnice de informație se numește stocare. El îmbracă două forme principale și interdependente: ereditatea și memoria. Prima fixează experiența filogenetică și asigură continuitatea speciei, a doua fixează experiența ontogenetică și asigură cursurile existenței individuale.

Dacă lucrurile stau așa cum le-am prezentat mai sus, atunci cu privire la lumea raporturilor informaționale, considerate aceste raporturi în ceea ce ar fi ele în sine, se pot face două afirmații aparent contradictorii: informația se conservă și nu se conservă în procesele manipularilor ei. Se conservă în virtutea faptului că ea nu se stinge de cum se produce, că odată produsă se fixează în structuri ale stocării ei, că odată stocată ea poate fi folosită fără pericolele epuizării „rezervoarelor” ei. Nu se conservă în sensul că ea se naște, că ea crește, că ea moare fără posibilitatea de a o mai regăsi undeva și cîndva. Această „conduită” contradictorie față de procesul și/sau „legea” conservării cantitative are consecințe deosebite față de cîmpul determinărilor din „spațiul” universului informațional.

Cît privește „poziția” informației față de legea entropiei, legea de bază în lumea substanțialo-energeticului, avem de a face cu o „poziție” tot contradictorie. Mai întîi, informația ca informație „nu ascultă” de legea entropiei. Dimpotrivă, ea se opune acesteia, ea manifestă o „conduită” negentropică. Conținuturile de genul informației sînt chemate la viață de unele tipuri de sisteme, de cele așa-zis triadice, cu menirea esențială de a le asigura acestora viețuirea specifică, de a nu le lăsa pradă entropiei. Menirea negentropică este menirea de fond a oricărei produceri de informație. Mai mult, dacă în universul substanțialo-energetic tendința fundamentală este aceea a nivelării energiei, a erodării formelor ei mai înalte, a epuizării formelor ei libere, în zonele informației se manifestă o tendință exact inversă, tendința înaintării spre informații din ce în ce mai înalte. Piramida universului informațional e una care se înalță, aceea a universului energetic, e una care se prăbușește.

De cealaltă parte a problemei găsim o altă situație. Într-un anume sens, informația se supune și ea unui proces de entropizare, de degradare calitativă. O anumită informație se poate demonetiza sau devaloriza de îndată ce a fost produsă o altă informație, mai eficientă prin calitatea și cantitatea ei. O asemenea entropizare este însă o consecință a creșterii de informație, a evoluției ei. Mai mult, dacă informația ca informație funcționează ca regulă antientropic, prin abatere de la regulă, ea poate conduce și la consecințe entropice, la dislocarea unor structuri, la slăbirea unor sisteme, chiar la distrugerea lor, la moartea acestora. De exemplu, periculoasele idei ale declanșării unui război.

Conduita contradictorie a informației față de fenomenul entropiei are și ea consecințe complexe asupra raporturilor de determinare din interiorul ei. Vom reveni.

Cît privește acțiunea în zonele universului informațional a unei legi a dependenței, comparabilă cu legea dependenței energiei de masă, lucrurile se prezintă și mai complicat. Tensiunea dialectică a raporturilor dintre energetic și informațional pare a fi și mai mare.

Informația ca informație nu are nicicînd și niciunde, în nici una din formele ei o existență autonomă. Ea nu există ca un ceva în sine și pentru sine decît în măsura în care există în altul și pentru altul, ea nu există decît „brodată“ fiind pe anumite suporturi substanțialo-energetice. Nu există decît fixată în anumite fragmente de substanță și/sau energie, fragmente denumite sintetic semne și/sau semnale. Existența semnelor și/sau semnalelor, mișcarea acestora înseamnă mișcarea ei.

Fără a intra în întinsa discuție despre natura semnelor, despre condițiile ființării și funcționării lor, despre genurile prin care se manifestă etc., vom consemna doar că ele sînt realități cu o natură dublă, cu un dublu conținut. Ele sînt fregmente de substanță și/sau energie care poartă cu ele sensuri și semnificații, cu un cuvînt informație.

Dependența informației de suporturile ei este de un alt tip decît dependența energiei de materie. După cum am mai arătat, dependența acesteia din urmă de materie este de așa natură că valoarea energiei poate fi determinată, potrivit formulei lui Einstein, prin invocarea masei — proprietatea fizică fundamentală a materiei — și înmulțirea valorii acesteia cu c^2 .

În lumea informației nu poate fi vorba de o asemenea strînsă dependență energiei de materie. După cum am mai arătat, dependența acestor uneia din proprietățile substanțialo-energetice ale suporturilor ei. Nu-i vorba de faptul că pentru informație nu avem încă o formulă comparabilă cu formula lui Einstein, ci de faptul că, în principiu, valoarea informației ține de un în sine al ei și nu de suporturile prin care ființează și prin care se mișcă. Un bit de informație, de pildă, ar putea fi fixat și pe un gram de substanță și pe o tonă, pe un erg sau pe un milion. Avem de-a face cu o asemenea situație în virtutea faptului că dependența informației de substanță și/sau energia semnelor nu e așa de strictă și de directă cum e dependența energiei de materie. Nu e așa de strictă în sensul că proprietățile substanțialo-energetice ale suporturilor informației nu se proiectează în conținuturile propriu-zise ale acesteia. Una și aceeași informație poate avea suporturi diferite, așa cum, pe unul și același gen de suport, pot fi fixate informații diferite. Faptul este prea la îndemîna oricui, încît să mai necesite acum și aici exemplificări. Mediarea de care am amintit mai sus se asigură prin mișcarea de reflectare. Această proprietate a tuturor interacțiunilor dintre sistemele substanțialo-energetice face, de fapt și de fond, posibilă producerea de informație. Trecerea acestei posibilități în realitate se realizează în „laboratoarele“ procesului de semioză, proces al producerii de semne și/sau semnale, de constructe ale acestora. În procesele acestei produceri, informația se naște din polyvalența semnelor și/sau semnalelor, din modul lor de a se lega

reflectoriu de obiectul lor, de a se lega după reguli sintactice între ele și de a se lega metareflectoriu de destinatarul lor. Geneza de informație ne apare ca mișcare reală numai sub condiția unei complicări a mișcării de reflectare.

Dar acum nu ne interesează procesul acestei geneze, ne interesează doar faptul că informația ca informație se leagă altfel decât energia de suporturile ei. În virtutea acestei specificități, atunci când e vorba de raporturile informație-energie ne sare în ochi nu dependența, ci distanța, opoziția. Această opoziție face din informație un univers relativ autonom, relativ independent, un univers cu reguli proprii de mișcare și cu funcțiuni specifice în arhitectonica de ansamblu a unor zone ale realului.

*
* *
*

Particularitățile existențiale și funcționale ale informației au consecințe multiple în zona determinării, pentru genurile acesteia.

Una din ele este de principiu și de un prim interes filosofic. Ea stă la baza demersurilor de față: Este oare lumea informației supusă determinărilor? Rămîne ea deschisă condiționării, cauzării și legii? Nu cumva ea se închide în fața unor asemenea caracteristici? Nu cumva semnificarea și/sau informarea este complet altceva decât cauzarea?

Fără a intra în toate dimensiunile unei asemenea probleme, să notăm că excluderea semnelor și a funcționării lor de sub însemnele principiului determinismului nu se poate semna din cel puțin următoarele motive:

a) Fără apelul la determinare nu ne putem explica producerea de informație, de sensuri și semnificații.

b) Fără același apel nu ne putem explica autoamplificarea lumii de semne, de conținuturi ale acestora.

c) Fără condiționare, cauzare și ordine logică, devine greu de înțeles modul informației de a lucra în lume, de a fi un factor organizator de sisteme.

Nu se poate ignora faptul că, în anumite raporturi, conținuturile de informație sînt veritabile efecte, că în altele, aceleași conținuturi sînt în poziția cauzei.

Nu se poate ignora faptul că, chiar atunci când e vorba de zonele gândirii, zone ce sînt prin excelență de tipul informației, funcționează structura „dacă . . . , atunci“, structură generală a oricărei relații de determinare.

Depășind această problemă de principiu, să trecem acum la lista a ceea ce am putea numi particularități ale determinării specific informaționale. Facem această trecere cu precizarea că nu discutăm particularitățile modului în care universul informației ne apare ca fiind un univers *determinat* și nici modul specific al acestuia de a ieși din sine, de a lucra în ordinea lucrurilor, cu un cuvînt, de a fi un univers care la rîn-

dul lui determină. Cu alte cuvinte, două din particularitățile nodale ale determinărilor specific informaționale — cele care se supun structurii cauze energetice — efecte informaționale și cele care se realizează după schema cauze informaționale — efecte de tip energetic — nu vor deveni obiect al paginilor de față. Din lista particularităților acum în discuție, ne vom opri doar asupra a două dintre ele, două care ni se par cu adevărat importante pentru teoria generală a determinismului.

Prima particularitate ar fi aceea că determinările specific informaționale *se manifestă ca finalitate*. Ca mare proprietate a sistemelor viului și socio-umanului, finalitatea nu-i ceva care să stea *alături* sau la *polul* determinării, ci în *interiorul* acesteia, în interiorul uneia din genurile ei. În acest punct ne detașăm explicit de opinia acelor care, în spiritul unei vechi tradiții de gândire, vorbesc de „complementaritatea cauzalitate-finalitate”¹¹. Afirmând că finalitatea este o caracteristică esențială a determinărilor de tip informațional, ne separăm, de asemenea, de ideea potrivit căreia finalitatea s-ar naște pe „toate palierele realității” din chiar „jocul legilor naturale”¹² sau din „cauzalitatea complexă”. În aceste cazuri, finalitatea s-ar deduce din faptul unor „invarianți organizaționali sau structurali”¹³.

După opinia noastră, finalitatea este produsul cel mai de seamă al determinărilor informaționale sau, mai mult, determinările informaționale în însăși manifestarea lor specifică. Dacă menirea informației este de a permite eliminarea de incertitudini acționale, dacă prin aceasta ea conduce la acte de alegere, dacă ea are rolul de a fi negentropie și de a lucra negentropic, atunci toate acestea, în ansamblul și sinteza lor, înseamnă, credem noi, finalitate.

O a doua mare particularitate a determinărilor de ordin informațional este aceea *de a asigura gradele libertății*. Și din unghiul de vedere al acestei raportări se impune precizarea că libertatea, acolo unde apare și unde se manifestă, nu este *opusul* determinării, ci un produs al acțiunilor ei, al unor genuri ale acesteia. Nu este un asemenea opus nu numai și nu în primul rînd sub condiția că ea presupune „cunoașterea” și „dominarea” determinărilor, ci în sensul că informația este „substanța” însăși a libertății, că libertatea este dimensiune imanentă a însăși condiționărilor și cauzărilor de ordin informațional. Din nou putem recurge la argumentul: Dacă informația este aceea care oriunde apare și oriunde „lucrează” înseamnă reducerea de incertitudini și dacă ea poate conduce la decizii, la alegeri între alternativele de conduită, atunci informația e veritabilul temei al oricărui gest de libertate. Libertatea este un ceva care, la modul cel mai general, însoțește interacțiunile de ordin informațional, țîșnește din lanțurile determinărilor ce sînt proprii acestora. Libertatea nu este un ceva care să vină din afara rețelelor determinării și

¹¹ Paul Constantinescu, *Sisteme ierarhizate*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1986, p. 10.

¹² *Op. cit.*, p. 77.

¹³ *Op. cit.*, p. 80—81.

să se „asocieze“ acestora. Ea se naște în sînul determinărilor, dar nu al oricăror determinări, ci numai al celor care sînt specifice informației, universului acesteia.

* * *

Nu putem încheia aceste pagini fără a face următoarea precizare: În și prin demersurile ideatice ale acestei lucrări, n-am făcut decît să ne pregătim terenul pentru temele care ar urma să vină. Ar fi vorba, mai întii, de tema producerii de informație sau, ceea ce s-ar mai putea numi, *informația ca efect*. Ar fi vorba, în al doilea rînd, de problema modului de a „lucra“ al informației sau *informația ca și cauză*. În prelungirea acestora s-ar ivi temele care mai sus n-au fost decît sugerate: *informația — temei al finalității și informația — temei al libertății*.

NICOLAE IORGA DESPRE DEZVOLTAREA SOCIALĂ (II)

AUGUSTIN BUDUȘAN*

ABSTRACT. — Nicolae Iorga: On Social Development (II). An essential feature of Nicolae Iorga's concept on history resides with the study of social reality in its entire variety, reachness and complexity presented in an integrating, unitary and organic conception. This sets out to evidence the general characteristics of the Romanian historian's thinking of society and its dynamics, of the factors determining its evolution, development and progress. Particularly, the correlation between the objective-subjective, the material-spiritual in the social evolution has been pursued.

Integrarea în istorie a tuturor aspectelor și manifestărilor vieții umane, relevarea pe această bază a „dinamicii“ vieții sociale, a caracterului progresiv al dezvoltării, chiar dacă de o manieră evoluționistă, organicistă, se corelează în concepția istoricului nostru cu o altă idee importantă, condiționarea socială a acțiunilor umane, rolul determinant al mediului social în desfășurarea proceselor și acțiunilor istorice. Încă în primele sale articole, cele de critică literară, Iorga îl aprecia în mod deosebit pe Gherea numindu-l inițiatorul unei critici științifice, constructive. Și chiar dacă Iorga nu va colabora cu el pe toate planurile, chiar dacă adeziunea sa nu se va extinde la nivel ideologic și politic, îi va uni intenția comună de a sustrage cultura română din „uscăciunea formalismului occidentalist“, militând împreună pentru o cultură conștientă de propriile tradiții, de propriul caracter național, (chiar dacă a fost influențată și de experiențele, de temele și dezvoltările altor țări europene mai avansate).

Probabil sub influența lui Gherea, dar și a lui Taine, Iorga va milita pentru dezvăluirea legăturilor operei „cu mediul natural sau fizic și social“. Relevarea faptului că toate fenomenele vieții omenești își găsesc rădăcinile și în „organizarea statului în care trăiește producătorul“, că tot ceea ce facem „este un act social“, că „într-o societate orice lucru în orice domeniu își corespunde“, convinge că pentru el influența mediului social asupra acțiunilor istorice este o constantă a gândirii sale, asimilată în tinerețe, dar menținută și în perioada deplinei maturități științifice.

În lecția de deschidere a cursurilor, la Universitatea din București, intitulată „Adevăr și greșală în scrierea istoriei“ din noiembrie 1935, sublinia că în istorie există „necesitatea unui adevăr de mediu, și anume, adevărul acesta de mediu îndoit: adevăr de mediu moral și adevăr de mediu material“¹.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ Nicolae Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc., 1944, p. 205.

Este, de asemenea, important să subliniem că pentru el acest mediu nu se reduce doar la un rol de cadru, de „loc“ al desfășurării istoriei și nu este nici doar o sumă de condiții geografice, ci include un ansamblu de condiții și factori, este adevărat, de cele mai multe ori preponderent spirituali, morali, dar neexcluzînd și „factori materiali“; condițiile economice, relațiile, clasele și categoriile sociale, precum și instituții și organizații politice. În același timp, sublinierea faptului că „lucrurile nu se proiectează numai pe mediu ci sînt influențate și determinate de mediu“², confirmă aprecierea că pentru marele nostru istoric cunoașterea aprofundată și detaliată a condițiilor foarte complexe și foarte variate în care s-au manifestat diferite fenomene și evenimente istorice constituie o condiție indispensabilă a explicării și înțelegerii istoriei.

Credincios acestui principiu, atît în marile sale sinteze cît și în monografiile dedicate unor aspecte particulare ale istoriei naționale sau universale, Nicolae Iorga va fi preocupat și de ceea ce el numea „reconstituirea de mediu“ care se impune.

„E vorba întii de mediul contemporan, dar pe urmă și de bună parte din mediul anterior și se cere să ai și puțința de a arunca o privire asupra consecințelor pentru că și ele contribuie la explicarea faptului“³. Aplicînd această concepție la istoria noastră națională și avînd ca punct de referință cele zece volume ale „Istoriei Românilor“ vom constata că titlurile volumelor care coincid cu denumirile date de Iorga perioadelor succesive ale istoriei naționale — Ctitorii, Cavalerii, Vitejii, Monarhii, Reformatorii, Revoluționarii nu presupun o istorie ce s-ar fi desfășurat exclusiv sub amprenta conducătorilor. Prin aceste sugestive denumiri se avea în vedere, mai degrabă, relația dintre mediul înconjurător și principalele curente ale istoriei poporului român, a căror succesiune nu este legată de schimbarea conducătorilor, ci de schimbarea mediului istoric, concretizată în evoluția mediului spiritual, a stărilor de spirit „generale, și a căror exponenți au fost „cavalerii“, „vitejii“, „monarhii“, „reformatorii“, „revoluționarii“⁴ care s-au succedat la conducerea statelor românești.

Importanta concluzie ce poate fi degajată de aici este concepția autorului că liniile dezvoltării istorice sînt imprimate nu atît de succesiunea guvernanților, cît mai ales de succesiunea faptelor „obișnuite“, normale care caracterizează o societate, inclusiv activitatea conducătorilor de state.

Desigur, necesitatea cunoașterii mediului social, a influenței acestuia asupra istoriei umanității, a fost deseori subliniată și de concepția materialist-istorică, mai cu seamă în direcția surprinderii diversității de condiții în care se realizează generalul, legitatea în devenirea procesului istoric.

Care au fost deci erorile, limitele marelui nostru om de cultură? Apreciem că ele țin, mai cu seamă, de ponderea diferită pe care el o acordă diverselor componente ale noțiunii de mediu social, altfel larg

² *ibidem*, p. 207.

³ *ibidem*, p. 297.

⁴ V. Liveanu, „Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gîndirea lui Nicolae Iorga“ în *Lupta de clasă*, nr. 6 din 1971, p. 44.

înțeles, incluzînd în el nu numai idei, stări de spirit, condiții fizico-geografice, ci și elemente materiale, structuri și relații economice. Cu toate acestea, în spiritul concepției sale ce nu depășește cadrele idealismului istoric, el se apropie, mai de grabă, de curentul iluminist atunci cînd consideră că „stările de spirit domină totul“ că „în ele stă forța motrice a oricărei evoluții istorice, rezultatul material care decurge de aici putînd fi bineînțeles și un motiv prelungit pentru acțiuni viitoare“⁵.

Inversarea raportului firesc dintre baza economică a societății și formele suprastructurale clădite pe aceasta, dintre existența socială și conștiința socială și nu în ultimul rînd părerea că, mai devreme sau mai tîrziu, schimbarea, modificarea stărilor de spirit va determina transformări și în structurile fundamentale ale societății, inclusiv în cele economice, atenuază în bună parte punctele valoroase, degajabile dintr-o asemenea poziție. Și în acest caz ca și în altele, de altfel, poziția lui Nicolae Iorga este greu definibilă prin aprecieri tranșante, care pot deveni unilaterale.*

Este greu de afirmat, de pildă, că el nu admitea o influență a condițiilor materiale de viață asupra dezvoltării istorice, fără a contrazice opera sa.

Nu de puține ori, în scrierile sale, fenomenele politice, militare, culturale etc. erau explicate prin factori economico-sociali, ceea ce denotă prezența unor explicații materialiste în activitatea sa. De altfel, el s-a și ocupat de diverse aspecte ale istoriei economice. A scris o istorie a comerțului românesc și o istorie a industriei la români, a publicat numeroase documente și studii despre evoluția relațiilor agrare în țara noastră, a inclus în numeroasele sale tratate și monografii și informații despre viața economică. Multe din opiniile sale, ca de pildă, cele privitoare la dezvoltarea exportului românesc în condițiile monopolului turcesc au fost reținute și valorificate de istoriografia marxistă în înțelegerea apariției și dezvoltării capitalismului în țara noastră⁶.

Dar, cu toate acestea, ideea condiționării evenimentelor istorice de mediul social se transformă la Iorga în rolul determinant al mediului social spiritual, în ultimă analiză, al conștiinței sociale în dezvoltarea istorică. Forța motrice hotărîtoare nu pentru un fenomen istoric sau altul, ci pentru istorie în ansamblu, era pentru el dezvoltarea stărilor de spirit, a spiritului colectiv. Istoria este istoria civilizației și „a spune civilizație înseamnă a înțelege o stare sufletească, căci tot ceea ce există, tot ceea ce e constatat de monumentele trecutului nu este altceva decît realizarea diferitelor stări de suflet“⁷, mai mult, orice schimbare, dezvoltare este socotită ca derivînd dintr-o „stare de spirit a societății“. Este adevărat, nu conștiința individuală era socotită de Iorga esențiala forță motrice a istoriei, ci conștiința socială, „sufletul comun al unei societăți

⁵ N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc., 1944, p. 252.

⁶ cf. și V. Liveanu, „Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gîndirea lui Nicolae Iorga“, în *Lupta de clasă*, nr. 6, din 1971, p.

⁷ N. Iorga „*Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*“, vol. I, Paris, 1926, p. 1.

este compus din ceea ce dau oamenii unei societăți și din ceva nou care se cheamă spiritul unei vremi; istoria oricărei vremi nu este decît manifestarea în anumită formă a spiritului acelei vremi...⁸.

Chiar atunci cînd prezinți individul, revii tot la fenomenele acestea sufletești, de grup, la actele acestea sociale⁹.

Interesante sînt observațiile sale care ajută la înțelegerea mai nuanțată a concepției lui referitoare la factorii care determină istoria societății, cu privire la ceea ce el numește raportul dintre fond și formă, în înțelegerea adevărului istoric.

În lecția de deschidere a studiilor la Academia de Comerț, ținută în 1937 va aprecia că „în orice societate omenească sînt lucruri de formă și lucruri de fond. Fondul nu înseamnă ceea ce este mai esențial în formă, ci fondul înseamnă altceva decît forma. Forma este manifestarea materială a unui lucru pe care nu-l poți numi altfel decît fond, dar care este fapt, suflet omenesc¹⁰. Cu alte cuvinte, raportul dintre factorii spiritali și cei materiali în explicarea istoriei, apare și sub forma spiritului, iar forma, obiectivarea materială.

Fără a intra în detaliile unei dispute prezente în cultura română la sfîrșitul secolului trecut și întreținută mai cu seamă de *Junimea*, vom nota, deși pozițiile sale nu sînt decît în parte reductibile la Titu Maiorescu, mentorul spiritual al grupării junimiste, că și Nicolae Iorga este de părere că „fondul suflesc nu poate trece de la o societate la alta¹¹, și tocmai din neînțelegerea acestui fapt „vin o mulțime de împrumuturi care nu se potrivesc, nu duc la rezultate“.

Fără a nega existența, în această perioadă a istoriei noastre, a unor formule instituționale politice și juridice, mai cu seamă, poate, arbitrar forțate și deci neadecvate, opinia lui Iorga că „noi am trecut dintr-o generație în alta formele acestea franceze împrumutate¹², este, desigur, forțată și vădește neînțelegerea faptului că și țara noastră, deși mai tîrziu, intrase pe făgașul dezvoltării capitaliste. Desigur, vom fi de acord cu el, că, pentru a fi viabilă, societatea trebuie să trăiască, să se dezvolte în anumite condițiuni absolut necesare, să-și potrivească „fondul cu forma“, să-și creeze singură formele de viață, „nefiindu-i nimic mai dăunător“ decît împrumutul fără discernămint al unor forme străine.

O analiză mai atentă a operei sale ne duce însă la concluzia că „lumea spre care se îndreaptă întotdeauna gîndul lui Nicolae Iorga atunci cînd vrea să arate ce înțelege printr-o societate organic alcătuită e aceea a Evului Mediu¹³.

Această constatare vine de fapt în sprijinul concepției sale evoluționiste: aici, cu deosebire, credea el, societățile își aveau alcătuirii formate

⁸ N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc. 1944. p. 231.

⁹ *ibidem*, p. 234.

¹⁰ *ibidem*, p. 231.

¹¹ *ibidem*, p. 231.

¹² *ibidem*, p. 233.

¹³ *ibidem*, p. 233.

¹² *ibidem*, p. 233.

¹³ M. Berza, „Nicolae Iorga, moralist“ în *Revista istorică*, 1946, p. 17.

„pe încetul“ (în Evul Mediu — n.n.), potrivit cu condițiile lor de viață și la care generațiile lucrează „una după alta“. Ideea că generațiile diferite ce se succed în istorie contribuie la împlinirea „aceleiași opere“ care poate însemna și respectul pentru tot ce reprezintă munca acumulată de civilizația în mijlocul căreia trăim, este una valoroasă, ce presupune să continui, să dezvolti opera înaintașilor, potrivit cu specificul societății, fără a distruge tot ceea ce s-a creat anterior.

Și în acest caz, însă, concepția sa evoluționistă, organicistă asupra istoriei societății, în contextul în care a surprins numeroase elemente valoroase, raporturi reale între diferitele componente ale vieții sociale, nu i-a permis, să releve că devenirea socială nu este numai o acumulare de elemente noi, ci și o succesiune de salturi calitative, de treceri la forme superioare de organizare socială, fără ca prin aceasta să se distrugă elementele valoroase acumulate de-a lungul istoriei.

Toate acestea l-au împins uneori la a supraaprecia „permanențele istoriei“, să caute continuitățile istorice, să releve ceea ce în continuu a fost discontinuu, iar elementele de discontinuitate era înclinat să le subaprecieze, să le considere, în multe cazuri, ca „nefirești“¹⁴.

Pozitiv în concepția sa istorică este și faptul, că, în centrul desfășurării proceselor istorice el situează omul, omul văzut nu ca individ izolat ci ca ființă socială, integrat în societate, subiect și obiect al istoriei, agent principal al devenirii sociale. Acest om, în viziunea sa, este, de fapt, poporul, înăuntrul său se fixează acele trăsături sufletești permanente, care dau caracterul de unitate unui întreg ciclu evolutiv. În discursul de intrare la Academia Română intitulat „Două concepții istorice“, sublinia că „ceea ce interesează în primul rînd pe istoric e însăși manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelor care pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor și aceasta nu înseamnă alta decît că izvorul lor e în însăși energia primordială ori în energia cîștigată a aceluia popor“¹⁵.

Socotind popoarele creațiuni necesare, permanente, el nu le concepea ca entități izolate, „singuratic“, ducînd o viață pură ci în interdependențe, în relații multiple „dominînd“, împrumutînd, cucerind, supunîndu-se pe rînd, într-o grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din cînd în cînd frămîntările sălbatice ale războaielor... el (poporul — n.n.) crește prin ce cîștigă din afară, se curăță, se înnoiește prin ce lasă din ființa sa într-o anume vreme, el moare și învie, îmbătrînește și se face tînr în fiecare clipă“¹⁶.

Concluzia că ceea ce hotărăște puterea, valoarea în lume a fiecărui popor este acea energie proprie, care determină puțința lui de a asimila, de a radia, și proporția în care părăsește elementele sale uzate, o apreciem nu numai deosebit de realistă dar și foarte actuală, în condițiile în care

¹⁴ Vezi în acest sens M. Berza, *Studiu introductiv la Nicolae Iorga*, „Pagini alese“, Ed. pt. lit., vol. 1—2, Buc. 1965; V. Liveanu, *Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gîndirea lui N. Iorga*, în *Lupta de clasă* nr. 6/1971.

¹⁵ N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc., 1944, p. 89.

¹⁶ *ibidem*.

interdependențele, schimburile multiple dintre popoare sînt o dimensiune esențială a epocii contemporane.

Relația dintre național și internațional este plastic sugerată atunci cînd scrie că „viața unui popor este neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dînsese și înriurînd neconținut viața acestora”¹⁷ dar adaugă, în același timp, că „fiecare nație e o energie avînd izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar pentru ca această „misiune specială” să poată fi realizată, Iorga, pe bună dreptate, va socoti că datoria „sacră” a „cui face parte dintr-un popor” va fi aceea de a contribui cu toate forțele la îmbogățirea, cu realizările sale, a patrimoniului general al umanității. Regăsim și aici motivele fundamentale ale angajării sale în viața politică, în cea culturală, de educator al neamului său, în general.

Ori, pentru aceasta, scopurile politice urmărite fiind evidente, „conștiințele de urmărit nu pot fi decît: realizarea unității și independenței naționale, acolo unde ele nu există, trăirea în cuprinsul statului național, cultivarea limbii și dezvoltarea culturii naționale”¹⁸. Credința sa intimă în rolul decisiv al spiritului se manifestă și în sublinierea necesității formării la toți indivizii ce alcătuiesc un popor a unui șir de sentimente morale, care singure fac posibilă viața oricărui popor, situînd la loc de frunte simțămîntul solidarității și puterea de muncă pînă la sacrificiu în folosul patriei. Teza solidarității naționale, cum am mai constatat, ca o alternativă a depășirii pozițiilor de clasă pentru care a militat atît de mult Iorga, era imposibil de realizat în condițiile unei structuri de clasă, eterogene, contradictorii, fundamentată pe proprietatea privat-capitalistă și cea de tip feudal în agricultură (avem în vedere prezența relațiilor de tip feudal, a marii proprietăți moșierești — n.n.). În aceste condiții, chemarea la unitate, la solidaritate a „tuturor”, în spiritul unei tradiții naționale, luată ca unitate de viață, pe deasupra claselor, dincolo de aspectele sale pozitive, poate părea utopică, dacă avem însă în vedere că apele lui Iorga la unitate națională nu sînt niște teze abstracte, ci au fost făcute, cu deosebire, în momentele dramatice ale istoriei naționale, desăvîrșirea unității statale, pericolul agresiunii hitleriste etc., atunci, dincolo de erorile științifice în înțelegerea contextului social și de clasă al țării noastre, trebuie să-i apreciem sinceritatea, credința, nestrămutată în faptul că supraviețuirea unei națiuni, dreptul ei de a trăi laolaltă și liber, în stare de unitate și libertate, presupune angajarea și participarea tuturora.

Avertizam, la începutul considerațiilor noastre, despre societate și factorii fundamentali care-i determină devenirea, așa cum apar ei în

¹⁷ *Ibidem*, p. 91.

¹⁸ M. Berza, *Nicolae Iorga, moralist*, în N. Iorga, Ed. Eminescu, Buc., 1979, p. 41.

gîndirea lui Iorga, asupra greutății fixării unor aprecieri generale care să-l includă într-un sistem de gîndire riguros determinat. Desigur, așa cum am încercat să relevăm și noi, opera sa se întemeiază pe o concepție idealistă asupra istoriei, nu în puține aspecte chiar eclectică, dar o seamă de idei esențiale, juste, ale marelui savant, au generat un tezaur a cărui integrală valorificare nu a fost realizată încă.

Așa, de exemplu, pentru el, la dezvoltarea societăților concură factori foarte numeroși și de o deosebită complexitate, spirituali cu deosebire, dar și economici, materiali, condiții geografice, caracteristici biologice, tradiții, etc.

Eroarea lui fundamentală, alunecarea spre idealism, survine în momentul ierarhizării acestor factori, în distincția pe care ar fi trebuit s-o facă, iar cînd o face, este în sens idealist, între factorii fundamentali, cu o influență decisivă asupra istoriei și cei secundari, care, de cele mai multe ori acționează imediat nemijlocit. În acest sens, concepția materialistă asupra istoriei, a atras atenția nu odată asupra nevoii de a ține seama de toți acești factori, care pot „imprima, de altfel, diferitelor societăți anumite trăsături, fenomene care se transmit de la o generație la alta, avînd o relativă constanță”¹⁹.

CONSERVATISM AND NEOCONSERVATISM (II)

OVIDIU ȘINCAI*

ABSTRACT. — The paper started from the closeness between conservatism and liberalism for explaining why a class which is dynamic in its essence — i.e. the bourgeoisie — adopts a conservative orientation. In the author's opinion, the Marxist way of investigation remains valid and it offers an explanation related to the political attitude of the bourgeoisie. As far as a "decoupling" between economy and politics is actual, liberalism, as a fundamental bourgeois doctrine, will serve an even more conservative finality.

In a previous study we posited the existence of a close relationship between (neo)conservatism and liberalism, on the one hand; further, we stated that (neo)conservatism appears less as a *doctrine*, and more as a contemporary *trend*. (see "Studia Universitatis..." ser. Philosophya, 1, 1987).

As to the beginning of conservatism, it is a largely shared opinion that its clearest expression can be found in Burke's *Reflections on the French Revolution*, dating from 1790. But we have to lay stress on a fact that, to a certain extent, it is highly symptomatic for conservatism; Samuel P. Huntington underlined that Edmund Burke was a liberal, where economics is concerned. In 1776 Burke praised to the skies "for the sagacity and penetration of mind, extent of views, accurate distinction, just and natural connexion and dependence of parts" a book which faithfully reflected his own views on economics: Adam Smith's *Wealth of Nations!* And Adam Smith, after discussing political economy with Burke, declared that Burke was the only man who, without communication, thought on these topics exactly as he did¹.

It seems, therefore, that there is no necessary collision between liberalism and conservatism — at least, on economic matters. It is also well known that today's conservatism promotes liberal values. The question which may arise refers to the degree of importance and significance of this fact, the more so as we find it throughout the whole period from Burke. Merle Curti, for instance, clearly pointed out how a basically liberal idea, pertaining to the individualism which is common for both "capitalism" and "liberalism"² — namely, the idea of the "self-made man" — has a conservative purpose, *yet does not alter the liberal values*: "the cult of the self-made man synthesized respect for the older moral values

* University of Cluj-Napoca, Faculty of History—Philosophy, 3400 Cluj-Napoca, Romania

¹ Samuel P. Huntington, *Conservatism as an Ideology*, in W. J. Stankiewicz, *Political Thought since World War II*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964, p. 364.

² see the definitions in Kenneth M. Dolbeare, Patricia Dolbeare, *American Ideologies, The Competing Political Beliefs of the 1970s*, Markham Publishing Company, Chicago, 1971, p. 30, 59.

with the dream of personal success and belief in the power of the individual to rise above his environment. Thus the cult served not only to buoy up the discouraged but to confirm faith in the prevailing order³. And this was said of America at the end of 19th century!

The first matter to look at is that of the bourgeoisie: how do we define it as a politically and economically dominant class. There is no reason for putting aside an idea which is fundamental in Marx's opinion — namely, that the bourgeoisie exists only by the continuous revolutionizing of the productive forces and, therefore, of the productive and social relationships. Marx stated this in his *Communist Manifesto* and never retreated from it; it may be said that his whole theory of revolution was strongly influenced by this specific view on the bourgeoisie and bourgeois society. Such being the case, we may ask, quite reasonably, how are to be legitimated and motivated the *conservative trends*, and orientations of an essentially *dynamic class*.

Let's return to Marx. There is an element of his analysis which can reveal a great explanatory capacity — *the role of science* in the system's general development.

Broadly speaking, this aspect is known; moreover, it is often said that Marx was influenced by his "machine-dominated" century and by the "technological optimism" of the 19th century mind. However, special mention should be made of the new place the science obtained in society, as well as the causes of this advancement of science.

If we start from the main fact that the *new goal* of the capital-based production is to acquire *wealth*, the outcome of this transformation, which thoroughly distinguishes the bourgeois society from all previous societies, is the emergence of the conditions suitable for a more and more powerful progress of science.

Since individual diligence "became inventive in creating new objects for the social need to be satisfied", "the necessity of a thorough-going development of the natural sciences" is reached; the capital-based production creates a system of full exploitation of natural and human resources, a system of general utility. Even science appears as a mere bearer of this system⁴.

On this basis emerges the industrial system; now, the productive process appears as a "technological application of science"⁵ and, what is more, a new process is running. Although it is a single one, it may take two forms. The inventions — Marx said — became "a distinct profession, and the application of science in the immediate production became, in its turn, a decisive and stimulating moment"⁶; the other aspect refers to the whole productive process, as well as to the quality of its development at a given moment in its evolution for "as soon as the general conditions of

³ Merle Curti, *The Growth of American Thought*, 3rd edition, Harper and Row, Publishers, New York, 1964, p. 628.

⁴ Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, vol. I, Editura politică, București, 1972, p. 156, 353.

⁵ *ibidem*, vol. II, Editura politică, București, 1974, p. 182.

⁶ *ibidem*, p. 187.

production suitable for large-scale industrial production were in effect, this mode of production acquires an elasticity, an expansive capacity, suddenly and by leaps and bounds, which is limited only by the availability of the raw materials and the market⁷.

It is worth noticing that, in both cases, the full development of these processes is possible only on a certain level of the maturation of the capitalist society. What Marx, a subtle dialectician, said is the fact that this level being reached, the evolution of the above-mentioned processes take on particular features. Their consequences, their influence on the whole social system, will be qualitatively different. As Ilya Prigogine put it, one may say that a mere fluctuation is amplified till it invades the whole system, requiring it to be re-structured.

The capitalist society is challenged by science, yet this challenge is not at the technological level; there is a more complex process, for such a development of both capital-based production and science gives prominence to *the social relationship* within which individuals live. Here Marx throws light on a very interesting fact: by saving working time one increases the leisure time, which "can be used for *the absolute fulfillment of the individual*, and this, in its turn, acts on the labour's productive force as a *colossal productive force*. As far as the immediate process of production is concerned, the saving of leisure time can be considered as a fixed capital, yet specifying that this fixed capital is man himself⁸.

We have to underline that this development with science as a decisive and stimulating factor takes place in a system of *free-competition*. We have to give it due attention as it is *typical of capitalism* and defines its very essence: "only as free competition develops — Marx said —, the internal laws of the capitalism — which on the first stages of its evolution appear only as tendencies — are established as laws, and the capital-based production is established in forms suitable for it, because *free-competition represents the free development of the capital-based mode of production*, the free development of the capital's prerequisites and of the capital itself as a process aiming at the continuous reproduction of these prerequisites⁹.

In Marx's opinion, there is a "rule of organic systems" he made use of; according to this, the relationships within society have to be of the same quality; when this became actual, the system's evolution into "totality" can be considered as a part of the system's development¹⁰. According to this opinion, Marx will describe *liberty* and *equality* as specific, necessary elements of the capitalist mode of production; they appear as an outcome of the functioning of an economy based on exchange values: "the exchange based on exchange values not only implies the observance of the equality and liberty, but also it is the productive, real foundation for all equality and all liberty. As pure ideas, equality and liberty are but

⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Editura politică, București, 1966, p. 459.

⁸ Karl Marx, *Bazele . . .*, vol. II, p. 194 (my italics).

⁹ *ibidem*, p. 137 (my italics).

¹⁰ *ibidem*, vol. I, p. 210.

idealized expressions for the exchange of the exchange values; however, when developed in juridical, political and social relationships, they represent the same basis, but at a different level¹¹.

With this we come up to another stage of Marx's dialectics — that which can be illustrated by the renown section in the *Capital* about the "fetishism of commodities". If we adopt this position, then the reference to the concepts of equality and liberty acquires new connotations. "The individuals composing the ruling class possess among other things consciousness, and therefore think. Insofar, therefore, as they rule as a class and determine the extent and compass of an historical epoch, it is self-evident that they do this in its whole range, hence among other things rule also as thinkers, as producers of ideas, and regulate the production and distribution of the ideas of their age: thus their ideas are the ruling ideas of the epoch"¹². This is the famous thesis from the *German Ideology*, and another one can be added: if we separate the ideas of the ruling class from the class itself, and if we confer them an independent existence, "then we can say, for instance, that during the time the aristocracy was dominant, the concepts honour, loyalty etc. were dominant, during the dominance of the bourgeoisie the concepts freedom, equality, etc. *The ruling class itself on the whole imagines this to be so*"¹³.

How did that "illusions production" come about? We have to start with the peculiarities of the bourgeois society; Marx asserts that we have to do with two distinct elements. First, a society where the capital relationship is a dominant gives rise to an *alienation process*, in so far as all real determinations have become capital's determinations, its qualities¹⁴; second, when the capital develops in this way, there is possible to present some relations which are specific to the capital, as "self-determination of the Idea"; the free competition occurs to be considered as final development of the human freedom, and the free-competition's denial as a denial of the personal freedom and of the social production based on personal freedom¹⁵.

So, there are summed up the facts necessary for analyzing the conservative trend. We think it useful to take into account the fact that in the post-war capitalist society a divorce occurs between interrelated concepts (and realities, too). Kenneth M. Dolbeare and Patricia Dolbeare distinguish between *capitalism* and *liberalism* as different ideologies; the first is an ideology that is concerned with how and why the economy should be organized; the other is concerned with how and why the policy should be organized and operated. Their fields overlap — though not completely¹⁶ —, and the values shared are individualism, materialism,

¹¹ *ibidem*, p. 176—177 (my italics).

¹² Karl Marx, Friedrich Engels, *The German Ideology*, Progress Publishers, Moscow, 1976, p. 67.

¹³ *ibidem*, p. 68.

¹⁴ Karl Marx, *Bazele ...*, vol. I. p. 238; vol. II, p. 181.

¹⁵ *ibidem*, vol. II. p. 138.

¹⁶ Kenneth M. Dolbeare, Patricia Dolbeare, *op. cit.*, p. 17.

and private property, for capitalism, and individualism, property and equality, as far as liberalism is concerned.

A similar approach is offered by Elena Zamfirescu, in her "*American Exceptionalism*" — *Myth and Reality*. We have there to do with the idea of the *American creed*, whose values are liberty, equality, individualism, democracy, constitutionalism; the other idea is that of *Americanism*, which put into circulation values such as free enterprise, "equality of opportunities", individual "self-realization", "the sanctity of private property". "The specific difference between the two concepts — stated the author — lies in the fact that the first one integrates both the democratic aspect of the American Revolution, and the pro-capitalist one (though blurred by the general use of such notions as liberty, equality, democracy); the second concept, using concrete determinations for these notions, gives undue prominence to the procapitalist side of the American tradition, against the democratic side"¹⁷.

It can be easily pointed out that these two pairs of concepts are similar; they can be associated as follows: "capitalism — Americanism" and "liberalism — American creed". It is to be stressed, also, that they imply a "decoupling" of politics and economy thus making possible a separate evolution of this fields. That's why it can be stated that in "normal" circumstances — i.e., a case in which the capitalist system's evolution is under control — the model for coupling them will be "American creed—capitalism"; adequately, under circumstances of crisis, namely under strong instability or change, the model will be "Americanism—liberalism".

It is true that here we have to do only with a certain preponderance, when the concepts are compared. But it explains at least two aspects: that the economic growth and the modern development through science are aimed at, and also that *the democratic and liberal ideals can be dissociated*, so that moderation of democracy will coexist with a growing demand for democracy, as a result of the action of science and as a result of the general development of the society.

We stated before that the development of the productive forces is attained by means of a capitalist—liberal mechanism. This holds good for the economic level. But if we choose as starting point the second pattern found in Marx's *German Ideology*, the conclusion is that liberal values turn into conservative ones. As Kenneth and Patricia Dolbeare pointed out, the major value to be served through law, and through the group interest type of social process, is the creation and maintenance of *fair procedures for decision-making*. Because every man's opinion is good (as are the supplies on the economic marketplace), to side with one policy or another on moral or ethical grounds is impossible¹⁸. Implicitly, this means desideologization. Because the problem of change is reduced to one of implementation — of finding the rationally best means

¹⁷ Elena Zamfirescu, "*Exceptionalismul american*" — *mit și realitate*, Editura politică, București, 1986, p. 10.

¹⁸ Kenneth M. Dolbeare, Patricia Dolbeare, *op. cit.*, p. 62—63.

to generally shared ends — the political process, thus, will be characterized by pragmatism and rationalism¹⁹. By technocratism, too, because the liberalism will be confident in the *methods* of the decision-making process rather than in the people who made them or in the inherent quality of the decisions themselves²⁰.

The essential fact is that *means-oriented* aspect which characterizes — as Alan Wolfe said — post-WW II America²¹. The preeminence of the means is to be also found in pragmatism and technocratism; both imply desideologization.

Such being the case, our opinion is that the development of the technocratic theories, the emergence of “end of ideology” or depolitization theories, positivism, as well as their synthesis in Daniel Bell’s “post-industrial society” are the main stages for the formation of a conservative outlook; at the same time, they will justify and legitimate the capitalist society.

Needless to say, any political doctrine may perform functions which can be assimilated with a conservative finality. As far as liberalism is concerned, yet; these functions are much more evident, because it is a fundamental doctrine, which explains a social structure in its very essence. Therefore, in accordance with the marxist model discussed above, a whole set of liberal, or liberal-inspired, ideas will have a special status. They will offer a theoretical framework for a capitalist society, organized around these liberal ideas which perform a conservative function. The marxist model, put into practice, is effective in analyzing contemporary political systems; it also permits to assume that the actual conservative trend is but a rehabilitation, in a specific manner, of certain liberal ideas which are hard to champion as such, especially as far as a democratic ideal is concerned.

¹⁹ *ibidem*, p. 69.

²⁰ *ibidem*, p. 63; also see p. 85, about the importance of experts.

²¹ Alan Wolfe, *America's Impasse*, as discussed in Elena Zamfirescu, *op. cit.*

TEORIA PROBLEMEI LA LUCIAN BLAGA

I. RADU* și M. MICLEA**

ABSTRACT. — *The Theory of Problem with Lucian Blaga.* Theory of the problem is the chief point in the philosophy of L. Blaga. The problem is neither interrogative statement, nor its meaning. It is a *logical variable* depending on cognitive prerequisites and on the matter of the problem. The cognitive prerequisites "nested" in the problem set out the variation field of the solution that implies them. From this angle creation is the result of the unconsciously processing of a problem.

1. **Introducere.** O simplă trecere în revistă a exegezelor ce se propun tot mai frecvent în ultima vreme asupra operei lui Blaga scoate în evidență două tendințe: *una*, care consideră opera gânditorului ca un *corpus* nedezmembrabil și pune alături creația filozofică și cea literară — „poetul-filozof, filozoful-poet“ (Al. Tănase — scontînd efecte de ecleraj reciproc; cea de-a doua decupează părți, aspecte sau laturi ale operei, procedînd analitic și tinzînd spre crochiuri comparatiste. Prima direcție are în vedere creația filozofului român ca un produs rotunjit și suficient sieși; cea de-a doua, operînd un decupaj anumit, stabilește corespondențe și sincronisme cu mișcarea de idei a zilelor noastre.

Articolul de față se înscrie în cea de-a doua direcție, urmînd de altfel dezlegarea autorului însuși, care, în „*Știință și creație*“^{***}, menționa: „filozofia noastră cuprinde și unele părți susceptibile de a fi rupte din întreg, spre a servi ca motive de meditație, spre a fi dezvoltate mai departe de alți gânditori.“ (p. 179—180). Discuția asupra naturii problemei, ca și a dinamicii procesului revolutiv ca atare a constituit o coordonată permanentă a gândirii blagiene, începînd cu teza de doctorat *Cultură și cunoștință* (1922) și sfîrșind cu cursul din 1946—1947 (*Despre conștiința filozofică*); ea primește o elaborare sistematică în volumul „*Cunoașterea luciferică*“ (1933) și e reluată parțial în „*Știință și creație*“ (1942). În note anexe la „*Știință și creație*“ Blaga menționează că ceea ce a dat în „*Cunoașterea luciferică*“ reprezintă „un fel de *logică a problemei*, întrucît — spune el — am expus pas cu pas cum se pune o (problemă) și cum se rezolvă o problemă“ (p. 210). Însăși distincția dintre cunoașterea paradisiacă (de tipul I) și cea luciferică (de tipul II) se face pe temeiul ideii problematicului.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

** Școala nr. 8 Turda, 3350 Turda, România

*** Întrucît referirile la opera filozofică a lui L. Blaga vor fi numeroase pentru a evita repetiția vom folosi următoarele sigle: C. F. = *Despre conștiința filozofică*, 1947, C. L. = *Cunoașterea luciferică*, 1922. Ambele vor fi citate după L. Blaga, *Opere*, vol. 8, Ed. Minerva, București, 1983. S. C. = *Știință și creație* (1942), în L. Blaga, *Opere*, vol. 10, Ed. Minerva, București, 1987. C. C. = *Cultură și cunoștință*, Ed. Institutului de Arte, Cluj, 1922.

Să observăm că în teoria cunoașterii științifice analiza problematizării apare ca o alternativă la pozitivism și concepțiile ce i-au urmat bazate pe istoria științei¹. Germenii acestei orientări apar la K. Popper, St. Toulmin și Th. Kuhn; în expresia ei actuală se manifestă în lucrările lui Nিকেles, Gutting, Meyer etc. Ea reclama deplasarea filozofiei științei de la abordarea teoriilor științifice la o tratare centrată asupra problemelor, știința înfățișându-se ca „o activitate de a răspunde la întrebări și orientată de adevăr“². Făcînd din punerea și rezolvarea de probleme nervul procesului cognitiv, analiza *problemei* întreprinsă de Blaga dobîndește relevanță actuală cu atît mai mult cu cît materialul său de analiză și ilustrare este extras cu deosebire din istoria științei.

Este indicat să operăm o disociere între prelungirile mitic-metafizice și analizele sau tezele „strict filozofice“ („teoretico-filozofice“) care își găsesc expresia în textul blagian. Primele sînt finalități de natură metafizică, proiecții la limită, opțiuni reclamate de economia sistemului („cenzura transcendentă“, „Marele Anonim“ etc.); celelalte sînt considerații trecute prin filtrul gîndirii critice validate de consistența lor internă și ilustrate de exemple — adesea cu valoare de prototip. Departe de a fi o instituire subiectivă a autorilor articolului de față, disocierea amintită reflectă mărturia expresă a lui Blaga: „vrem să evităm confuzia ce ar putea interveni între acest plan „mitic-metafizic“ spre care suie uneori concepția noastră și temeiurile ei de natură strict filozofice“. (S. C., p. 197).

Limbajul utilizat de Blaga pare citeodată teologic, el este în realitate riguros filozofic — nota C. Noica. Pentru a participa la dialogul cu orientările contemporane — în cazul nostru cu logica interogativă — și pentru a individualiza aportul filozofului român se impun anumite echivalări terminologice, traducerea limbajului blagian, adesea metaforic, într-un limbaj propriu acestor domenii. Trebuie să notăm de altfel că nu este legitim să se facă aprecieri asupra filozofiei lui Blaga pornind de la sensul conotativ al termenilor. Nu se poate conchide asupra „misticismului“ unei poziții numai pentru că autorul vorbește de „mister“ și „revelare“. Este ca și cum am judeca valoarea ideilor după sonoritatea cuvintelor prin care sînt exprimate.

Logica își încearcă azi instrumentele în elaborarea unei teorii formale a întrebărilor/problemelor. Începînd din anii '60, studiile evoluează după două linii de forță. Prima, ilustrată mai ales de L. Aqvist, J. Hintikka și L. Apostel, consideră că întrebarea este o combinație dintre un functor imperativ și unul epistemic. De pildă întrebarea: „Cine este x ?“ e convertită în formula: „Fă astfel încît să știu cine este x “. Logica problemei devine astfel o logică mixtă imperativ-epistemică. Dacă acceptăm dimensiunea praxiologică a imperativelor atunci valoarea ei devine problematică.

¹ M. Meyer, *Science as a questioning process: a prospect for a new type of rationality*, în „Revue Internationale de Philosophie“, nr. 184, 1983, p. 147.

² S. Gutting, *Science as discovery* în „Revue Internationale de Philosophie“, nr. 131—132, 1980, p. 29.

Cea de a doua linie de forță se caracterizează prin folosirea logicii predicatelor uni-(sau multi)sortate, de ordinul I sau II, afectate cu un functor interogativ considerat *primitiv*. Ea lasă neexplicitat tocmai ceea ce se cerea cel mai mult clarificat: natura problemei însăși.

Ambele direcții rămân tributare *paradigmei lingvistice* ce *grevează cercetările de logică modernă. Aceasta înseamnă că în locul unei logici a întrebării/problemei se elaborează o logică a propozițiilor interogative (sau echivalențe ale acestora)*.

De aici decurge conceperea problemei/întrebării ca o *constantă logică*, exprimată prin functori imperativ-epistemici sau interogativi primitivi și de aici „lipsa de conținut empiric al concepțiilor erotetice” cum remarca Dillon (1986)³, vom vedea cum toate aceste limite sînt depășite de Blaga, la care problema — concepută în acord cu datele empirice oferite de psihologie și istoria științei — apare ca o *variabilă logică*.

2. Anatomia problemei. Schițînd anatomia unei probleme, Blaga arăta că orice problemă** are două componente: „zarea problemei” și „aria problemei”.

„Aria” problemei cuprinde „anumite date obiective care prilejuiesc spiritului punerea problemei”. (C.F. p. 101) Aceste date pot fi de natură empirică, conceptuală sau imaginară reprezentînd „materialul fanatic” adică „tot ce se arată cunoașterii, indiferent pe ce plan”. (C. L., p. 387)

„Zarea” problemei, în ciuda unor sugestii din „Despre conștiința filosofică” nu este o componentă primitivă a problemei. Ea constituie „cadrul virtual în care se așază (soluția) problemei” (C. L., p. 368), în limbaj logic riguros *domeniul de variație al soluției problemei* care, la rîndul lui, este instituit de ceea ce Blaga numește „idee cu funcție teorică” (C. L.) sau „idee imperativ” în *Teza sa de doctorat*.

Ideea teorică nu este o idee anume ci este „un «loc» care după termenii problemei poate fi ocupat mereu de altă și altă idee” (C. L., p. 353).

Pentru a înțelege mai bine cele spuse trebuie să ne întoarcem la o teză pe care Blaga o exprimă în lucrarea sa de doctorat. El susține că orice idee are pe lîngă o anumită semnificație și o anumită *funcție*. Funcția și semnificația unei idei sînt variabile independente. Una și aceeași idee poate avea semnificații diferite (ex.: „atomii” lui Democrit au altă semnificație decît „atomii” lui Dalton) după cum, păstrîndu-și constantă semnificația poate avea diferite funcții (ex.: ideea de Dumnezeu poate

³ J. T. Dillon, *Probleme ale unei concepții erotetice despre știință în „Revista de filosofie”, nr. 2, 1986, p. 146.*

* „Fantoma lingvistică bîntuie prin logica actuală. Datorită ei în locul unei logici a valorilor s-a elaborat o logică a propozițiilor de valoare, în locul unei logici a normelor — a logicii a functorilor normativi etc.

** În „Cunoașterea luciferică” — Blaga susținea că cele două elemente constitutive ale problemei — „aria” și „zarea” — sînt specifice numai cunoașterii de tip II (luciferice), cunoașterea de tip I (paradisiacă) avînd de-a face cu „similprobleme”. Totuși, în lucrarea de doctorat, dar mai ales în cursul din 1946—47 unde își propune să examineze articulația interioară „a problemei în general, ca fapt și ca act spiritual” (C. F., p. 100) aceste distincții nu apar.

avea o funcție metafizică și una morală). Printre funcțiile pe care le poate îndeplini o idee este și cea „teorică“, adică *funcția de a genera o anumită teorie*. Pe baza unei astfel de idei se încearcă explicarea teoretică a realului. De pildă, ideea determinismului duce la anumite teorii, diferite de teoriile bazate pe ideea hazardului.

Funcția teorică „poate fi îndeplinită — spune Blaga — de orice plâsmuire abstractă; de o idee cu caracter de principiu, de o idee cu caracter de lege sau de un simplu concept comun.“ (C. L., p. 349). Componenta „teorică“ este, deci, o componentă necesară a oricărei probleme însă prealabilul cognitiv ce îndeplinește această funcție este *variabil*. Problema ca atare se declară în momentul întâlnirii dintre această idee anticipată cu un fenomen care formează „aria“ sau *obiectul problemei*“.

În limbaj logic am putea spune că problema apare ca o funcție atît de obiectul problemei cît și de prealabilele cognitive. Cum ambele variază de la o problemă la alta și problema devine „o *variabilă logică*“ (C. C. p. 43). „Variabilitatea logică a problemei“ este principalul element nou pe care îl aduce Blaga în teoria problemei, de mare importanță în explicarea procesului rezolutiv și a creativității.

Să notăm acum că ideea cu funcție teorică generează „cadrul virtual în care se așează «soluția» problemei“ (C. L., p. 368), adică „zarea problemei“ în limbajul metaforizant blagian. Vom putea deci considera că „zarea problemei“ este *domeniul de variație al soluției* iar ideea teorică — *generatorul domeniului de variație al soluției*. Apare acum clar că „zarea“ este o componentă derivată a problemei.

Condiția pentru ca o idee să îndeplinească funcția teorică este ca ea „să se găsească prin chiar conținutul ei într-o anumite divergență față de materialul dat al problemei“ (C. L., p. 344). Idee pe deplin valabilă care nu înseamnă altceva decît că problema apare ca o disjunctie (disonanță-epistemică și psihologică) între „prealabilele ideatice“ ale savantului și obiectul pe care-l cercetează. Blaga citează în acest sens numeroase exemple. Fizicienii, de pildă, întrebîndu-se ce este în ființa sa sunetul, pornesc de la ideea că orice fenomen este reductibil *la* și explicabil *prin* determinațiile sale mecanice, exprimabile matematic. Între această idee a mecanicității lumii, care are funcție teorică și diversitatea calitativă, non-mecanică a fenomenului optic există o evidentă relație de opoziție. De altfel în multe domenii, ideea determinismului mecanicist, exercitîndu-și funcția teorică, s-a realizat „în răspar sau din flanc față de fenomenele experienței: în acustică, în optică, în calorică, unde o lume întregă de «calități» e transformată în raporturi cantitative și dinamice“ (C. L., p. 353). Blaga susține că această divergență poate avea diferite grade, „de la disparat la opoziție“.

Prin urmare, ideea cu funcție teorică și tensiunea dintre ea și obiectul problemei (i. e. „aria problemei“) stabilește jaloanele între care va apărea soluția. Prealabilele cognitive ale cercetătorului, multe dintre ele subconștiente, se fac deci puternic simțite atît în punerea problemei (care variază funcție de ele) cît și în plâsmuirea soluției.

Teza susținută de Blaga că ideea teorică nu se pretează la verificare empirică îl apropie de ultimele elaborări din filosofia științei: „paradig-

mele științifice“ (Kuhn), „programele de cercetare“ (Popper) sau „tradițiile de cercetare“ (Laudan). Popper (1982), de pildă, consideră că dezvoltarea științei este guvernată de anumite „programe de cercetare“, care „încorporează împreună cu un punct de vedere asupra problemelor care sînt cele mai presante, o idee generală asupra modului cum arată soluția acestor probleme“⁴. Această „fizică speculativă“ nu poate fi verificată empiric. Este tocmai ceea ce spunea Blaga cu ideea teorică. Numai că Blaga aduce în plus teza gradelor de opoziție dintre ideea teorică și datele problemei precum și modificarea domeniului de variație al soluției în funcție de această tensiune.

3. Problema „consecuției“. Logica interogativă actuală rămîne grevată de paradigma lingvistică; problema/întrebarea apare ca o *constantă logică* în vreme ce soluțiile sale sînt variate și variabile. Se perpetuează mitul „întrebărilor eterne“, potrivită căruia problemele care se confruntă omenirea sînt de cînd lumea, numai soluțiile oferite se schimbă după vremuri. Alta este situația dacă ne situăm pe poziții bliagene: variabilității soluțiilor îi corespunde variabilitatea problemelor. Ceea ce rămîne constant dintr-o problemă este numai *carcasa ei lingvistică*, forma verbală pe care o îmbracă. O logică erotetică veritabilă trebuie să treacă dincolo de structura de suprafață a limbajului și să regăsească structura de adîncime a problemei. În acest context al variației concomitente a problemei și soluției capătă sens și șansă de rezolvare „problema consecuției“ de care vorbea E. Speranția într-un studiu de pionierat⁵. Pe scurt, aceasta se formulează prin întrebarea: cum predetermină problema soluțiile pe care ea le acceptă?

Împreună cu Blaga vom susține că soluțiile la o problemă „presupun (s. n.) întotdeauna o idee teorică dar ele însele nu sînt implicit date în ideea teorică“ (C. L., p. 366). Relația logică dintre o problemă și soluție devine una de presupunere. *Soluția presupune problema* la care ea apare ca soluție. Să definim acum riguros relația de presupunere*: B presupune A dacă și numai dacă adevărul lui A este o condiție necesară pentru ca lui B să i se asigneze o valoare de adevăr. Aceasta ne conduce la ideea foarte importantă că numai acea submulțime din „prealabilele cognitive“ ale cercetătorului intră în componența problemei ale căror adevăr este necesar pentru o anumită soluție. Numai un fragment din echipamentul cognitiv este activat, numai el intră în disjuncție cu obiectul problemei împreună cu care generează problema și soluția ei. Această submulțime se poate stabili *post factum* după soluționarea problemei, prin „calculul“ presupunerilor la soluția în cauză. Teza că într-o problemă și soluție este o relație de presupunere se întărește dacă luăm în considerare faptul că

⁴ K. Popper, *Quantum Theory and the Schism of Physics*, London, 1982, p. 58.

⁵ E. Speranția, *Remarci asupra propozițiilor interogative; proiectul unei „logici a problemei“*, în C. Grecu (ed.), *Logica interogativă și aplicațiile ei*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1982.

* Relația logică de presupunere rămîne un punct fierbinte a logicii actuale. Există abordări semantice și pragmatice ale acestei relații. Optăm pentru definiția semantică a lui Strawson, care pare să întrunească acordul mai multor logicieni.

ea implică două adevăruri deja cunoscute: (1) că soluția nu este implicată strict de problemă (= a pune o problemă nu înseamnă deja soluționarea ei); (2) că pot exista și soluții false (nu numai ceea ce este adevărat constituie soluție la o problemă ci ceea ce are o valoare de adevăr). Teza că între problemă și soluție este o relație logică de presupunere concordă cu intuiția lui Piaget⁶ că un fapt științific este un răspuns la o întrebare.

Însumînd cele spuse pînă acuma vom spune că o problemă prede-termină soluția pe care o acceptă (1) *extensional* — stabilește domeniul de variație al soluției; (2) *intensional* — este în relație de presupunere cu soluția.

Elucidarea viitoare a caracteristicilor relației logice de presupunere va duce la detectarea de noi elemente privind raportul dintre problemă și soluție.

4. Problemă și creativitate. Legătura strînsă dintre creativitate și rezolvarea de probleme este deja un loc comun în psihologia actuală. Unii cercetători (e. g. H. Simon) înclină să creadă că creativitatea se epuizează în capacitatea rezolutivă.

Rezultatele pe care le-am obținut pînă acuma ne oferă cîteva explicații ale fenomenului creației. Subliniem, mai întîi, că variabilitatea logică a problemei nu este însoțită de variația concomitentă a carcasa sale lingvistice, adică a propoziției — interogative, de obicei — prin care se exprimă. Aceasta rămîne constantă, de aceea ne poate duce la concluzia, eronată, a permanenței unei întrebări de-a lungul timpurilor. În fapt, variația problemei are loc atît de la un cercetător la altul, cu toate că fiecare o abreviază în aceeași propoziție interogativă, cît și pe parcursul soluționării ei. Informațiile culese în desfășurarea procesului rezolutiv schimbă mereu constelația prerechizitelor ideatice, ceea ce antrenează reformularea problemei și apariția unei anumite soluții. Domeniul de variație al soluției se îngustează permanent astfel că favorizează apariția (uneori) bruscă a soluției. Acest proces se realizează la nivel subconștient. Dacă ne uităm înapoi la codarea lingvistică a problemei rămasă invariabilă, vom spune că soluția a apărut printr-o „iluminare“. Însă dacă ținem seama de variabilitatea logică a problemei, de relația de determinare dintre ea și soluție, de caracterul subconștient al prealabelor cognitive și de modificările lor în urma dobîndirii de noi informații atunci creația apare ca rezultat al prelucrărilor subconștiente ale problemei care circumscriu și predetermină soluția. După cum spunea și Beth (1961) creația „nu este rezultatul unui travaliu inconștient pur automat, ci dirijat“⁷. În acest caz creativitatea, ca o posibilitate ce se actualizează în creație, se suprapune în mare măsură peste indicele de „fluiditate“ al problematizării.

5. Soarta problemelor. Blaga n-a pregetat să depășească limitele unei abordări logice, abstracte a problemei și să o scufunde în mediul dens al unei culturi specifice. În *Cunoașterea luciferică* sugerează importanța

⁶ J. Piaget, *Înțelepciunea și iluziile filosofiei*, Ed. Științifică, București, 1982.

⁷ E. Beth, J. Piaget, *Epistemologie genetique et psychologie*, P.U.F., Paris, 1961, p. 213.

studierii soartei problemelor din decursul istoriei. El susține că există perioade de inflație a problemelor (evul mediu) după cum există epoci de deflație (criticismul și fenomenologia). Rămîne invitația conținutului intenției sale; statutul social al problemelor se schimbă mereu: unele sînt prioritare altele secundare, unele sînt abandonate — altele reconsiderate etc. În plus ele variază în funcție de spațiile culturale. O „psihologie socială“ a problemelor, înțeleasă ca studiul statutului și semnificației sociale a problemelor — în prelungirea observațiilor lui Blaga — devine perfect posibilă.

6. Concluzii. Problema, după Blaga, nu este nici propoziția interogativă prin care se exprimă, nici măcar sensul/semnificația acestei propoziții. Problema doar se *abreviază* printr-o carcasă lingvistică (interogativă sau de alt gen). Această carcasă rămîne *constantă*. Eroarea identificării problemei cu expresia ei lingvistică, a dus la „mitul întrebărilor eterne“ și face imposibilă aflarea relației dintre problemă și soluția pe care o acceptă. Problema, în realitate, apare ca disjunție dintre prealabilele cognitive și obiectul problemei; ca atare este funcția de aceste două componente și deci este o *variabilă logică*. Această concepția asupra problemei ne oferă o explicație a creativității, și ne permite rezolvarea problemei „consecuției“. Prin aceasta sînt depășite în bună parte concepțiile erotetice actuale.

LEIBNIZ ȘI FILOSOFIA LUMINILOR

V. MUSCĂ*

ABSTRACT. — *Leibniz and the Aufklärung.* The XVIII-th century owes some of the principles lying at the basis of its conception on world to a thinker — Leibniz — who belongs to the previous century through his life and work. Numerous histories of philosophy come in support of this idea. Leibniz passes for the actual founder of the German Enlightenment. The truth is that the influence of his work made itself manifest later, when the German thought had already passed the threshold of *Aufklärung*, accentuating its Enlightenment tendencies. By his metaphysics, especially that of the monads, Leibniz provides the philosophical background for the main trends of the Enlightenment. The internal acting imperative in a monad is to acquire an ever clearer self-consciousness, conscience that ever increases with each stage of the hierarchy of existence, up to man. And by this, Leibniz also outlines the inner content of Enlightenment: the advance towards an ever greater rational conscience by self-enlightening.

Secolul al XVIII-lea, rămas în istorie și sub numele de epoca luminilor, și-a primit principiul de bază al concepției sale despre lume de la un gânditor care prin partea cea mai întinsă a vieții sale — moare în 1716 —, dar mai ales prin spiritul general ce mobilizează concepția sa aparține secolului al XVII-lea al marilor sisteme metafizice speculative, dogmatice cum le caracteriza Kant. L-am numit cu aceasta pe Leibniz. Împrejurarea că viziunea despre lume și viață pe care o avansează epoca luminilor este atât de îndatorată în conținutul ei gândirii lui Leibniz a servit ca cel mai sigur argument pentru acei istorici ai filosofiei care îl aliniază fără prea multe rețineri rîndurilor iluminismului german. „O dată cu Leibniz (1646—1716) — scrie R. Eucken — Germania intră în mișcarea iluminismului dovedind prin el, imediat, un caracter foarte specific . . . Nicăieri iluminismul nu atinge o asemenea universalitate, nicăieri el nu surprinde atât de bine existența interioară a lucrurilor, nicăieri el nu tinde atât de mult spre o constituire sistematică precum la Leibniz.”¹

Dar o asemenea încadrare a lui Leibniz în iluminism apare ca nejustificată la un examen mai atent, și ea nu rezistă, mai întâi, din punct de vedere cronologic. Limita de jos a iluminismului nu poate fi adusă cu forță, fără a contrazice realitatea, pînă în secolul al XVII-lea. Leibniz aparține, în fapt, mediilor preiluminismului german, acelei perioade de „criză a conștiinței europene”, cum o numește P. Hazard, dintre 1680—1715, din frământările căreia se va desface și filosofia luminilor ca forța ce a modelat cu cel mai puternic efect fizionomia secolului al XVIII-lea².

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, Verlag von Veit & Comp., Leipzig, 1904, p. 360.

² P. Hazard, *Criza conștiinței europene 1680—1715*, Editura Univers, București, 1913.

Incorporarea lui Leibniz în iluminism se poate explica doar prin împrejurarea că împrăștiată prin numeroase manuscrise, din care unele se vor publica postum, răspîndită într-o vastă corespondență, îngropată în rapoarte academice, opera sa nu și-a putut exercita influența la vremea cînd a fost scrisă, efectul ei imediat fiind restrîns la un public savant limitat. Mai tîrziu, cînd „redescoperită“ va intra într-un circuit mai larg și își va juca rolul, gîndirea germană se îndrepta spre orizontul nou al iluminismului, acțiunea operei lui Leibniz fiind contemporană cu reprezentanții preiluminismului german. Astfel că în mod direct acțiunea lui Leibniz asupra luminilor este redusă, ea exercitîndu-se mai eficient prin intermediari. În jurul lui roiesc o puzderie de spirite minore, figuri de mîna a doua sau chiar a treia, care alcătuiesc falanga preiluminismului german. Contemporani cu Leibniz a cărui uriașă statură lasă să cadă asupra lor o umbră care îi întunecă aproape cu totul, aceștia — cum apreciază W. Windelband — reușesc să aprindă totuși, cîte o scînteie ce va străfulgera trecător adîncul întuneric al culturii germane din această vreme³.

W. Windelband în istoria sa a filosofiei moderne i-a prezentat pe mulți dintre acești contemporani și urmași imediați ai lui Leibniz. Ei întretin o atmosferă intelectuală ce condensează în substanța sa multiple influențe venite din partea principalelor curente ale vremii, de la empirism pînă la raționalism. Gîndirea germană, datorită unor împrejurări specifice — rămînerea în urmă provocată de războiul de treizeci de ani — nu a colaborat la elaborarea marilor principii filosofice care în epoca modernă își încrucișează drumurile în explicarea cunoașterii; empirismul și raționalismul. Ea va fi însă obligată să ia atitudine față de acestea, preluîndu-le și semnăind mai întii, opoziția și contradicțiile dintre ele, pentru ca apoi să încerce să le stingă într-o formulă conciliatoare, problemă ce va preocupa gîndirea germană pînă la Kant. Prin aceasta Leibniz va deveni „spiritul dominant al iluminismului german“⁴, modelul eforturilor de mai tîrziu ale acestuia. E. Cassirer a precizat poziția pe care Leibniz o va adopta în problema cunoașterii în peisajul gîndirii moderne. „Dacă pentru Descartes și pentru întreagă școală carteziană cercetarea ultimelor baze ale cunoașterii se împletește cu problema psihologică a conștiinței de sine, dacă pentru Spinoza doctrina abstractă a metodei este doar un mijloc pentru a scoate un răspuns sigur la întrebările etice și religioase și a îndruma omul în relația sa cu D-zeu, așa pentru Leibniz întrebarea despre principiile logice ale cunoașterii a devenit, pentru prima oară, un scop în sine.“⁵ Faptul că iluminismul german timpuriu se lasă mișcat mai ales de influențe străine se explică cu atît mai mult prin împrejurarea că lipsindu-le geniul lui Leibniz, toți reprezentanții acestuia trebuia să staționeze în fața formelor exterioare

³ W. Windelband, *Die Geschichte der neueren Philosophie*, Druck nud Verlag von Breitkopf & Härtel, 1907, vol. I, p. 451.

⁴ *Ibidem*, p. 450.

⁵ E. Cassirer, *Das Erkenntnis problem in der Philosophie und Wissenschaft der neuen Zeit*, Verlag Bruno Cassirer, Berlin, 1922, vol. II, p. 126.

ale gândirii sale, fără a putea surprinde legătura interioară a elementelor și peirzînd spiritul ce susține *Nouveaux essais*-urile, pe care nici unul nu era în stare să-l păstreze și să-l dezvolte sau să-l ducă mai departe. Caracterul general al unor asemenea încercări de școală depindea mai mult de contradicțiile pe care Leibniz le-a dezvăluit între empirism și raționalism decît de încercările lui de a le evita. Cele două direcții de gîndire care la Leibniz apăreau încă armonios reunite, s-au ridicat, după el dușmănos una împotriva celeilalte. În cadrul mișcărilor țesut de jocul tuturor influențelor rămîne ca un element constant preferința arătată pentru metoda geometrică a demonstrației clare și precise — *more geometrico demonstrata* — care pornind de la Descartes a reușit să se impună prin Spinoza ca manieră absolută a gîndirii. Astfel, W. Windelband rămîne la afirmația mai moderată că „de la Leibniz a pornit influența hotărîtoare asupra întregii dezvoltări a iluminismului german.”⁶

Leibniz a împrumutat ideologiei luminilor fundamentele sale filosofice prin metafizica sa a monadelor. Prin monadologia sa el a conceput realitatea în cadrele ideii aristotelice a entelehiei, impunînd imaginea nouă a unui univers care se înfățișează ca o mișcare dinamică unitară a unor forțe de natură spirituală, ce au un caracter creator. În imaginea aceasta a universului străbătut de la un capăt la altul de un principiu activ de viață, manifestat de jos pînă sus pe toate treptele existenței, Leibniz împacă teleologia aristotelică cu principiile mecanicii lui Galilei, Kepler și Descartes, așezînd deasupra acestui angrenaj de idei imaginea creștină a divinității ca perfecțiune supremă. Gîndirea sa primește expresie într-o concepție idealistă în esența sa, care transformă realitatea materială într-o înființată de unități spirituale botezate monade. „Monada despre care vom vorbi aici — scrie Leibniz — nu este altceva decît o substanță simplă, care intră în tot ce e compus; simplă adică fără părți“ („Monadologia) — 1).

Monadologia lui Leibniz pornește dintr-o reacție contra lui Descartes. „Leibniz nu putea admite că geometria dă explicația ultimă a lucrurilor. El avea o sinceră admirație pentru Descartes, dar și o aversiune care, în felul lui caracteristic, se contura tot mai evident de la un opuscul la altul”⁷. Împotriva dualismului cartezian, el afirmă că nu există nici materie și nici spirit ci numai o infinitate de entități care populează universul, monadele, în fiecare dintre ele locuind o forță ce acționează ca funcție nemijlocitoare între potență și act. Monadele sînt închise în ele însele, și fiind total deosebite unele de altele nu pot exercita nici un fel de acțiune una asupra celeilalte, întrucît orice acțiune e posibilă numai de la asemănător la asemănător. Orice monadă este dotată cu perceptibilitate — „reprezentînd lucrurile externe“ — și a percepție — „conștiința sau cunoașterea reflexivă a acestei stări interioare și care nu este dată tuturor sufletelor și nici chiar totdeauna unui același suflet“ („Principii ale naturii și ale grației“). Ca centru al unei activități proprii în fiecare monadă acționează tendința de a trece de la o percepție la altă percepție.

⁶ W. Windelband, *op. cit.*, p. 457.

⁷ P. Hazard, *op. cit.*, p. 415.

Astfel monada este o oglindă care reflectă universul într-o manieră proprie — „fiecare monadă este o oglindă vie sau dotată cu o acțiune internă, reprezentînd universul după punctul ei de vedere și tot orînduită ca și universul însuși“ (op. cit.). Întrucît nu toate monadele au același grad de claritate în percepțiile lor, diversitatea monadelor ce alcătuiesc realitatea formează o ierarhie. Alcătuiind o realitate autonomă, fiecare monadă închide în sine seria propriei sale evoluții: prezentul conține în sine atît trecutul cît și viitorul. „Prezentul este plin de viitor; viitorul s-ar putea citi în trecut, îndepărtatul este exprimat în ceea ce este mai apropiat“ (op. cit.). În ordinea naturii monada este exclusiv cauză, dar numai o cauză secundă. Așadar, dincolo de această lume pe care o constituie monadele trebuie să fie o forță care e cauza primă, o monadă a tuturor monadelor, D-zeu. „Ea va avea astfel putere, cunoaștere, voința perfectă, adică va poseda o putere supremă, va fi atotștiitoare și va avea o bunătate suverană. Și cum justiția, luată în general, nu este alt lucru decît bunătatea conformă cu înțelepciunea, trebuie să fie în D-zeu o justiție suverană“ (op. cit.). Prin principiul armoniei prestabilite, ce există în realitate ca emanație a lui D-zeu, Leibniz încearcă o soluție prin care să explice corespondența exterioară a forțelor active manifestate în fiecare monadă căutînd, totodată, să se pună de acord cu mecanicismul immanent teleologismului. Contradicția se rezolvă făcînd tocmai din ideea armoniei universale un punct central al concepției sale. Cu această, de fapt, Leibniz dizolvă concepția mecanicistă a naturii în teleologism.

Analiza succintă a monadologiei pe care am prezentat-o arată că ea s-a născut din nevoia de a depăși limitările proprii geometrismului și mecanicismului. Principiile mecanice pot explica întreaga structură a universului, lumea corpurilor; dar cînd este vorba de a explica principiile ultime ale mecanicii însăși, acestea nu mai pot fi înțelese ca simple modificări ale întinderii. „Toate acestea arată că în materie se află altceva decît ceea ce este pur geometric adică decît întinderea, schimbarea ei și numai schimbarea ei. Și dacă considerăm bine lucrurile, vedem că trebuie să-i adăugăm o noțiune superioară sau metafizică, și anume aceia de substanță, acțiune, forță...“ („Scrisoare asupra problemei dacă esența corpurilor constă în întindere“). Natura forței implică și ceva care stă dincolo de forța propriu-zisă. Principiul trebuie să se afle în toate elementele constitutive ale realității și în fiecare din acestea are drept consecință o infinită capacitate de evoluție.

Prin felul cum concepe monadologia sa, Leibniz îi răpește fizicii, știința fundamentală a vremii sale, în fond, o alianță între mecanică și matematici, privilegiul de a da explicația ultimă a esenței realității. După el, această explicație, crede P. Hazard, intră în sarcina metafizicii⁸. Sau mai precis cum arată W. Dilthey, revine psihologiei. „Lumea fizică — scrie acesta — constituie un fenomen al lumii spirituale și omul este un complex de monade în care reacționează ceea ce este protagonistul mani-

⁸ *Ibidem*, p. 415.

festărilor spirituale ale vieții . . . în acest sistem psihologia devine centrul înțelegerii universului⁹.

Din perspectiva monadologiei tot ceea ce există în realitate este numai viață și ascensiune pe treptele ierarhice ale vieții. Imperativul intern ce mobilizează fiecare monadă este să urce tot mai sus, treaptă cu treaptă, în structura riguros ierarhică a realității. A sui înseamnă a primi o tot mai clară conștiință de sine, a evolua către o lumină interioară mereu sporită cu fiecare treaptă urcată. La lumina interioară a conștiinței de sine se adaugă și acțiunea morală prin care se ajunge pe calea ce duce către fericire. Așa cum a arătat W. Dilthey¹⁰, în limitele acestei concepții a înțeles Leibniz și omul ca spirit în veșnică devenire, gonind continuu pe drumul infinit ce duce către perfecțiunea supremă. Iluminismul ia infinitul mecanicii galileo-newtoniene și îl aplică omului și lumii sale intelectuale și morale așezînd prin acest transfer în fața omenirii o perspectivă istorică deschisă, ce trebuie realizată etapă cu etapă prin eforturile sale colective. Spre deosebire de antropocentrismul de pînă acum care face din om centrul de greutate al existenței, Leibniz elaborează o antropologie implicită sistemului său, care în opoziție cu omul va afirma importanța universului ca sediu al omului, și care împrumută acea forță vie care în desfășurarea sa gradată realizează în cuprinsul acestui univers toate treptele perfecțiunii, cunoașterea teoretică deopotrivă cu fericirea morală.

Lumea fiind rezultatul acțiunii progresive a unor forțe vitale ce urcă mereu pe treptele tot mai înalte ale existenței, urmează de aici imediat concluzia care fixează drept scopul de viață cel mai natural pentru om străduința perfecționării sale spirituale, interioare, luminarea. În acord cu esența ultimă spirituală a întregii realități și a fiecărui lucru în parte, omul își fixează drept scop suprem de viață trezirea inteligenței sale la cea mai clară posibil lumină a conștiinței de sine. „S-ar putea cunoaște în fiecare suflet frumusețea universului — scrie Leibniz — dacă i-am putea desface toate ascunzișurile sale, care nu se dezvoltă în mod sensibil decît cu timpul“ („Principii ale naturii și ale grației“). D-zeu ca rațiune perfectă a creat, conform unui calcul matematic precis, cea mai bună dintre lumile posibile. Omul în micimea imperfecțiunii sale nu se poate pătrunde dintr-odată de sentimentul creației divine; el nu poate cuprinde dintr-o singură privire orizontul infinit al existenței. De aici îndemnul ca omul să persevereze întru cunoaștere pentru a putea îmbrățișa din unghiul său strîmt de a vedea ordinea întregii creații. „Căci totul este reglementat în lucrări o dată pentru totdeauna cu atîta ordine și corespondență pe cît este posibil: suprema înțelepciune și bunătate nepuținînd făptui decît cu o perfectă armonie“ (op. cit.). Omul se mișcă pe linia infinită ce urcă de la neant la perfecțiunea deplină, îmbogățindu-și și con-

⁹ W. Dilthey, *L'analisi dell'uomo e intuizione della natura. Dal Rinascimento al secolo XVIII*, La Nouva Italia Editorice Venezia, 1927, vol. II, p. 271.

¹⁰ W. Dilthey, *Leibniz und die Gründung der Berliner Akademie*, in: *Gesammelte Schriften*, Verlag B. G. Teubner, Leipzig und Berlin, 1923, vol. II. p. 25. și urm.

știința în fiecare punct nou atins al acestui traseu spiritual. Menirea cea mai înaltă a omului este de a ajunge mereu mai departe pe acest drum în direcția luminării. Acesta este sensul pe care Leibniz îl dă luminării — continua perfecționare a omului prin eforturile sale proprii, care răspund unor inițiative către perfecțiune sădite în sufletul său de către divinitate⁴¹. În tot universul se realizează un oarecare progres continuu și foarte liber care-i ameliorează starea din ce în ce mai mult. În acest fel, o mare parte a globului nostru posedă astăzi o cultură care va crește din zi în zi. Și cu toate că este adevărat că unele părți redevin câteodată sălbatice, sau se răstoarnă și decad; aceasta trebuie înțeleasă așa cum am interpretat nenorocirea, deci că această răsturnare și această decadentă ajută unui scop mai mare în așa fel încît noi profităm din paguba însăși“ („Despre originea radicală a lucrurilor“). Leibniz creează, astfel, un climat spiritual în care, fără a se ajunge la un istorism propriu-zis, înflorește ideea, cu totul nouă pe atunci, de progres al omenirii prin continuele achiziții ale minții omenesti, al unui progres al cărui resort ultim este, cu alte cuvinte, „luminarea“. W. Dilthey este chiar dispus să-i exagereze meritele în acest sens — „Într-adevăr, valorizînd în antropologie principiul evoluției va face posibilă nașterea unei conștiințe istorice în sensul științei spiritului“⁴¹.

Meritul cel mai durabil al lui Leibniz în această privință este tocmai acela de a fi acționat și modelat etosul epocii luminilor; el a făcut secolul al XVIII-lea să creadă în progres, l-a învățat evanghelia progresului. În concepția sa Leibniz și-a însușit plin de convingere marile rezultate la care a ajuns gîndirea secolului al XVII-lea, anume acela că principiile enunțate de rațiune, transpuse în corpul cunoașterii științifice a realității, vor putea fi așezate prin luminare în folosul omenirii, făcînd-o mai bună și mai fericită, nu doar un simplu stăpîn ce supune puterii sale lumea lucrurilor exterioare. Prin procesul luminării se realizează impactul noii ideologii a secolului cu ordinea socială învechită cu rostul de a o ameliora în acord cu exigențele și cerințele impuse de progresul istoric, și poate că nimeni nu și-a închinat viața cu atîta uitare de sine idealului nobil al luminării, străduinței de a realiza întotdeauna numai binele comun ca Leibniz.

⁴¹ W. Dilthey, *L'analisi dell'uomo e l'intuizione della natura. Dal Rinascimento al secolo XVIII*, La Nuova Italia Editrice Venezia, 1927, vol. II, p. 274.

FILOSOFIA LIMBAJULUI A LUI GIAMBATTISTA VICO (IMPLICAȚII ACTUALE)

LIVIU MATEI*

ABSTRACT. — *Philosophy of the Language of Giambattista Vico.* The diversity estimate of the programs of philosophical investigation of the *language*, from the viewpoint of the possibilities it provides to create a theoretical platform whence one proceeded in an attempt at reconciling the Leibnizian ideal to elaborate a perfectly functionable *language* with the reality of impossibility to give up common language, points to their insufficient character, explainable to a large extent by the stock owed to analytical philosophy which they contain. An independent viewpoint however is offered by the philosophy of Giambattista Vico. This survey attempts to account for the existence of a philosophy of the language with Vico, for its centering around the whole conception of the Italian philosopher. The principal theses of this philosophy of the language are pursued with a view to outlining the way in which, if attached to the achievements in matters of language by the philosophers of analytical-drawn inspiration, they can contribute to build up the aforementioned platform, and moreover, to elaborate a more flexible and comprehensive philosophy of the language, which could be termed as "synthetic" (as apposed to the "analytical" one).

Există astăzi o largă preocupare pentru investigarea limbajului, pentru evidențierea semnificațiilor filosofice ale analizei lingvistice. Achizițiile acestui tip de abordare au devenit de altfel atât de întinse și importante încât se vorbește pe drept cuvânt de o „cotitură lingvistică” în filosofia contemporană. Dincolo de aprecierea critică a importanței acestor analize, este de nețăgăduit că prin ele au sporit enorm cunoștințele despre acest „referențial” (Vasile Tonoiu) al cunoașterii, care este limbajul¹.

O problemă care rămâne, în mod evident și acum deschisă, între altele, în legătură cu limbajul, este aceea de a afla o platformă teoretică de pe care să se poată realiza concilierea dezideratului leibnizian al construirii unui limbaj cu funcționalitate perfectă, cu situația reală că omul nu se poate dispensa de limbajul curent, care reunește polisemia, capacitatea de exprimare practică etc., cu o stinjenitoare lipsă de rigoare. Aceasta presupune însă cunoașterea complexă și adecvată a limbajului, care să permită o utilizare suficient de conștientă și astfel condusă încât să poată fi realizate fără defecțiuni funcțiile cu care limbajul este investit (înzestrat). Mai multe programe de cercetare din filosofia contemporană cuprind încercări de a soluționa problema, pătrunzând în straturile profunde ale comunicării, la nivelul intenției comunicative, al conținutului pe care locutorul vrea să-l transmită. Este vorba, de exemplu, de cercetarea „acte-

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ Vasile Tonoiu, *Dialectică și relativism*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

lor de vorbire“, de către Searle, de „gramatica generativă“ a lui Chomsky, de „pragmatica universală“ a lui Habermas. Preluind o seamă de realizări ale filosofiei analitice a limbajului (mai cu seamă aparatul analizei logice a limbajului), aceste programe de cercetare s-au desfășurat într-o direcție opusă filosofiei analitice sau, în orice caz, ca depășiri ale abordării analitice, în sensul integrării limbajului în activități umane în general.

Dacă se caută pe plan istoric anticiparea acestei alternative la filosofia analitică a limbajului și se împinge analiza destul de departe în trecut, atunci se va întîlni cu necesitate opera lui Giambattista Vico.

Socotit adesea un *outsider* al filosofiei, el se impune tot mai mult în conștiința filosofică drept un precursor al unor tendințe definitorii în filosofia actuală. Așa cum arată Apel, „primul care în cadrul tendinței umanismului european a identificat fenomenul unei fundări istorice a lumii prin intermediul limbii, în mod clar, a fost Giambattista Vico“². A devenit, ca urmare, necesară evaluarea filosofiei limbajului elaborată de Vico tocmai pentru a înțelege și evalua tendințe actuale din filosofia limbajului.

Examinării și evaluării contribuției lui Vico pe acest plan îi consacram materialul de față.

Opera lui Vico (1668—1744) cuprinde alături de lucrarea sa cea mai cunoscută *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor* (în mod obișnuit numită *Știința nouă*) și alte lucrări precum *De antiquissima Italorum sapientis ex lingua Latinae originibus eruenda*, *De uno universi juris principio et fine uno*, precum și o *Autobiografie*, importante nu doar pentru înțelegerea concepției vichiene cît și sub aspectul implicațiilor actuale.

Partea cea mai cunoscută a operei lui Vico este filosofia istoriei. De aceea nu este întîmplător faptul că el trece drept filosof al istoriei fără nimic altceva. Desigur, în planul acestei ramuri a filosofiei contribuția sa a fost deosebită. Unul dintre „întemeietorii filosofiei istoriei“, Vico a fost „inițiatorul teoriei ciclului istoric în epoca modernă. Concepțiile sale cuprind prețioase elemente de istorism; el a criticat raționalismul dogmatic și teoria contractului social, ca produs teoretic al acestuia“³. Filosofia sa a istoriei are la bază ideea unei raționalități imanente istoriei, în virtutea căreia s-ar realiza o evoluție a națiunilor (care sînt „protagoniștii istoriei universale“⁴) într-o alternanță de „cicluri“ și „re-cicluri“ (*corsi e ricorsi*). Un astfel de ciclu conține trei faze: prima este caracterizată prin dominația imaginației asupra facultății rațiunii; imaginația este creatoare și produce „zeii“, încît epoca se numește „divină“; oamenii se închină zeilor creați de ei înșiși (epoca se mai poate numi teocratică). Urmează epoca eroică marcată de credința în eroi (sau semizei), în care forma de condu-

² Kral-Otto Apel, *Towards a transformation of Philosophy*, Routledge and Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1980.

³ *Dicționar de filosofie*, Editura Politică, București, 1978.

⁴ Julian Marias, *History of Philosophy*, Dover Publications, Inc., New York, 1967, p. 269.

cere este aristocrația. În fine a treia epocă (vîrstă) este cea umană, a unei guvernări bazate pe egalitate, în care apare monarhia. Acestor trei stadii le corespund trei limbi: mută pentru actele religioase, apoi o limbă compusă din comenzi (ordine) necesare unei epoci pline de războaie și, în sfîrșit, o limbă aptă de-a susține conversația. Atunci cînd o națiune parcurge toate cele trei stadii ciclul este reluat⁵.

Multe analize din perimetrul istoriei filosofiei atunci cînd evocă contribuția lui Vico se mulțumesc cu atât: redarea filosofiei sale a istoriei. Pînă nu demult, părea de la sine înțeles că Vico este doar un filosof al istoriei. De exemplu, *History of Philosophy* din 1967 a lui Julian Marias, deci abia cu două decenii în urmă, rămîne la această caracterizare. Între timp însă situația s-a schimbat. A devenit limpede, ca urmare a unei noi etape a studiului operei lui Vico, ceea ce remarcă Tullio de Mauro: cheia celebrei „științe noi“ este o anumită concepție asupra limbajului și a limbilor: subliniem, nu o anumită concepție asupra istoriei, ci o concepție asupra limbilor. În *Știința nouă*, Vico explică modul în care istoria lingvistică este fundamentul abordării exacte și desăvîrșite a istoriei ideilor, religiilor, jurisprudenței... Deci fapt este că, împotriva părerii curente, Vico este... un gînditor care elaborează o anumită viziune asupra limbajului și limbilor și care apoi, în consecință, concepe într-un anumit mod realitatea și, în cazul său, istoria națiunilor⁶.“ Iată deci că, în fapt, în opera lui Vico filosofia limbajului este temelia pe care se înalță restul construcției, inclusiv ceea ce părea să fie nucleul — filosofia istoriei!

Care sînt principalele propoziții ale acestei filosofii a limbajului și care este relevanța lor actuală? În cazul filosofiei istoriei a lui Vico s-a evidențiat adesea legătura ce duce de la ea spre filosofia hegeliană a istoriei, cel puțin sub aspectul ideii de progres; apoi anticiparea teoriei celor trei stadii a lui Comte; în fine, filiația ce duce la concepția despre istorie a lui Marx⁷. În cazul filosofiei limbajului lucrurile sînt ceva mai puțin clarificate. De aceea, Isaiah Berlin are dreptate să spună că, deși reală, influența lui Vico nu a fost recunoscută. Întărind, spre a face mai expresivă ideea, el remarcă: Vico este „sursa de idei cea mai puțin recunoscută din istoria filosofiei“⁸. Nu este realizat încă un inventar concludent al ideilor care își au punctul de plecare în opera sa, și nu este în intenția noastră să încercăm un asemenea inventar. Vom ilustra ideea prin cîteva exemple: recuperarea actuală, cu „noua retorică“ a ideii primatului retoricii față de analitică în opera lui Aristotel, are printre inițiatori pe Vico; ideea lui Heidegger, după care limbajul poetic este limbajul original, are precursor pe Vico, înaintea lui Hölderlin; teza lui Humboldt, după care limba este un fel de „instituție a instituțiilor“ o găsim deja la Vico etc. Aceste aspecte tind să devină astăzi tot mai clare, iar

⁵ *Ibidem*, pp. 269—270.

⁶ Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 63.

⁷ Giovanni Mastroianni, *Vico e Marx nella „Bibliografia Vichiana“*; apud Nina Façon, *Studiu introductiv*, în G. Vico, *Principiile unei științe noi...*, Editura Univers, București, 1979, p. 47.

⁸ Isaiah Berlin, *Vico and the Ideal of the Enlightenment*, în: *Social Research*, Autumn, 1976, p. 646.

recuperarea sistematică a operei lui Vico și în deosebi a filosofiei sale a limbajului este unul din evenimentele de ordin istorico-filosofic cele mai importante ale actualității filosofice. Mai cu seamă după ce Croce a publicat un întins studiu în 1911, Karl Otto Apel (*Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus*, 1963) și Tulio de Mauro (*Introducere în semantică*, 1970) au adus în centrul atenției, în dezbaterile din filosofia limbajului, contribuția lui Vico. Astăzi există două institute de studii vichiene, reviste specializate și numeroși cercetători ai operei filosofului⁹.

O perspectivă de abordare a filosofiei limbajului a lui Vico ia ca punct de plecare epistemologia sa. În contextul dominației epistemologiei cartesiene, autorul *Științei noi* a elaborat un nou concept de știință. Păstrând adevărul drept concept central al științei, Vico ia ca punct de plecare disciplinele neglijate în abordarea cartesiană (filologia, istoria etc.), cu un cuvânt „disciplinele umaniste“ și propune un nou criteriu al adevărului. El argumentează că ideile distincte și clare sînt doar certe, nu și în mod necesar adevărate. Adevărul se poate obține, potrivit concepției lui, doar în cazul acelor lucruri care sînt produse de om. Or, în lumea naturii, lucrurile nefiind produse de om nu pot fi obiect al științei; este, în schimb, pe deplin cognoscibilă lumea civilizației, care este în întregime produs al omului. Cunoașterea acestei lumi are de-a face cu individualitatea; ea presupune identificarea spiritualității care a dus la producerea lor, identificare ce nu este posibilă altfel decît într-o manieră pe care astăzi o numim comprehensivă¹⁰. Oricum, așa cum a arătat Manfred Riedel¹¹, cu mai mult de un secol înainte de Droysen, și Dilthey, Vico a pus problema constituirii într-un mod specific a disciplinelor umaniste; el considera că istoria este știință nu pentru că procedează la fel cu fizica, explicînd adică pe baza legilor, ci pentru că face faptele „inteligibile“. Nu este nevoie să subliniem — fiind bine cunoscute — aporiile inerente unei abordări de tipul celei ilustrate de Vico, faptul că ea riscă de la început să nu mai poată distinge știința, în sens riguros, de nonștiință (poezie, opinie etc.). Faptul demn de atenție este că Vico a sesizat lacunele conceptului cartesian al științei, chiar dacă el nu a oferit o alternativă superioară. Astfel, spune Vico „toți filosofii s-au străduit cu seriozitate să dobîndească știința acestei lumi a naturii, pe care Dumnezeu singur o posedă, întrucît lumea aceasta el a făcut-o; în schimb ei nu s-au îngrijit să mediteze asupra acestei lumi a națiunilor, adică asupra acestei lumi a civilizației, a cărei știință oamenii puteau să o dobîndească întrucît lumea respectivă ei au făcut-o“¹².

Evitînd — fapt demn de remarcat — criza sceptică în care avea să intre filosofia modernă, Vico și-a concentrat atenția asupra lumii civili-

⁹ Există un „Institute for Vice Studies“ (1974) la New York, un „Centro di studi vichiani“ la Napoli, o revistă „Vico Studies“ etc.

¹⁰ G. Vico, *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor*, București, Editura Univers, p. 79.

¹¹ Manfred Riedel, *Verstehen oder Erklären?*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1978, Einleitung.

¹² G. Vico, *op. cit.*, § 331.

zației. El afirmă că ea „este cu siguranță opera oamenilor, fapt pentru care noi putem, pentru că trebuie, să descoperim principiile ei în posibilitățile de structurare ale propriei noastre minți omenesti”¹³. Aceste posibilități au în vedere omul în acțiunea sa creatoare, creație care stă la baza cunoașterii. Vico consideră că aceste posibilități de structurare se sedimentează în cuvinte, împreună cu întreaga experiență umană. Este așadar necesar să fie creată o metodă pentru studiul omului ca „sursă a istoriei”¹⁴, în care locul principal să fie deținut de un studiu al limbii, al exprimării care obiectivează conținuturile de gândire.

Filosofia limbajului a lui Vico debutează cu această idee majoră: limba este un fel de mijlocitor al tuturor operelor pe plan istoric, încât prin intermediul limbii pot fi cunoscute faptele de civilizație, nu doar cele contemporane, ci și cele trecute. Putem cunoaște orice epocă din trecut întrucât ceea ce conține ea este făurit de oameni, iar noi, cei ce cunoaștem, sintem la rîndul nostru oameni; modificările spiritului nostru sint cheia pentru a înțelege ce au făcut alți semeni pe scara istoriei, iar aceste modificări devin cognoscibile prin intermediul limbii, care, fiind la rîndul ei produs uman, poate fi cunoscută deplin, adică înțeleasă¹⁵. Vico pune bazele unei fenomenologii lingvistice¹⁶ care pleacă de la limbă, trece prin gândire pentru a ajunge la faptul de civilizație. Modificările în timp ale unei limbi reflectă, după el, modificările spiritului, ale contextului social (vezi corespondența vîrstă istorică — limbă). Studiul istoric al limbii permite înțelegerea unei largi sfere a vieții sociale.

Ideea următoare are nu mai puțină relevanță. Este vorba de necesitatea abordării genetice și diacronice a limbajului. „Știința nouă urmărește tocmai dezvoltarea mijloacelor de comunicare între oameni, de la gesturi și semne pînă la sunetele articulate ale limbilor”¹⁷. În plus, în concepția lui Vico, înțelegerea naturii limbii, a esenței ei nu este posibilă decît prin înțelegerea modului său de apariție și evoluție¹⁸. Această idee îl duce pe Vico spre o poziție care depășește evident pe cea a filosofiei analitice: aceasta din urmă se cantonează în dreptul zonei cognitive, logice a limbii. Vico propune includerea în analiză și a zonei nonraționale, a imaginației argumentînd că limbile s-au născut cu mult înainte ca oamenii să fi putut urma „școala lui Aristotel”¹⁹, în orice caz înaintea apariției științei, a sistemelor conceptuale.

Vico consideră că limba primilor oameni a fost o limbă poetică, în care imaginația juca un rol central. Această caracteristică se păstrează, consideră el, și în stadiul logic, rațional al culturii. Ea se manifestă în însăși înțelegerea cuvintelor: numai dacă luăm în seamă mai mult decît

¹³ *ibidem*, p. 209.

¹⁴ James Edie, recenzie la *New Science* (1961), în: „New Vico Studies”, Volume 1, 1983.

¹⁵ Manfred Riedel, *op. cit.*, p. 291.

¹⁶ Preluăm acest termen de la Austin.

¹⁷ G. Vico, *op. cit.*, p. 591.

¹⁸ *ibidem*, p. 176.

¹⁹ *ibidem*, p. 211.

forma lor logică, dacă restituim inerenta imaginație ce le însoțește, ajungem să le înțelegem²⁰.

O dată cu abordarea prezenței imaginației în fenomenele limbii Vico se angajează într-o cercetare a metaforei. Metafora este mai mult decât o figură de stil, este un mod de comunicare, modul principal în limbile primitive. Homer, Achile, Ulise nu ar fi fost personaje reale ci metafore care concentrează anumite conținuturi. Aici nu avem de-a face cu concepte, deși metaforele acestea reprezintă tipul poetului, al viteazului, al prudentei; avem de-a face cu „universalii ale imaginației”²¹.

Studiul istoriei dovedește că astfel de universalii ale imaginației apar la toate popoarele, chiar dacă pe trepte istorice diferite: există un Zeus al tuturor popoarelor, un Romulus, un Hercule etc. Vico crede că există un „vocabular mental” comun tuturor națiunilor în evoluția lor. Ideea trimite la ceea ce astăzi numim „constructele logice comune întregii gândiri umane”, chiar dacă într-o formă nebuloasă. Oricum, pentru Vico devenea clar că este posibilă o filosofie a limbajului care să nu fie o filosofie a fiecărei limbi în parte, ci o filosofie a tuturor limbilor. „Trebuie să existe, scrie Vico, în natura lucrurilor omenești, adică în lume, o limbă mentală comună tuturor națiunilor care să înțeleagă în același fel substanța lucrurilor prezente în viața socială a oamenilor și să le exprime în mod tot atât de variat pe cât sînt de variate aspectele pe care aceleași lucruri pot să le reprezinte”²². În același timp Vico pune problema unei căi de acces spre acele structuri de adîncime ale limbajului care nu mai sînt doar logice ci și „imaginative”. Demn de subliniat în acest context este faptul că accesul la acele structuri reprezintă astăzi primul pas în direcția realizării concilierii dintre idealul leibnizian și factualitatea comunicării curente.

Un aspect important al contribuției lui Vico în domeniul filosofiei limbajului este neglijat adesea chiar și de cei care acordă acestei contribuții o prețuire mai mare ca în trecut.

Este vorba de configurarea ideii unei raționalități stabilite în mediul comunicării — pe scurt a unei „raționalități comunicative”. Știința nouă este programatic marcată de o situație din știința modernă a timpului; ea asigură rigoarea teoretică a cunoștințelor numai cu prețul unei restrîngerii a demersurilor ei la sfera naturii. O sferă mai importantă, după Vico, pentru viața oamenilor, cea a interacțiunilor sociale (morale, politice, „practice”, în limbajul provenit de la Aristotel și păstrat pînă la Kant) scapă imaginii cartesiene despre știință. Vico pretinde realizarea unei mai bune relații între știință și practică, și în acest scop întreprinde revizuirea conceptului de raționalitate. Revizuirea sa are și laturi desuete, dar conține și importanta idee a legării disciplinelor „practice” de metoda vechii dialectici, adică a dialecticii înțelese în sens antic drept convorbire, dezbateri. Asociată acestei idei, el plasează retorica în fața analiticii și deschide calea revigorării teoriei argumentării ca formă de întemeiere.

²⁰ *ibidem*, p. 269.

²¹ *ibidem*, p. 268.

²² *ibidem*, p. 178.

Aceste idei cheie ale filosofiei limbajului a lui Vico au avut, în virtutea implicației, răsfringeri în scrierile lui Vico, în dezlegarea diferitelor probleme cu grad de generalitate mai scăzut. Mai importantă este acum împrejurarea că ele au avut ecouri peste timp și rămân, chiar dacă în haină terminologică foarte schimbată, în bună măsură în actualitate. Vico a prefigurat o abordare a limbii într-o perspectivă extinsă, pe bună dreptate numită „sintetică”. Limba este văzută în cadrul ei în legătură cu spiritualitatea umană în sens cuprinzător, cu istoria civilizației. Limbajul apare în această perspectivă nu doar ca un instrument al comunicării ci și ca un instrument de cunoaștere. Chiar dacă această perspectivă este asociată în scrierile lui Vico unor presupuziții general-filosofice spirituale, printr-o analiză atentă ea poate fi delimitată și pusă în valoare. Prezența ei îngăduie să se spună cu îndreptățire că Vico este un precursor, dar nu al lucrurilor care au fost, ci a celor care urmează să vină — aceasta cel puțin în ceea ce privește filosofia limbajului.

ATITUDINEA „NATURALĂ“ ȘI CEA „TEORETICĂ“

SZEGŐ ECATERINA*

ABSTRACT. — The "Natural" and the "Theoretic" Attitudes. The study presents the new elements characterizing Husserl's philosophy in the thirties of this century relying upon the text of *Die Krisis der europäischen Wissenschaft und die Phänomenologie*. E.g. the criticism of positivism was enriched by new ethical viewpoints with the German philosopher. The study deals mostly with Husserl's interpretation of the "natural" and "theoretic" attitudes and it dwells on the abiding epistemological and ethical values of the German philosopher's work.

Problema centrală a ultimei perioade de creație a lui Husserl este criza științei europene¹. El se ocupă de această temă în conferințele sale din anii treizeci, ținute la Viena și Praga, în toate scrierile sale mai mici sau mai mari², iar în ultima sa lucrare de mai mare anvergură, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Phänomenologie* el analizează tot această problemă.

Prima dată el scrie despre criză în lucrarea *Filosofia ca știință riguroasă* (1910). Atunci vorbea încă doar despre „criza“ concepției despre lume și dorea să demonstreze că cunoașterea științifică nu se poate epuiza prin descoperirea faptelor, ci știința trebuie să soluționeze și chestiunile cele mai arzătoare ale vieții, problemele concepției despre lume.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie—Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ Cercetarea din ultimele decenii a operei lui Husserl distinge patru perioade de creație ale filosofului german. Opera principală a primei perioade, *Logische Untersuchungen*, examinează logica interioară și structura cunoașterii științifice. Husserl pune baza variantei fenomenologice a intenționalismului și a criticii teoriilor gnoseologice psihologice din această perioadă. Perioada a doua este cea a creării fenomenologiei transcendente și a metodei fenomenologice. Ea începe cu vestitul articol intitulat *Philosophie als strenge Wissenschaft*, apărut în 1910, în *Logos*. Articolul este urmat de opera principală a perioadei, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, în 1913. În perioada a treia a apărut egologia pură, fenomenologia „conștiinței constituante“, respectiv depășirea acesteia, formularea ideii „lumii intersubiective“, a „Lebenswelt“-ului. Operele principale ale acestei perioade sînt următoarele: *Formale und transzendente Logik* (1929) și *Cartesianische Meditationen* (1931). În perioada a patra, și ultima, criza Europei și sarcinile etice ale filosofului devin temele gândirii sale. Opera principală a acestei perioade este *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* (în cele ce urmează *Krisis*) (1936).

Numai părțile I. și II. ale acestei lucrări au apărut în timpul vieții sale, în revista *Philosophia* din Belgrad. Partea a III-a — împreună cu cele anterioare — a apărut în îngrijirea lui Walter Biemel, în *Husserliana*, vol. 6., în 1954.

² Tot Biemel a cules textele prelegerilor și două studii referitoare la această temă: *Realitätswissenschaft und Idealisierung*. — *Die Mathematisierung der Natur*. (1928) și *Naturwissenschaftliche und Geisteswissenschaftliche Einstellung; Naturalismus, Dualismus, und psychophysische Psychologie*. (1928—30), și, în afară de acestea, notițele, notele și planurile legate de *Krisis* în *Husserliana*, vol. 6. *Husserliana*. Band 6. Martinus Nijhoff, Haag 1954.

În *Krisis* ... el a considerat că însăși dezvoltarea științei este problematică. După părerea lui Husserl, deși criza nu a afectat efectivitatea teoretică și practică a științelor de specialitate, s-a distrus simțul adevărului (*Wahrheitssinn*) în știință. El atribuie înseși științei responsabilitatea pentru starea nesoluționată a problemelor ținând de concepția lumii în această perioadă. Filosoful german condamnă îndeosebi „științele spiritului“, științele sociale, care nu sînt în stare să formuleze întrebări comprehensive, ba nici chiar în sfera mai restrînsă a societății nu au putut să prevadă evenimentele. După părerea lui Husserl, „boala Europei“, al cărei simptom cel mai dureros este fascismul, este boala raționalismului adevărat, cauzele crizei trebuie căutate în raționalismul aberant. Profesorul german a semnalat sterilitatea științelor sociale în cadrul crizei ansamblului științelor, ba chiar al crizei Europei. El nu a sesizat posibilitatea de a explica criza existentă realmente prin cauze sociale din afara științelor, drept care și ieșirea din criză o căută în cadrul vieții spirituale. După părerea lui, singura soluție posibilă ar fi fost biruința rațiunii și a spiritului filosofic. La urma urmei, el a atribuit științei și filosofiei niște sarcini, pentru rezolvarea cărora nici știința, nici filosofia „strict științifică“ nu erau niciodată apte în mod direct. Cu toate acestea, Husserl a disecat probleme importante pentru noi, și astăzi, din punct de vedere epistemologic și etic.

În introducerea la *Krisis* Husserl declară că filosoful nu mai este o persoană particulară, ci slujitorul omenirii. „Toată răspunderea noastră personală pentru existența noastră autentică de filosof ... comportă totodată și răspunderea pentru existența autentică a omenirii³.“ Această cotitură a făcut fenomenologia lui Husserl angajată și ideologică în mod deschis. Pînă atunci Husserl și-a considerat filosofia ca o teorie care rezolvă definitiv problemele gnoseologice și care nu are nimic de-a face cu lumea concretă în care s-a format. *Krisis*-ul a adus tocmai în această privință o cotitură. Husserl nu a renunțat la obiectivul său de a da soluția definitivă a problemelor puse de filosofie; aceasta s-a îmbinat însă cu exigența ca lămurirea acestor probleme să devină totodată și soluționarea problemelor vitale ale omenirii. El vrea ca filosofia să schimbe viața umană. Husserl a fost determinat de acapararea puterii de către fascismul german să enunțe în mod deschis ideea crizei, dar faptul crizei înseși nu l-a formulat limitîndu-l la momentul istoric dat. El căuta „făptașii“ în istoria filosofiei burgheze. După părerea lui, cauza crizei este trădarea misiunii „teleologice“ a filosofiei și științei și acest fapt zdruncină din temelii forma de existență europeană. Husserl consideră dezvoltarea europeană, pornită cu epoca grecească clasică, drept un proces istoric omogen, din care europenii se ridică tocmai prin faptul că-și concep viața ca o unitate rațională, că-și creează *sensul* vieții lor. Cu grecii a luat naștere o omenire nouă, omenirea „formeii existențiale filosofice“; esența acesteia este autonomia umană. Această formă existențială a fost continuată de renaștere și iluminism. „... Idealul călăuzitor în renaștere era omul antic care se forma pe sine însuși, cu mintea li-

³ *Krisis* ..., *Husserliana*. 6. Ed. cit., p. 15.

beră, cu judecata liberă⁴.“ Deci, după părerea lui Husserl, caracteristica esențială a europeanului este modul de existență filosofic, iar esența filosofiei este înțelegerea faptului că omul își formează și crează viața singur, că el însuși crează și formează sensul vieții și istoriei sale proprii. Din cauza aceasta apărarea și fundamentarea teoretică a autonomiei umane este sarcina de bază a filosofiei.

E neîndoios că părerile lui Husserl despre autonomia umană nu sînt lipsite de idealism. Pentru el autonomia umană este identică cu formularea filosofică a sensului existenței umane, iar istoria devine fapta proprie a omenirii în recunoașterea filosofică. Cu tot idealismul său, învățătura lui Husserl e totuși potrivită pentru a căuta posibilitățile activității umane conștiente, eîmpul de activitate umană în lume.

Omul „modului de existență filosofic“, omul care-și formează soarta și istoria în mod autonom, este deci, după părerea lui Husserl, produsul filosofiei grecești. În știința din epoca modernă s-a întrerupt însă continuitatea omului care biruiește mitosul, religia, transcendența. Cu pozitivismul sceptic, devenit dominant în filosofie, s-a pierdut credința în rațiune, „... credința în acea rațiune, din care lumea își cîștiga sensul, s-a pierdut credința în sensul istoriei, al omenirii, al libertății, credința că omul este în stare să dea un sens rațional existenței sale individuale și general umane“⁵.

Lupta de decenii împotriva pozitivismului a cîștigat un sens nou. În perioadele sale anterioare Husserl a demonstrat că pozitivismul nu rezistă la critica imanentă, deoarece felul de viziune care neagă orice esențialitate în dosul faptelor duce în ultima instanță la negarea posibilității de a crea teorii, iar aceasta este ceva absurd, este desființarea filosofiei prin filosofie. În *Krisis* el îi impută pozitivismului chiar și negarea calității noastre de om: „faptele“ produc oameni-fapte. După părerea lui Husserl, calitatea noastră de om se înrădăcinează în raționalitatea noastră, ceea ce înseamnă că trăim conform conducerii rațiunii și cu ajutorul rațiunii creem sensul existenței noastre. Progresul raționalității adevărate îl împiedică nu atît iraționalismul, cît raționalitatea vicioasă. Aceasta este raționalitatea „faptelor“, care-l reduce pe om la o funcție a lumii „date“ și reduce rolul rațiunii la dezvelirea faptelor lumii date și la acomodarea la aceste fapte.

Aceasta se datorește situației că modelul unic și exclusiv al raționalității europene a devenit raționalitatea științelor naturii. Husserl nu vrea să respingă științele naturii. El caută doar răspunsul la întrebarea următoare: pînă la ce limită e permis a se pune științele naturii ca model înaintea filosofiei, fără a sacrifica caracteristicile filosofiei?

Căutînd rădăcinile crizei, el a ajuns pînă la cercetarea istorică a problemei. El a examinat mai îndeaproape cum a crescut felul de a vedea științific „obiectivist“, care dezvăluie numai detaliile, din forma străveche a viziunii, pe care Husserl o numea atitudine (*Einstellung*) „naturală“ sau „practică“. Și în această privință el a fost pus față în față cu po-

⁴ *Husserliana*. 6. Ed. cit., p. 5—6.

⁵ *Husserliana*. 6. Ed. cit., p. 11.

zitivismul. Pozitivismul secolului trecut a redus validitatea cunoștințelor noastre la factori psihologici. Pozitivismul contemporan făcea însă o distincție rigidă între problemele validității și genezei. Ambele procedee au dat greș când trebuiau să răspundă la întrebarea care este relația între sfera empirică și cea teoretică. După părerea lui Husserl, singura soluție posibilă o constituie îmbinarea din nou a problemelor validității și genezei, și anume astfel că punem la o parte factorii psihologici individuali și explicăm geneza cunoștințelor prin factori istorici. Abordarea problemei în sensul acesta are, după părerea noastră, două condiții teoretice preliminare: pe de o parte, problemele cunoașterii trebuie să le plasăm în descrierea felului de existență specific uman, adică în *ontologia socială*; pe de altă parte, trebuie să examinăm, cum a luat ființă, în decursul istoriei, cunoașterea științifică.

Husserl a căutat răspunsul la cea de-a doua și nu a dat nici o atenție primei. Prin aceasta se explică faptul că deși Husserl se ridică deasupra liniei generale a criticii burgheze a cunoștințelor, ideile lui nu au putut duce la soluționarea reală a problemelor teoriei științelor. E adevărat că el s-a întors la geneza cunoștințelor științifice, dar la Husserl, corespunzător concepției de bază a fenomenologiei, interpretarea genezei s-a făcut de pe pozițiile conștiinței. La Husserl și în cadrul „atitudinii naturale-practice“ totdeauna „atitudinea“ este primară și nici o dată practica.

Care este relația între forma cotidiană a cunoașterii și cea științifică? Această întrebare se pune în esență atunci când Husserl examinează relația dintre atitudinea „naturală-practică“ și cea „teoretică“.

Caracteristica fundamentală a atitudinii „naturale“ sau „practice“ este *caracterul ei finit*. E drept că în viața aceasta naturală a omului lumea ca orizont universal este prezentă într-un anumit sens, dar nu devine o temă a conștiinței sale cognitive. În aceasta Husserl are deplină dreptate, fiindcă doar conștiința cotidiană este legată de sarcini practice nemijlocite. Astfel infinitatea extensivă și intensivă a lumii n-o interesează, căci orice sarcină practică este îndreptată asupra unui obiect sau unui complex de obiecte concret, ba mai mult, și la acela ia în considerație numai unele însușiri concrete determinate. Toate cele arătate se aplică nu numai la forma străveche, „la culturile încă neatinse de știință“, ci sînt valabile pînă și azi în ceea ce privește cunoașterea cotidiană a omului⁶. Caracterul finit și concret al acestui fel al cunoașterii implică deja și faptul că lumea, respectiv ceea ce este dat în lume, pentru el, se percepe numai legat de activitatea umană, în mod *antropocentric*. Pentru el, aspectele esențiale ale lumii sînt exclusiv acelea care sînt esențiale din punctul de vedere al acțiunii umane. În concepția antropocentrică există și posibilitatea concepției teleologice a întregii realități. Din această cauză atitudinea „naturală-practică“ pune întrebarea astfel: „... ce ar trebui să fac ca să...?“ și nu caută răspunsul la întrebarea „... în ce constă...“ lucrul care este obiectul cunoașterii mele?

După părerea lui Husserl, presimțirea raporturilor cauzale se găsește și în răspunsul dat la întrebarea practică „ce-i de făcut?“, dar noi nu

⁶ Vezi *op. cit.*, p. 324.

căutăm totdeauna cauzalitatea în dosul structurii teleologice, mai bine zis, recunoașterea conștientă a raporturilor cauzale a putut lua naștere numai ca rezultat al unei dezvoltări istorice lungi.

După părerea lui Husserl, „atitudinea naturală-practică“ se caracterizează printr-un *realism naïv*. Ea consideră lumea ca fiind astfel cum îi este dată în mod nemijlocit și nu manifestă nici un fel de atitudine principială-critică față de rezultatele cunoașterii. Desigur, aceasta nu înseamnă că crede fără îndoieli în orice rezultat al cunoașterii, dar acceptă fără critică principiul că, în general, cunoașterea progresează spre amplificarea cunoștințelor adecvate realității. Gîndirea naturală nu simte nici un imbold pentru a pune problema *posibilității cunoașterii* în general, deci ea crează un raport în mod expres non-filosofic, necritic față de cunoaștere. Atitudinea spirituală descrisă caracterizează nu numai omul cotidian, ci și acele științe empirice care nu se ocupă de „totalitatea existenței“ (Seinsall), ci de domeniile particulare ale realității.

Astfel, „atitudinea“ strămoșească a omului, care concepe numai obiectele și mijloacele directe ale acțiunii umane și le relevă din totalitatea realității, generalizează și ea însăși. Ea transpune experiențele cîștigate într-un domeniu determinat al activității în alte domenii ale activității, ba chiar și la astfel de momente ale „ambianței“ umane care nu au o legătură directă cu activitatea dată. În acest caz „atitudinea“ trece *prin transpuneri* (Umstellungen) și devine universală.

Universalizarea atitudinii naturale se poate face în două feluri. Una din posibilități constă în aceea, că „atitudinea nouă“ slujește interesele vitale naturale respectiv practica naturală, deci devine practică și ea însăși. Cealaltă posibilitate rezidă în aceea, că omul e antrenat de pasiunea unei astfel de cunoașteri a lumii care abandonează orice interes practic, „omul devine un spectator neutral“, în sensul că nu întreabă ce e folositor, ci ce e adevărat⁷.

Primul tip al „atitudinii“ universale pune problema întocmai ca și mentalitatea „naturală-practică“. El întreabă ce trebuie să facă omenirea pentru realizarea unor scopuri practice determinate. Tocmai din cauza aceasta el concepe întreaga realitate universală conform structurii finale a acțiunii umane, în mod teleologic. Însă la întrebarea „ce am de făcut?“, el nu vrea să dea un răspuns concret-individual, ci unul abstract-general. Pentru realizarea momentelor de acțiune concret-individuale, de cele mai multe ori nu este necesară recunoașterea raporturilor cauzale pe care se bazează. Dacă punem însă problema pe planul general, atunci absența dezvoltării raporturilor cauzale schimbă în mit orice explicație. „Atitudinea universală-practică“ sau „atitudinea magică-religioasă“, care înseamnă unul și același lucru, sînt pe deplin identice cu cunoașterea cotidiană, în privința structurii lor. Aceasta este una din descoperirile cele mai importante ale lui Husserl.

Celălalt tip al atitudinii universale, „atitudinea teoretică“, nu pleacă de la practică, întrucît abordează realitatea, nu „sarcini“. Pe el îl interesează *cum este însăși realitatea*, cu totul independent de problema ce

⁷ Vezi *op. cit.*, p. 328—331.

trebuie să facă omul cu această realitate pentru a atinge anumite scopuri fixate. Husserl vede aici just particularitățile abordării teoretice ale realității. Dar „an sich“-ul, descrierea realității existente independent de om și de scopurile umane, nu înseamnă că omul devine un spectator neutral al realității. Năzuința de a cunoaște realitatea în sine se bazează și ea pe practică. E indiscutabil că există o diferență fundamentală între cunoașterea teoretică și cea cotidiană, dar Husserl a ridicat o barieră rigidă între cele două, omițind practica socială în examinarea „atitudinii teoretice“.

Husserl consideră că știința care se străduiește să rezolve sarcinile practice nemijlocite ale omului devine „techné“ și pierde din vedere funcția de bază, și anume aceea de a tinde la cunoașterea esenței lumii. Științele sociale, la rindul lor, sînt în primejdia ca, în locul cunoașterii autentice, să devină unealta manipulării. Husserl consideră că dezvoltarea teoretică independentă pornită la greci a ajuns într-un impas deja la Galilei. Anume, formarea metodicii specifice a științelor de specialitate și mai ales matematizarea nelimitată a făcut ca în locul întrebării „ce“ (was), să se caute răspunsul la „cum“-ul proceselor⁸. Aceasta este adevărat. Fizica în calitate de știință de sine stătătoare s-a născut tocmai prin aceasta în teoria lui Galilei. Husserl ignoră faptul că descrierea cantitativă a „cum“-ului proceselor nu exclude întrebările calitative despre natura lor.

Nouă ni se pare că Husserl confundă interpretarea pozitivistă și pronunțat filosofică cu însăși fizica. Felul de a pune problemele propriu fizicii dă posibilitate și unei interpretări cu totul diferite a rezultatelor științelor de specialitate, nu numai în epoca lui Galilei, ci și astăzi.

Husserl se împotrivesc dezvoltării științifice din epoca modernă și, în locul științei care se bazează pe practică și servește scopurile ei, el fixează drept scop spiritualității europene un al treilea tip al atitudinii universale. Aceasta nu este altceva decît atitudinea greacă filtrată prin teoria carteziană: cerința științei universale și unice. După părerea lui, există o știință unică: filosofia, care descrie „totalitatea existenței“ (Seinsall) pe baza unor principii univoce și determinate. Bineînțeles, sînt posibile teorii care se referă la corelațiile unor domenii particulare, dar teoria este doar „techné“, și nu știință, dacă nu poate încadra aceste corelații particulare în contextul „totalității a existenței“. Ea se transformă, de asemenea, în techné, dacă îi lipsește momentul esențial al „atitudinii teoretice“ — „neutralitatea“ față de sarcinile practice.

Noțiunea de neutralitate acoperă o *epoché* dublă⁹. Pe de o parte, ea reprezintă o abstracție plecînd de la caracteristicile concrete ale activității umane care-și fixează scopuri. Trebuie să ne debarasăm de atitudinea de a privi natura doar drept mediul activității umane și să conce-

⁸ Interpretarea lui Galilei. *Husserliana* 6., p. 20—53.

⁹ *Epoché* este metoda reducției fenomenologice. Aceasta înseamnă că în cursul examinării facem abstracție de un lucru, îl punem în paranteze, sau cel puțin temporar îi suspendăm examinarea. Începînd de la scrierea primului volum al operei *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, ea a constituit momentul de bază al metodei husserliene. În privința sistemului re-

pem universalitatea lumii numai după modelul ambianței noastre finite. În acest sens, noțiunea „neutralității”, „punerea în paranteze” a scopurilor umane cere modul de reflectare dezanthropomorfizat al naturii.

Husserl recunoaște însă că această metodă nu este potrivită pentru examinarea sferei sociale și spirituale, fiindcă din acestea nu se poate înlătura de loc momentul teleologic. Tocmai din această cauză în *Krisis* el reinterpretează noțiunea „neutralității”: descrierea obiectivă a naturii o consideră drept realizarea inconsecventă a „neutralității”. Acum el cere nu numai „punerea în paranteze” a scopurilor umane, ci și a obiectivității. Mai precis, pentru „atitudinea teoretică” este cu totul indiferent dacă obiectul pe care-l abordează pentru a-l cunoaște, există sau nu. Astfel, descoperirile lui Husserl referitoare la dezanthropomorfizare se întorc pe dos: în timp ce primele „paranteze” duc la descrierea unei naturi independente de om, cele ce urmează au ca rezultat o realitate care depinde total de subiectul care caută s-o cunoască. Așa se face din Cartesius și mentalitatea greacă — nu întâmplător, ci în mod conștient — kantianism.

ducțiilor, Husserl și-a modificat părerile de mai multe ori. Două *epoché* de bază trec însă prin toată istoria fenomenologiei: reducția *eidetică*, în cadrul căreia trebuie să facem abstracție de faptele doar particulare și trebuie să ne concentrăm atenția numai asupra esenței generale; *reducția fenomenologică propriu-zisă*. Ceeace „se pune în paranteze” nu este altceva decât problema existenței sau inexistenței lucrului „dat”.

FILOSOFIE ȘI LITERATURĂ ÎN EXISTENȚIALISM

ANDREI ROTH*

ABSTRACT. — **Philosophy and Literature in Existentialism.** Giving a brief account of the essential difference, as also of the connections established between philosophy and *belles-lettres* throughout their history, the author scrutinizes the changes existentialism has brought to this relation. Existentialism has literaturized philosophy in both content and form of expression. Under either aspects, the literaturizing of philosophy has entailed some positive valences and has at the same time borne some perilous bearings — pushing the thought toward irrationalism. However, by literaturizing philosophy, existentialism has also run the reverse path, i.e. a literature-converger of its philosophical outlook on the human condition has been created.

1. Înainte și pentru a aborda, cu șansa de a spori lumina, iar nu conuzia, problema relației dintre două noțiuni, acestea se cuvin clar și precis definite, deci delimitate.

Nu voi încerca însă să enunț ce este filosofia, căci nu dispun de o definiție care să poată aspira la consens general. Orice enunț cu pretenție de definiție a filosofiei va declanșa inevitabil, cum bine se știe, interminabile controverse. Pentru necesitățile lucrării de față va fi, sper, suficient să spun — întrucâtva tautologic — că înțeleg prin filosofie disciplina cultivată în mod explicit — în feluri foarte diferite, desigur — de către filosofii de profesie. Această disciplină este teoretică prin excelență, constituită ca domeniu distinct de exercitare a spiritului omenesc și are continuitate în istoria culturii, în ciuda discontinuităților marcate prin deosebiri dintre diferitele moduri de a filosofa. Din acest concept al filosofiei se exclude filosofia implicită a conștiinței comune, precum și filosofia implicată în alte domenii de exercitare a spiritului (artă, știință, religie).

Termenul de literatură are azi două accepțiuni fundamentale. Într-o accepțiune mai largă și mai vagă, literatura cuprinde orice lucrare scrisă, destinată a sluji, prin publicare, un domeniu valoric oarecare, indiferent de natura domeniului respectiv. În acest sens vorbim în mod curent de literatură științifică, filosofică, religioasă etc., subsumând acestui termen totalitatea publicațiilor din domeniile corespunzătoare. În accepțiunea mai restrânsă și mai precisă, literatura este *arta* cuvîntului, producția literară de a cărei esență ține *ficțiunea* și purtătoare — prin intenție și realizare — de valori estetice, într-un cuvînt beletristica, cuprinzînd opere subsumabile, în linii mari, celor trei mari genuri: liric, epic și dramatic. În această din urmă accepțiune voi folosi termenul de literatură în prezenta lucrare.

2. De cînd există filosofie și literatură, au existat întotdeauna și legături semnificative între ele. Dacă implicația de principiu a filosofiei în

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

toate operele literare rămâne discutabilă, sigur este că în multe asemenea opere găsim un filon filosofic mai mult sau mai puțin bogat. *Poeta doctus* s-a distins în toate timpurile, de regulă, și prin cultură filosofică. Și invers: nu toți, dar mulți dintre filosofii mari ai umanității au vădit înclinații beletristice. Platon este nu numai filosof, dar și scriitor al antichității eline, dialogurile sale sînt și opere literare, încărcate de valori artistice. Montaigne, Pascal și Voltaire sînt nu numai personalități ale istoriei filosofiei, ci și ale istoriei literaturii franceze, figurează ca atare în toate tratatele sau manualele de specialitate. Lucian Blaga s-a afirmat ca artist al verbului românesc nu numai prin poeziile și dramele sale, ci și prin lucrările sale filosofice. Din antichitate și pînă astăzi mulți filosofi au contribuit — unii substanțial — la făurirea sau cizelarea limbii literare a poporului lor. Imprumutînd unele mijloace de exprimare ale beletristicii, proza filosofică poate avea — și are efectiv, cînd iese de sub pana inspirată a unor gînditori înzestrați și cu arta cuvîntului — valențe estetice.

3. Filosofia și literatura se apleacă ambele — și nu pot să n-o facă — asupra condiției umane, deși o fac în moduri diferite; această împrejurare le unește. Dintre filosofii trecutului, moraliștii s-au apropiat întotdeauna mai mult de literatură, decît gînditorii preocupați de tainele naturii și de modalitățile cunoașterii acesteia. În plus, filosofia se exprimă în cuvînte, ca și literatura. În arta cuvîntului, noțiunea și gîndirea conceptuală sînt totdeauna prezente; și din acest motiv, literatura este, dintre toate artele, cea mai apropiată de filosofie.

4. Artă este prin definiție antropocentrică; filosofia se ocupă și ea, prin vocație, de problemele omului, dar — în măsura în care se străduiește să ofere o imagine obiectivă a realităților, să valorifice, generalizîndu-le, cuceririle cunoașterii științifice — are și o misiune dezantropomorfizatoare; ca și știința. În această privință filosofia este prin natura ei mai apropiată de știință, decît de artă, respectiv de arta cuvîntului, de literatură. Filosofia este o disciplină *teoretică*, specificitatea sa se întemeiază pe gîndirea discursivă — logică, rațională — fiind prin aceasta mai aproape de știință, decît de artă. În filosofie, ca și în știință, un enunț se cere susținut prin probe factice și prin argumente raționale; nucleul exprimării artistice este imaginea, nu enunțul, iar imaginea nu trebuie și nu poate fi argumentată sau probată, verificată, ci se susține prin ea însăși, e convingătoare prin frumusețe, prin calitățile sale estetice. Metafora poate spori forța de persuasiune a unui discurs teoretic, dar nu constituie, în sine, dovadă sau argument în favoarea ideilor clădite în acel discurs. Prin literaturizare, filosofia renunță, în mai mică sau în mai mare măsură, la instrumentele sale proprii, la valențele de neînlocuit ale gîndirii discursive, la specificitatea ei de disciplină teoretică. De aceea, marii constructori de sisteme ontologice și gnoseologice — Aristotel, Descartes, Kant, Hegel — s-au ținut departe de făgașul literaturizării.

5. Filosofia și literatura au evoluat timp de multe secole prin multiple legături și influențe reciproce, urmîndu-și însă, fiecare, propria sa cale, păstrîndu-și diferența specifică. Existențialismul a introdus modificări substanțiale în acest raport tradițional.

Este adevărat că existențialismul nu a apărut fără antecedente și că la schimbarea raportului tradițional dintre filosofie și literatură au contribuit și alte curente filosofice, cu deosebire în secolul al XIX-lea și în cel de-al XX-lea. Ar trebui amintit aici Friedrich Nietzsche — a cărui influență asupra existențialismului din secolul nostru se manifestă și sub alte aspecte — care, afirmându-se ca artist al scrisului și ocolind formula tradițională a construcției sistemice, a împins energic filosofarea pe făgașul literaturizării. Ar putea fi amintiți și alți gânditori. Cred însă că gândirea existențialistă a mers cel mai departe în această direcție.

Firește, nici gânditorii existențialiști nu pot fi aduși, cu toții, la numitor comun în această privință (*nici* în această privință). La întemeietorul acestui curent de gândire, danezul Soeren Kierkegaard, filosofia este în mod foarte pronunțat literaturizată, chiar sub aspecte formal. Scrierile sale sînt, în majoritate, confesiuni; el își descrie, analizează și conceptualizează propriile sale trăiri; *Entweder-Oder* — lucrarea sa de bază — are ca subtitlu *Un fragment de viață*, iar o scriere cu caracter autobiografic se apropie în mod evident de literatură. Jurnalul are rol important și în opera filosofică a lui Gabriel Marcel. La Martin Heidegger și la Karl Jaspers balanța înclină totuși mai mult spre exprimarea discursivă, la Albert Camus mai mult spre cea beletristică. Literaturizarea *în conținut* a filosofiei este însă o caracteristică generală a întregului curent existențialist. Camus și Sartre, prin opera cărora existențialismul pare a-și fi atins punctul terminal — au realizat un fel de „uniune personală“ între filosofie și literatură, afirmându-se concomitent ca filosofi și scriitori și afirmându-și concepția filosofică în aceeași măsură în opere discursive și în opere literare.

6. Primul și poate cel mai important aspect al literaturizării filosofiei în cugetarea existențialistă este situarea în centrul reflecției a unor concepte care nu oglindesc nici aspecte ale existenței în general, considerate în obiectivitatea lor, nici aspecte sau momente ale cunoașterii acesteia, ci *trăirii nemijlocite* ale individului uman. „Nu există decît o problemă filosofică cu adevărat importantă: sinuciderea. A hotărî dacă viața merită sau nu să fie trăită înseamnă a răspunde la problema fundamentală a filosofiei“¹. Nu toți existențialiștii formulează atît de categoric, dar întregul existențialism consideră, ca și Albert Camus, că *problema fundamentală* a filosofiei este problema *sensului vieții* omenestă. Prin esența sa, existențialismul nu se afirmă nici ca ontologie generală, nici ca gnoseologie sau epistemologie, ci doar ca *antropologie filosofică*. O spune chiar același Camus, analizînd contribuția lui Kierkegaard, Heidegger, Jaspers². Se poate obiecta că la Heidegger și la alții aflăm, totuși, noțiuni și judecăți cu sens ontologic; nu este însă vorba de o ontologie a naturii și nici a societății, ci doar a umanului, în speță a omului singular în față cu lumea. „... zona investigațiilor existențialiste se restrînge exclusiv la aria subiectivității umane“³ — scrie, cu dreptate, Du-

¹ Albert Camus, *Mitul lui Sisif. Eseuri*, E.L.U., București, 1969, p. 7.

² *Idem*, p. 26—30.

³ Dumitru Ghișe, *Existențialismul francez și problemele eticii*, Ed. științifică, București, 1967, p. 28.

mitru Ghișe. O spune și Sartre, nu numai despre propria sa filosofie, ci despre întregul curent: „existențialismul este de fapt antropologia însăși“⁴; Sartre știe ce vorbește. Chiar prin aceasta, filosofia se apropie, prin tematica sa, în mod structural, de literatură, trece oarecum pe făgașul acesteia.

Existența și neantul, aruncarea în lume, osîndirea la libertate, angoasa și multe alte concepte din care se construiește viziunea existențialistă au, toate, o puternică încărcătură afectivă, emoțională; sînt, în acest sens, am putea spune, concepte „calde“, spre deosebire de conceptele „reci“ ale filosofiei tradiționale. Și sînt totodată, ca să continuăm exprimarea metaforică, noțiuni „moi“ în opoziție cu cele „tari“ ale filosofiei tradiționale, noțiuni mai fluide, mai puțin supuse rigorilor determinației strînse. (De pildă, după Kierkegaard, angoasa nu are caracterul tranșant, evident al fricii de ceva anumit, ci este o trăire nebuloasă, contradictorie, legată de sentimentul nesiguranței existențiale, de însingurarea individului, de caracterul absurd al existenței.) Și prin aceasta se accentuează apropierea filosofiei de literatură.

7. Dintr-un unghi de vedere, această literaturizare a filosofiei reprezintă un real cîștig pentru aceasta din urmă, căci lărgeste considerabil aria de cuprindere a cugetării. Nu se poate nega că existențialismul a elaborat și pus în circulație niște idei importante despre om, idei care ne-au sporit posibilitățile de înțelegere a condiției umane și la care cugetarea filosofică nu mai poate renunța. Astfel, de pildă, conceptul de *situațielimită* nu mai poate lipsi din reflecția antropologică, sociologică, etică, estetică, psihologică modernă. După Adam Schaff, cel mai important serviciu teoretic al existențialismului este atragerea luării-aminte asupra situațiilor din care se nasc conflictele morale, în care individul este obligat să adopte, cu deplină răspundere, o decizie⁵. Angoasa — ca să revin la ceea ce am mai amintit — face într-adevăr parte din simptomatologia fenomenului înstrăinării în societatea modernă. Și o serie de alte concepte și propoziții existențialiste pot sluji la surprinderea fenomenologiei raporturilor dintre om și lumea sa.

Existențialismul își concentrează atenția asupra felului în care subiectul uman își trăiește viața, iar subiectul uman *concret* (spre deosebire de *abstracția de om* a multor filosofii tradiționale) nu este altul decît individul viu. Antropologizarea totală a filosofiei explică, cel puțin parțial, forța de atracție pe care a exercitat-o existențialismul asupra unor spirite dezamăgite de scientismul sec, insensibil la amenințările ce se îndreaptă în lumea contemporană asupra valorilor omenești. Concentrarea pe tematică de viață a individului și literaturizarea inerentă acestei modalități de a filosofa a facilitat, fără îndoială, extinderea influenței gândirii existențialiste asupra unui public mai larg decît cel ce urmărește, de regulă, scrierile filosofice de specialitate.

8. Existențialismul a potențat — mai cu seamă prin varianta sa atee, avînd multe afinități implicite și chiar explicite cu marxismul — con-

⁴ Jean-Paul Sartre, *L'être et le néant*, Gallimard, Paris, 1957, p. 656.

⁵ Adam Schaff, *Marx oder Sartre? Versuch einer Philosophie des Menschen*, Europa Verlag, Wien-Köln-Stuttgart-Zürich, 1964, p. 7.

știința lucidă a specificității existenței umane și a limitelor dureroase ale acesteia. Dar nu putem trece cu vederea, bineînțeles, contradicțiile lăuntrice ale viziunii antropologice existențialiste.

„Existența precede esența“ — această idee definitorie a filosofiei lui Sartre și a existențialismului în general este tentantă, fără îndoială, deoarece susține că omul există întâi și apoi își definește, prin propria acțiune, esența; el este făuritorul soartei sale și poartă întreaga răspundere pentru modul în care se autorealizează. Dar nu este adevărat că înainte de a se autodefini, cum spune Sartre, omul ar fi lipsit de orice calitate, de orice atribut. Omul se naște și trăiește în condiții determinate, pe care nu le alege; le poate schimba, dar nu în mod nelimitat; individualitatea sa se conturează sub acțiunea inevitabilă a unor factori bio-psișici ereditari cât și a unor multipli factori ai condițiilor sale de viață, ai poziției sale în societate. Însăși esența subiectivă a omului este de natură socială. Surprinzând corect faptul că individualitatea omului concret nu se dizolvă în relațiile sociale în care el este prins, existențialismul prezintă reala autonomie *relativă* a ființei umane ca autonomie totală.

Antropologismul se împletește, în gândirea existențialistă, cu preocuparea stăruitoare față de problemele eticii⁶. Cultivarea conștiinței lucide a răspunderii morale este o temă predilectă a existențialismului; însă conștiința răspunderii nu este suficientă pentru a fundamenta teoretic acțiunea socială de transformare a realității; iluzia libertății nelimitate nu frânge barierele determinismului real. Refuzându-și o fundamentare sociologică — altfel spus: neocupându-se sistematic de ontologia *socialului* — existențialismul nu poate ancora omul concret în situațiile sale concrete de viață.

9. Existențialismul exaltă luciditatea conștiinței filosofice; se înscrie totuși, într-un fel, în linia iraționalistă a filosofiei moderne și contemporane. Literaturizarea filosofiei este o expresie a acestui tendințe. Scriam mai sus că existențialismul a așezat în miezul reflecției filosofice o seamă de concepte „calde“ și „moi“. Acestea au mai curînd calitatea de a *impresiona* cititorul decît de a-l convinge, de a-i *sugera o stare de spirit* decît a-i limpezi ideile. Trăirile afectiv-emoționale ale subiectului uman cuprind fără îndoială aspecte neraționale, aflate, mai precis, în afara cîmpului de acțiune al rațiunii. Neraționalitatea afectelor nu înseamnă absența unui anume mod de a fi determinat al acestora, ci faptul că motivația lor scapă, cel puțin în parte, controlului din partea rațiunii. Omul este o ființă rațională, dar nu *numai* una rațională; el nu acționează numai sub impulsul rațiunii, nu orice act uman este motivat rațional; dar toate acțiunile sale, chiar cele neraționale, au o oarecare motivație, cuprinsă în determinismul universal. Chiar actele neraționale se subsumează principiului cauzalității și ca atare pot fi cercetate și înțelese rațional. O viziune filosofică se vedește a fi iraționalistă nu prin recunoașterea specificității unor domenii ale existenței umane nesupuse controlului rațiunii, ci prin negarea determinismului obiectiv al acestor domenii și implicit prin refuzul de a le supune cercetării raționale. Profesînd absurditatea

⁶ Dumitru Ghișe, *op. cit.*, p. 29.

existenței umane, existențialismul nu face distincția necesară între recunoașterea (justificată) a unor zone neraționale ale existenței umane pe de-o parte și posibilitatea cercetării și explicării raționale, de către filosofie și științe, chiar a determinațiilor interne, a cauzalității și legității specifice ale acestor zone, pe de-altă parte. Absurditatea unor aspecte ale existenței umane — a morții inevitabile a fiecărui individ, ca să nu mai vorbim de altceva — nu ne scutește de efortul de a pătrunde cu rațiunea în mecanismele determinațiilor obiective din toate domeniile vieții noastre și ale realității înconjurătoare.

10. În strinsă legătură cu cele precedente și ca urmare necesară a acestora, sub pana cugetătorilor existențialiști filosofia se literaturizează și sub aspectul formei sale de exprimare. Locul tratatului sau studiului este luat de eseu. Dar nu esul de tip montaignian, de limpezime cristalină, ci unul în care ideile de bază sînt învăluite într-un veșmînt literar ce le face în același timp mai ademenitoare și mai obscure, le sporește forța de penetrație la public dar le și scade rigoarea. Vorbeam la începutul acestor însemnări despre deosebirea și opoziția de principiu dintre discursul teoretic clădit pe noțiuni și scrisul artistic construit pe imagine; existențialismul — și nu numai acesta, ci toate orientările mai mult sau mai puțin impregnate de iraționalism ale vremurilor noi — dizolvă această opoziție, folosește cu predilecție metafora drept ceea ce nu poate fi — drept argument —, tînde a-l fermea și a-l fereca sentimental pe cititor, mai puțin de a-l convinge rațional. Remarcînd relativitatea cunoștinței științifice, Camus pune la îndoială obiectivitatea ei; dacă știința nu satisface nevoia de absolut a spiritului, acesta trebuie să recurgă la metaforă: „... știința de la care trebuie să aflăm totul sfîrșește în ipoteză, luciditatea eșuează în metaforă, incertitudinea se preschimbă în operă de artă. La ce mi-au folosit atîtea strădăni? Linia blîndă a acestor coline și mîna seriei pe această inimă zbuciumată mă învață mult mai mult”⁷. Cunoașterea metaforică este ridicată aici, valoric, deasupra celei discursiv teoretice. Să ne întrebăm, însă, *ce anume* „mă învață” „linia blîndă a acestor coline și mîna seriei pe această inimă zbuciumată”? Ne vom da seama cu ușurință că această „învățătură” nu poate fi formulată discursiv. Metafora *îmi spune* multe, fără îndoială, dar de învățat nu mă învață, la modul propriu, nimic.

Discursul filosofic literaturizat poate fi foarte atractiv prin valențele sale estetice, dar și foarte periculos, cînd sacrifică formei fondul, cînd maschează inconsistența argumentării raționale prin veșmîntul în multe culori al figurilor de stil. Să nu fim nedrepti: forma literaturizată s-a dovedit, în mîini de maestru, aptă de creație valorică autentică; ea este potrivită spre a sugera caracterul deschis, parțial sau total indecidabil al unor probleme, fluiditatea unor noțiuni și unor idei, ambiguitatea — aceasta fiind una din noțiunile preferate ale existențialismului — unor situații de viață, a „probabilului”, cum zice Camus. Eseul filosofic de acest tip pare a transpune în plan teoretic celebra deviză formulată odinioară de Paul Verlaine pentru poezie: „pas la couleur, rien que la

⁷ Albert Camus, *op. cit.*, p. 23.

nuanțe“. Nuanțarea cât mai fină este fără îndoială binevenită în filosofie și în științele socio-umane, dar nu cu prețul renunțării la culorile clare, la contururile net distingibile.

Recunoscînd deci justificarea relativă, parțială a modului de exprimare literaturizat, mă pronunț doar împotriva absolutizării sale, a considerării sale ca singurul posibil sau eficient, împotriva iluziei superiorității necondiționate a acestui mod față de cel construit cu concepte solide și argumentație severă, cu mijloacele intrinseci ale discursului teoretic.

11. Adîncind, mai mult ca oricare alt curent de gîndire, legătura dintre filosofie și literatură, existențialismul s-a dovedit a fi foarte sensibil la problemele celorlalte arte și a exercitat o considerabilă influență asupra artei moderne în general. „Dintre toate filosofiiile epocii recente, existențialismul se apropie, poate, cel mai mult de înțelegerea situației artelor în clipa de față⁸ — scria William Fleming. În variatele curente ale artelor plastice din secolul nostru, începînd cu impresionismul, își găsesc înfățișarea trăirile pe care le-a surprins existențialismul. Heidegger și Jaspers au scris frumoase pagini despre Van Gogh, manifestînd, fără îndoială, afinitate cu arta acestui mare pictor. Cu atît mai mult se impune atenției înrudirea dintre existențialism și expresionism. Să privim, spre pildă, reproducerea vestitei gravuri a lui Eduard Munch, *Strigătul* (1895). Figura centrală, o femeie cu fața suptă de lipsuri, cu fruntea ridată de griji, își strigă deznădejdea în mijlocul unui peisaj agitat, convulsionat, iritant și ostil; însingurarea ei este accentuată prin prezența celor două figuri din fundal, bărbați întorși cu spatele, convențional îmbrăcați ca în „lumea bună“ a epocii, care își etalează indiferența. Nu este oare aceasta o puternică înfățișare plastică a angoasei și însingurării existențiale?

Nu presupun, bineînțeles, realizarea unor opere artistice de valoare ca ilustrare intenționată a unor concepte filosofice. Cred că este vorba de exprimarea spontană, de către artist, a acelorași trăiri pe care le-au surprins gînditorii existențialiști, a unor stări de spirit inerente conștiinței epocii.

12. Literaturizînd filosofia, existențialismul a parcurs și calea inversă, utilizînd literatura ca mijloc de exprimare a viziunii filosofice despre condiția umană. Odată ce granița dintre filosofie și literatură a fost străpunsă într-un sens, străpungerea ei și în sens opus urmează în chip firesc. Am mai spus că prin opera lui Camus și a lui Sartre „uniunea per-

⁸ William Fleming, *Arte și idei*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1983, p. 387.

sonală“ dintre literatură și filosofie s-a înfăptuit în cel mai înalt grad. Ce este *Mitul lui Sisif*, această poate cea mai cunoscută și trainică lucrare a lui Camus, eseu filosofic sau povestire simbolică? Cred că este și una și alta în același timp și bijuterie stilistică, în ambele ipostaze. După mărturia lui Simone de Beauvoir, Sartre a declarat în tinerețe că dorește să devină un Spinoza și un Stendhal în același timp; de mai multe ori a afirmat că îl atrage filosofia și literatura în aceeași măsură, că dorește să imprime un sens filosofic creației sale literare. A devenit de fapt un gânditor și un scriitor de talie mondială, cum și-a dorit. Atît pentru Camus cît și pentru Sartre literatura a constituit o cale de exprimare foarte proprie unei viziuni filosofice lăuntric literaturizate. Modul de pătrundere a filosofiei existențialiste în beletristica creată de acești gânditori necesită însă o cercetare aparte.

EVALUAREA INTELIGENȚEI LA COPII

TIBERIU KULCSÁR

ABSTRACT. — *Estimation of I.Q. in Children.* Based on long-standing experience in psychological examination carried on groups of children, an attempt is made in this report to underline a viewpoint falling with the *thematique* of intelligence diagnose.

Stabilirea gradului de maturitate școlară, depistarea copiilor deficienți mintal care necesită o școlarizare specială, evaluarea eficienței metodelor pedagogice în general și a celor de recuperare în special, orientarea școlară și profesională, stabilirea gradului și a reversibilității/irreversibilității unor deteriorări mintale, identificarea oscilațiilor funcționale ale randamentului intelectual ș.a. sînt doar cîteva din acele situații practice în care se cere diagnosticarea relativ rapidă, dar aprofundată a inteligenței.

Examinarea psihologică — de-a lungul anilor 1972—1986 — a unui număr de 291 elevi din școala generală (clasele I—VIII), a 158 elevi din școala ajutătoare (clasele I—VIII), a 86 preadolescenți și adolescenți școlarizați la Școala specială de reeducare Codlea și a 132 copii spitalizați la Clinica de Neuropsihiatrie infantilă Sibiu, respectiv Piciușa, servește drept cadru experimental al lucrării de față.

Lista de tehnici și procedee de investigare a inteligenței cuprinde: scara Binet—Simon; scara W.I.S.C.; Matricile progresive Raven (colorat și standard); scara de performanță Pintner—Paterson; testul Goodenough; testul Bender-Santucci; proba de memorie verbală Rey; probe operatorii (piagetiene), precum și probe de diagnostic formativ.

Pe baza experienței acumulate în urma examinării psihologice a celor 667 subiecți amintiți, lucrarea își propune să schițeze un punct de vedere în examinarea inteligenței copiilor.

1. Reabilitarea psihopedagogică sau eroare de diagnostic? Dintre cei 158 elevi ai școlii ajutătoare, 6,9% prezintă inteligență normală: 5,7% în ciclul primar și 9,8% în ciclul secundar. La o analiză superficială s-ar putea crede că este vorba de reabilitarea psihopedagogică a acestor deficienți mintal. În realitate însă este vorba de o regretabilă eroare de diagnostic, comisă în mod repetat de către membrii Comisiei de diagnostic, triere și orientare școlară.

Situația devine și mai alarmantă dacă menționăm că dintre cei 291 elevi din școala de masă, 3,1% sînt debili mintal: 3,7% în ciclul primar și 2,3% în ciclul secundar. Menținerea copiilor deficienți mintal într-un mediu școlar normal este o altă eroare. Pe de o parte, cerințele instructiv-educative ale școlii generale îi depășesc pe handicapați, iar pe de altă parte deficiența psihică poate fi compensată optim doar într-un mediu școlar special, planificat anume pentru această sarcină defectologică.

2. Evaluarea empirică ori evaluarea științifică? Cercetînd precizia evaluării empirice a inteligenței, E. H. Magson relevă deja în 1926 nesigurantele și erorile așa-numitului „simț psihologic“. Evaluarea inteligenței unei persoane cunoscute timp de 1 an este în medie, la fel de imprecisă — arată autorul citat — ca și evaluarea inteligenței unei persoane necunoscute, observată doar timp de 5 minute. Aceste rezultate se explică prin faptul că estimările făcute pe baza intuiției se bazează de regulă pe impresii de ansamblu sau pe criterii neesențiale din punctul de vedere al inteligenței. Profesorul, de exemplu, judecă inteligența elevului după randamentul școlărilor ori conduita în școală. În consecință, cunoașterea inteligenței unei persoane presupune cultivarea și completarea intuiției psihologice cu o pregătire teoretică și practică adecvată metodelor științifice de cunoaștere psihologică a omului.

A evalua inteligența înseamnă de fapt a detecta ansamblul caracteristicilor mintale, cognitive ale persoanei și nicidecum a stabili în mod simplist coeficientul lui de inteligență (CI) prin administrarea unui singur test de inteligență, fie aceasta chiar și unul de inteligență generală (cum ar fi Matricile progresive Raven) sau globală (de exemplu, scara Binet-Simon sau scara W.I.S.C.).

Diagnosticarea particularităților mintale individuale se face:

a. în mod științific, adică pornind de la un anumit cadru teoretic (de exemplu, analiza factorială — Ch. Spearman, L. L. Thurstone, J. P. Guilford; teoria operatorie a inteligenței — J. Piaget, M. Nassefat, F. Longeot; teoria formării în etape a acțiunilor mintale — P. I. Galperin; teoria cognitivă — U. Neisser; teoria triarhică — R. J. Sternberg), care permite prevenirea empirismului, a riscului de a greși;

b. cu ajutorul unei metodologii validate experimental și statistic, ceea ce conferă diagnozei mintale pe de o parte o valoare prognostică, iar pe de altă parte un rol important în planificarea și realizarea terapiei de reabilitare sau compensatorii.

Un astfel de diagnostic, de evaluare a inteligenței poate fi realizat doar de către o persoană cu pregătire psihologică adecvată.

Observarea metodică, „măsurarea“ precisă a inteligenței, cartografierea caracteristicilor inteligenței în formare, în dezvoltare, în permanentă schimbare este o sarcină psihodiagnostică complexă. Inteligența nu este accesibilă percepției directe. Tot ce se află despre inteligență — în urma examenului psihologic — este rezultatul interpretării unor fapte de conduită, a unor randamente, care întotdeauna sînt condiționate pe de o parte de întreaga personalitate a subiectului și pe de altă parte de toți factorii situaționali în care se desfășoară examinarea, inclusiv personalitatea examinatorului.

Investigarea inteligenței are un caracter:

— psihologic, deoarece vizează înțelegerea performanței, a randamentului, a comportamentului persoanei într-o situație dată;

— tehnic, deoarece se analizează experimental și progresiv performanțe, conduite provocate în mod planificat, prin intermediul unor metode, tehnici de diagnostic;

— clinic, deoarece în procesul investigării inteligenței nu se pierde din vedere faptul că o particularitate mintală coexistă întotdeauna cu altele pe de o parte, iar pe de altă parte că inteligența pacientului, subiectului se află în interrelații dinamice cu interesele, sentimentele, atitudinile sale. Prin urmare, inteligența nu este o valoare psihică absolută. Eficiența ei este condiționată de factorii nonintelectuali ai personalității (R. Mucchielli, 1969).

3. Obiectivele examinării inteligenței. În vederea cunoașterii profilului intelectual al subiectului se explorează diverse aspecte ale inteligenței:

a. puterea, gradul sau eficiența funcțională, care — într-o populație neselectată de copii — variază de la supradotare la deficiență mintală;

b. reperetele psihogenetice, stadiul de dezvoltare sau nivelul psihogenetic al inteligenței;

c. ritmul, dinamica dezvoltării mintale, eventualele accelerări/inclinări temporare, tranzitorii sau retardările, întârzierile irecuperabile;

d. raportul între nivelul mintal actual și cel potențial, adică perspectivele devenirii inteligenței, „zona dezvoltării proxime“ a subiectului, ceea ce relevă gradul său de educabilitate;

e. structura inteligenței, adică interrelațiile funcționale dintre operațiile mintale, respectiv procesele cognitive implicate în această structură;

f. forma, tipul predominant al inteligenței și raportul între diferitele tipuri de inteligență — globală, generală, senzoriomotorie, practică, verbală, socială, școlară ș.a.

g. eventualele handicapuri sau deteriorări mintale; gradul, selectivitatea, reversibilitatea acestor deteriorări, precum și raportul lor cu funcțiile mintale restante;

h. modul de condiționare a eficienței mintale de către factorii de personalitate — emotivitate, anxietate, motivație, stabilitate/instabilitate emoțională, toleranță la frustrație, autoreglare ș.a.

Nu există nici un test de inteligență care — administrat singur — să permită relevarea tuturor aspectelor mintale înșirate mai sus. În consecință, cunoașterea inteligenței copilului presupune adoptarea unor tehnici psihodiagnostice de natură diferită (teste clasice, teste operatorii, teste formative) pe de o parte, iar pe de altă parte administrarea acestor tehnici în mai multe ședințe, planificate în funcție de fatigabilitatea și răbdarea subiectului examinat.

Ce anume se va examina cu precădere din totalitatea caracteristicilor mintale multiple de către psihologul clinician, de exemplu, depinde în primul rând de întrebarea clinică formulată de neuropsihiatrul infantil. Dar, oricare „felie“ ar fi „extrasă“ din complexitatea fenomenului mintal, psihologul nu va uita că de fapt cunoașterea, diagnosticarea inteligenței unei persoane înseamnă integrarea — în final — într-o imagine de ansamblu a tuturor informațiilor psihologice culese asupra diverselor aspecte particulare ale inteligenței.

4. Ce este inteligența? Nu există inteligență „în sine“, în stare pură, ca a entitate psihologică care poate fi „măsurată“! Persoana nu posedă

Inteligentă; persoana se comportă, acționează doar — mai mult sau mai puțin — inteligent.

„Inteligentă“ este un cuvânt, un termen generic, utilizat de psihologi pentru a desemna:

— formele superioare de organizare și de echilibru al structurilor cognitive (J. Piaget, 1965);

— capacitatea de a rezolva probleme, de a se adapta la situații noi (A. Binet, 1922; W. Stern, 1925; Ed. Claparède, 1927);

— capacitatea de abstractizare și de sinteză (L. M. Terman, 1921); ș.a.m.d.

Realitatea desemnată prin cuvântul inteligentă este deci eterogenă, ceea ce ne obligă să admitem că termenul inteligentă nu are o semnificație univocă. Multiplicitatea sensurilor reiese și din diversitatea definițiilor. Astfel, inteligentă este definită drept capacitate de adaptare la situații-problemă noi; instrument al reușitei, al cunoașterii; capacitatea de a dobândi capacități; instrument al abstractizării, al combinării, al sintezei etc. (P. Oléron, 1975). Aceste câteva exemple, departe de a epuiza lista definițiilor propuse, ilustrează caracterul limitat al convergenței definițiilor pe de o parte și pe de altă parte, alegerea și accentuarea preferențială de către autori doar a unor aspecte ale inteligenței considerate definitorii, în defavoarea altora, neglijate sau chiar negate, în pofida faptului că ele pot avea aceeași importanță în definirea inteligenței.

Conceperea creierului uman drept un calculator sofisticat de „procesare“ — colectare, transmitere, prelucrare, elaborare — a informației a produs o schimbare de paradigmă în psihologia inteligenței, adică o modificare a punctului de vedere privind teoretizarea și măsurarea inteligenței. Astfel, pornind de la clasicii psihologiei inteligenței (A. Binet, Ch. Spearman, L. L. Thurstone ș.a.), de la concepțiile moderne asupra inteligenței (J. Piaget, D. O. Hebb, J. P. Guilford), precum și de la noile cunoștințe acumulate în cibernetică, teoria informației, antropologie etc., J. R. Sternberg (1984, 1986) încearcă o sinteză înedită, „comprimând“ într-o teorie relativ unitară concepțiile anterioare.

Teoria lui J. R. Sternberg este triarhică, deoarece cuprinde trei subteorii: contextuală, componentială și a „celor două fațete“.

a. Subteoria contextuală este o sinteză a cercetărilor transculturale asupra inteligenței. Aceste cercetări relevă faptul că evaluarea inteligenței poate fi făcută în mod corect doar atunci când se are în vedere contextul real al vieții persoanei. Astfel, în urma aplicării interculturale a unor probe piagetiene, de exemplu, s-a constatat că rezultatele obținute pe continentul african diferă de rezultatele europenilor. Ceea ce înseamnă — după cercetători — că probele operatorii nu relevă constante psihice „universale“; ele sînt valide doar într-un „context“ de tip european (validitate ecologică). În consecință, sarcina de a evalua, măsura inteligența presupune ca în prealabil să răspundem la întrebările: Care anume acțiuni, conduite pot fi considerate relevante pentru inteligența unei persoane? În ce context poate fi considerată inteligentă/neinteligentă o anumită acțiune sau conduită?

b. Subteoria componentială este o reconsiderare — din perspectivă

cibernetică — a cunoștințelor de psihologie cognitivă clasică, care considera percepția, memoria, atenția, gândirea drept componente esențiale ale inteligenței umane. După J. R. Sternberg, o componentă intelectuală este de fapt o „secvență“ de „procesare a informației“, care îmbină operațiile de colectare, transmitere, prelucrare a informației și de elaborare a noii informații. Deci, autorul citat atrage atenția diagnosticianului asupra importanței mecanismelor, a „funcționării“ inteligenței, adică asupra caracterului dinamic, funcțional al inteligenței.

În cursul diagnosticării se cere să relevăm o imagine dinamică a inteligenței, și nu una „statică“, așa cum se întâmplă de regulă în cazul aplicării acelor instrumente de diagnostic care scapă din vedere mecanismele funcționale ale intelectului. Dintre modalitățile de evaluare a inteligenței, diagnosticul formativ oferă o imagine relativ dinamică asupra inteligenței, motiv pentru care în ultimul timp câștigă din ce în ce mai mult teren față de estimarea psihometrică și stadial-clinică a aptitudinilor intelectuale.

În lumina subteoriei în discuție, J. R. Sternberg susține că deficiența mintală este o tulburare a sferei componentiale a inteligenței. Copilul debil mintal întâmpină dificultăți mari în „procesarea informației“ și, în consecință, în asimilarea cunoștințelor școlare. În concluzie, probele formative sînt optime în vederea diagnosticării diferențiale a inteligenței. Ele permit delimitarea relativ precisă a copiilor cu intelect de limită, respectiv cu pseudodebilitate mintală față de cei cu debilitate mintală autentică.

c. Subteoria „celor două fațete“ vizează — din perspectiva conduitei inteligente — relația dintre elementul de noutate ca informație și experiența personală. De regulă, informațiile noi se asimilează și se integrează în mod treptat în sistemul cunoștințelor anterioare, pierzîndu-și caracterul de noutate. Deci, alături de elementul de noutate ca informație, apare și elementul de automatizare posibilă a informației. Sarcinile, situațiile reale diferă între ele sub aspectul caracterului nou sau automatizat — din punct de vedere subiectiv — al informațiilor implicate. Un criteriu esențial al diagnosticării inteligenței este tocmai modul în care subiectul profită de experiență, explicație, ajutorul primit, pe scurt de informația nouă. Evaluarea inteligenței presupune deci ca înainte de a-l introduce pe subiect în situația experimentală (diagnostică) să stabilim cu precizie gradul de noutate pentru acesta al situației, al sarcinilor experimentale.

Pentru concretizare amintim că într-o situație de învățare a noilor informații — situație creată, de exemplu, în contextul unei probe formative — copilul pseudodebil mintal, spre deosebire de cel cu intelect de limită sau cu debilitate mintală autentică, profită de ajutorul primit, și își îmbunătățește în mod progresiv performanța.

Prin urmare, teoria „celor două fațete“ readuce în actualitate — în mod implicit — problema capacității de învățare, element definitoriu al inteligenței.

În încheiere, menționăm că teoria triarhică a inteligenței este eclectică; ea încearcă să aducă la numitor comun diverse teorii disparate. Așa

cum recunoaște de altfel însuși J. R. Sternberg, teoria triarhică comportă încă anumite îmbunătățiri.

5. Concluzii. Concepțiile diferite asupra inteligenței generează criterii, metode diferite de diagnoză mintală. Alegerea adecvată a criteriilor de diagnoză, adică a situațiilor experimentale prin care se dirijează în mod programat, planificat exteriorizarea aspectelor multiple ale inteligenței, depinde în primul rând de concepția și ingeniozitatea psihologului, și nu numai de testele disponibile.

După cum reiese din teoria structurii intelectului (J. P. Guilford, 1959) și din teoria triarhică (J. R. Sternberg, 1984, 1986), inteligența are multe fațete ceea ce înseamnă că rezultatul unui singur test nu poate dezvălui esența inteligenței, adică particularitățile mintale individuale ale pacientului. Se poate, deci, spune că nu testul, adică nu instrumentul utilizat relevă inteligența pacientului, subiectului examinat, ci psihologul examinator. Ceea ce decodifică psihologul din acțiunile, conduitele, performanțele copilului este mai important decât ceea ce „măsoară“ testul. Prin examinarea inteligenței nu detectăm doar informațiile, cunoștințele copilului, percepțiile sale, capacitatea sa de a generaliza, abstractiza, nu ne rezumăm doar la inventarierea abilităților sale mintale, ci căutăm în primul rând să relevăm capacitatea copilului de a înțelege lumea în care trăiește, precum și ingeniozitatea și resursele sale interne, necesare pentru a face față solicitărilor acestei lumi.

BIBLIOGRAFIE

1. A. Binet, *L'étude expérimentale de l'intelligence*, Paris, Édit. A. Costes, 1922.
2. Ed. Claparède, *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers*, Paris, Édit. Flammarion, 1927.
3. J. P. Guilford, *Three faces of intellect*, „American psychologist“, 1959, 14, p. 469—79.
4. D. O. Hebb, *The growth and decline of intelligence*, in: St. Wiseman (red.) *Intelligence and ability*, England, Middlesex, Penguin Books, 1967.
5. E. H. Magson, *How we judge intelligence*, London, Methuen, 1926.
6. R. Mucchielli, *L'examen psychotechnique*, Édit. Sociales Françaises, Paris, 1969.
7. P. Oléron, *Pour un dépassement du concept de l'intelligence*, „Int. rev. app. psychol.“, 1975, 24, p. 107—116.
8. J. Piaget, *Psihologia inteligenței*, București, Ed. științifică, 1965.
9. W. Stein, *Neue Beiträge zur Theorie und Praxis der Intelligenzprüfung*, Leipzig, Verlag J. Ambrosius Barth., 1925.
10. R. J. Sternberg, (red.), *Handbook of human intelligence*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, 1982.
11. R. J. Sternberg, *Toward a triarchic theory of human intelligence*, „The Behavioral and Brain Sciences“, 1984, 7, p. 269—315.
12. R. J. Sternberg, *Beyond IQ. A triarchic theory of human intelligence*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, 1986.
13. L. M. Terman, *Intelligence and its measurement: A symposium*, „The Journal of Educational Psychology“, 1921, 12, 3.
14. L. L. Thurstone, *Primary mental abilities*, Univ. of Chicago-Illinois, 1938.

ROLUL STRUCTURĂRII ȘI AL ACTIVĂRII ÎN PROCESUL MEMORĂRII UNUI MATERIAL VERBAL

IOAN DRUȚU*

ABSTRACT. — *The Role of Structuring and Activating in the Memorization Process of a Verbal Material.* In this article stress is laid on the fact that structuring is a necessary condition of the verbal memorization in free reproduction situations but which is not sufficient because the activating process appears as a fundamental process.

Diferitele aspecte ale achiziției și a memorării au constituit obiectul a numeroase cercetări, începînd cu cercetările lui H. Ebbinghaus (1885) și pînă în prezent. Autorii acestor cercetări au încercat să evidențieze diferiți factori susceptibili de a influența rapiditatea achiziției și calitatea memorării, să aprofundeze natura și proprietățile fazei de achiziție pusă în joc în situațiile de memorare a unui material verbal.

În acest scop autorii au încercat să efectueze o standardizare a situațiilor experimentale reliefînd: memorarea cuvintelor asociate; memorarea serială și memorarea în situații de reproducere liberă.

În cazul *memorării prin asociere* subiectul trebuie să învețe să grupeze perechile de cuvinte inițial disociate. Semnificative în acest sens au fost cercetările lui E. Saltz (1961), Y. Morikawa (1959), B. J. Underwood și R. W. Schulz (1960) care au pornit de la ipotezele lui E. J. Gibson (1940), care situa învățarea cuvintelor asociate în perspectiva învățării discriminative.

Teoriile acestor autori pun în evidență două procese importante care intervin în memorarea cuvintelor asociate: procesul de integrare (asociație) și procesul de diferențiere.

În cazul *memorării seriale*, sarcina este de a memora o serie de elemente în ordinea fixată de experimentator. Concluziile teoretice ale unor cercetători ca C. L. Hull (1940), G. Katona (1940), E. A. Feigenbaum și H. A. Simon (1961) cu privire la acest tip de memorare sînt relative și neunitare.

În timp ce C. L. Hull (1940) formulează o teorie matematico-deductivă a memorării seriale, cu aceleași caracteristici ca și teoria comportamentului, pentru G. Katona (1940), memorizarea unei serii de elemente este dependentă de procesul de organizare a materialului.

E. A. Feigenbaum și H. A. Simon (1961) subliniază caracterul complex al proceselor memorării seriale, în care intervine un proces de fixare bazat pe elementele stocate prealabil în memorie.

Memorarea în situația de reproducere liberă se referă la libertatea de a reproduce materialul memorat în ordinea în care dorește subiectul.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de Pedagogie—Psihologie—Metodică, 3400 Cluj-Napoca, România

Cercetările referitoare la acest tip de memorare sînt relativ recente. În acest sens, cercetările experimentale ale lui E. Tulving (1964) și S. Ehrlich (1967) sînt importante, întrucît în cadrul lor au fost identificate procesele fundamentale care intervin în acest gen de memorare și care modifică viteza, intensitatea și calitatea memorării.

Concepțiile lui E. Tulving (1964) și ale lui S. Ehrlich (1967) sînt destul de asemănătoare întrucît ambele se inspiră din ipotezele lui G. A. Miller (1956), care fac din procesul de organizare sau de structurare un pivot al memorării.

Astfel, E. Tulving (1964) propune o teorie din care se desprinde ipoteza că un element verbal care a fost anterior integrat este întotdeauna fixat în momentul prezentării și poate fi reprodus imediat după prima prezentare. În acest sens afirmă E. Tulving „memorarea nu este nici progresivă, nici totul sau nimic, ea este întotdeauna totul“.

Concepțiile teoretice ale lui S. Ehrlich (1967) au o bază mult mai largă și sînt mult mai generale. El arată că memorarea în situații de reproducere liberă nu este decît o modalitate particulară de memorare structurată, asemănătoare cu memorarea serială și cea de cuvinte asociate. Principiul care stă la baza acestei teorii este acela că, subiectul abordează o probă de memorare verbală cu sistemul său instrumental verbal, care desemnează ansamblul de unități de recepționare și de răspuns, care îi permit să recepționeze și să emită mesaje verbale.

Acest sistem verbal se caracterizează printr-o complexitate de legături între unități.

Unitățile sistemului verbal se caracterizează prin două categorii de proprietăți: proprietăți permanente, care caracterizează raporturile funcționale din interiorul sistemului și proprietăți tranzistorii, care caracterizează starea funcțională momentană, în relație directă cu un context situațional particular. Față de acestea structurarea este o proprietate permanentă, în timp ce activarea este o proprietate tranzitorie a unităților recepție-răspuns.

Pentru ca o unitate a sistemului verbal să poată fi utilizată ca instrument a unei reacții explicite, ea trebuie să fie activată în momentul în care această reacție este așteptată. O unitate care nu este activată sau dezactivată, este pentru moment neutilizabilă.

Cu privire la rolul și importanța procesului de structurare se disting două concepții mai importante și destul de diferite.

În cercetările lui W. K. Estes (1950), R. R. Bush și F. Mosteller (1955) și ale lui N. C. Waugh (1962), structurarea este un fenomen secundar, care însoțește în unele situații memorarea unui material verbal.

Al doilea mod de interpretare sugerat de studiile lui G. A. Miller (1956), B. B. J. Murdok (1960) și de E. Tulving (1962) pare a fi cel mai satisfăcător. După acești autori structurarea este o condiție esențială a memorării unui material verbal, deoarece ea duce la constituirea unității verbale într-o ordine superioară celei corespunzătoare elementelor prezentate.

Importanța structurării rezidă și din faptul că, capacitățile instrumentale ale unui subiect sînt limitate și deci pentru a memora o serie

de stimuli este necesară depășirea acestei limite care nu se poate realiza decât prin transformarea și structurarea materialului de memorat în unități mai complexe, mai mari și mai puține la număr.

Metodele de cuantificare a gradului de structurare a materialului în diferite faze ale procesului de achiziție sînt diverse.

W. A. Bousfield (1953) propune o metodă de măsurare numită „categorială“, care permite estimarea gradului de structurare a unui ansamblu de cuvinte aparținînd unor categorii semantice diferite.

E. Tulving (1962), propune o metodă care constă în estimarea structurării printr-un indice al stabilizării progresive în cursul încercărilor succesive, a ordinei răspunsurilor evocate de către subiect.

S. Ehrlich (1965), măsoară gradul de structurare a răspunsurilor la o reproducere, printr-un indice de corelație între ordinea răspunsurilor la această reproducere și ordinea răspunsurilor de la ultima reproducere.

Avantajul indicilor elaborați de E. Tulving și S. Ehrlich, constă în faptul că ei nu sînt tributari unui material particular și nici unui model particular de grupare a răspunsurilor de către subiect.

Validarea acestor indici și în același timp punerea în evidență a rolului structurării în memorarea unui material verbal au făcut obiectul multor cercetări experimentale realizate de E. Tulving (1962), W. A. Bousfield (1964), S. Ehrlich (1965), M. E. Ehrlich (1967).

Principalele concluzii care s-au degajat din aceste cercetări sînt următoarele: gradul de structurare a răspunsurilor crește progresiv în cursul încercărilor succesive; relația dintre creșterea numărului răspunsurilor corecte și gradul de structurare este de tip logaritmice; între numărul de elemente evocate și gradul lor de structurare există o corelație pozitivă ridicată; gradul de structurare a răspunsurilor poate varia în funcție de diferiți factori (lungimea listei, forța asociativă a elementelor de memorat și de variații interindividuale).

Ca urmare a cercetărilor efectuate pînă în prezent se poate afirma că structurarea este o condiție necesară memorării verbale în situația de reproducere liberă, dar care nu este suficientă întrucît activarea apare ca un proces fundamental.

S. Ehrlich (1967) definește *procesul de activare* ca o stare tranzitorie unor mecanisme recepție-răspuns, a sistemului instrumental verbal. Deci este vorba de un proces activator care face ca mecanismul să treacă de la o stare inactivă la o stare activă putînd fi utilizat ca instrument de răspuns.

Conceptul de activare este inseparabil de definirea unei structuri interne care se intercalează între elementele stimulării și elementele de răspuns direct observabile.

În domeniul memorării W. James (1890) vorbește de „activarea și reactivarea proceselor cerebrale“, iar C. L. Hull (1940) definește un „potențial excitativ“, concept vecin activării.

R. N. Shepard (1961) efectuează cercetări în problema recunoașterii, reliefînd rolul central al activării. Autorul pornește de la ipoteza unei „reprezentări interne permanente“ corespunzătoare fiecărui stimul cunoscut de subiect. Fiecare reprezentare internă este constituită dintr-un

număr de elemente care pot fi active sau nu. În momentul apariției stimulului, acesta provoacă activarea unei fracțiuni a reprezentării permanente.

În sprijinul demonstrării rolului procesului de activare în memorarea unui material verbal vin și cercetările efectuate de E. Tulving și R. D. Patterson (1966) care demonstrează că, dacă furnizăm subiecților anumii indici (de exemplu, indici privind categoriile semantice la care aparțin cuvintele dintr-o listă de cuvinte date spre memorare), numărul de reproduceri corecte este superior numărului de reproducere produse în condiții clasice de memorare.

În final putem conchide că, structurarea și activarea pot fi considerate ca variabile intermediare cu statut dublu întrucât, pe de o parte ele definesc din punct de vedere teoretic stări, proprietăți ale mecanismelor sistemului de recepție-răspuns, iar pe de altă parte aceste proprietăți intervin în activitățile subiectului și se traduc prin efecte observabile pe plan comportamental.

BIBLIOGRAFIE

1. Bousfield, W. A., *The occurrence of clustering in the recall of randomly arranged associates*, „J. gen. Psychol.”, 1953, 49.
2. Ehrlich, S., *Le rôle de la structuration dans l'apprentissage verbal*, „Psychol. Franç.”, 1965, 10.
3. Ehrlich, S., *Mémoire et structuration*, „Psychol., Franç.”, 1967, 12.
4. Ehrlich, M. F., *Les activités implicites de structuration dans l'apprentissage d'une série verbale*, „Anne Psychol.”, 1967, 67.
5. Estes, W. K., *Toward a statistical theory of learning*, „Psychol., Rev.” 1950, 57.
6. Gibson, E. J., *A systematic application of the concepts of generalization and differentiation to verbal learning*, „Psychol. Rev.”, 1940, 47.
7. Peterson, L. R., Peterson, M. J., *Short-term retention of individual verbal items*, „J. exp. Psychol.”, 1959, 58.
8. Tulving, E., *Subjective organization in free recall of “unrelated” words*, „Psychol. Rev.”, 1962, 69.
9. Tulving, E., *Intratrial and intertrial retention, notes toward a theory of free recall verbal learning*, „Psychol. Rev.”, 1964, 71.
10. Tulving, E., Patterson, R. D., *Functional Units and retrieval processes in free recall*, „J. exp. Psychol.”, 1968, 77.
11. Underwood, B. J., Runquist, W. R., Schulz, R. W., *Response learning in paired-associate lists as a function of intralist similarity*, „J. exp., Psychol.”, 1959, 58.

EVALUAREA PERFORMANTELOR PERSONALULUI DE PROIECTARE DIN INFORMATICĂ

HORIA D. PITARIU* și FRANK J. LANDY**

ABSTRACT — Performance Rating of the Data Processing Designer Personnel. Various techniques have been applied to secure acceptable measures of job performance. For measures gathered by ratings, the *BARS* technique has been demonstrated to be one of the best. In Romania, data processing personnel are located in many different locations and have many different responsibilities. As a result, objective measures of job performance are necessary. The *BARS* technique was applied to data processing positions in Romania (analysts and programmers) and compared to the *Mixed Standard Scale (MSS)* technique. As has been found in many other locations and applications, the *BARS* technique permitted the adequate description of the job performance of data processing designer personnel.

Obiectul cercetării. Calitatea forței de muncă este o problemă cu care industria contemporană este confruntată continuu. În acest context, acțiunea de notare anuală a personalului muncitor este o măsură larg acceptată, în România Legea 12/1971 reglementînd cadrul legal al procedurii. Pe scurt, aprecierea personalului are implicații sociale multiple, pentru conducerea unei unități economice reprezentînd o activitate cu o valoare deosebit de importantă. O notare obiectivă a muncii prestate asigură creșterea productivității muncii, permițînd totodată luarea unor decizii de personal în cunoștință de cauză. Mai mult, obiectivitatea în aprecieri asigură și premisele unei stimulări pozitive a motivației pentru muncă, persoana evaluată aducîndu-și un aport suplimentar la munca incredințată.

Tehnicile de evaluare bazate pe scale de notare grafice sau numerice au fost adesea criticate ca fiind inadecvate în ce privește precizia cu care pot estima performanța în muncă (Guion, 1975). În ultimul timp s-a impus tot mai mult metoda de apreciere axată pe *scale de evaluare cu ancore comportale (SEAC)*, tehnică introdusă de Smith și Kendall (1963). *SEAC* diferă de scalele de evaluare tradiționale, atît sub aspect constructiv, cît și prin aceea că utilizează exemple de manifestări luate din viața propriu-zisă de muncă și nu adjective, cifre sau explicații generale. Logica *SEAC*, arată Landy și Trumbo (1980), este că ancorele constau din propoziții explicative care pot deosebi cu precizie un profesionist competent de altul ineficient. Mai mult, factorii de succes profesional sînt clar definiți, ancorele sînt astfel poziționate pe scală încît orientează tot timpul evaluatorul pe parcursul notării. Accesibilitatea tehnicii de eva-

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de pedagogie, psihologie, metodică, 3400 Cluj-Napoca, România

** The Pennsylvania State University, Applied Psychology Institute, Room 458A Moore Building, University Park, PA 16802, U.S.A.

luare este augmentată prin aceea că evaluatorii participă nemijlocit, alături de persoanele evaluate la proiectarea scalelor.

SEAC are o aplicabilitate largă. Landy și Guion (1970) utilizează *SEAC* pentru măsurarea motivației pentru muncă; Farr și colab. (1980) proiectează un set de scale pentru identificarea necesității organizării acțiunilor de perfecționare profesională a inginerilor. Širon (1985) și Landy și colab. (1987) folosesc metodologia *SEAC* la elaborarea, unor instrumente de evaluare a stresului.

Personalul de proiectare din informatică, analiștii și programatorii constituie o categorie de personal în plină dezvoltare din punct de vedere numeric și cu implicații multiple în toate sectoarele vieții sociale, științifice și economice. Evaluarea obiectivă a potențialului lor profesional este un aspect care nu poate fi neglijat. Aprecierea performanțelor personalului de proiectare din informatică este însă o acțiune dificilă din cauza naturii complexe a activităților desfășurate. Tentative de a utiliza *SEAC* în evaluarea informaticienilor au existat. Arvey și Hoyle (1974) apelează la *SEAC* în evaluarea performanțelor analiștilor de sistem și analiștilor-programatori, iar Cable (1975) aplică *SEAC* la notarea anuală a programatorilor cu studii medii.

Centrele Teritoriale de Calcul și Oficiile de Informatică din România concentrează o numeroasă populație de analiști și programatori. Problema pe care ne-am pus-o a fost de a proiecta un sistem de notare anuală obiectiv, acceptat de persoanele evaluate și fundamentat științific. În plus, s-a ținut seama de faptul că analiștii și programatorii desfășoară activități variate în funcție de zona geografică și sarcinile specifice pe care le au de îndeplinit.

Metoda. Subiecții. Cercetarea s-a desfășurat în mai multe centre teritoriale și oficii de informatică din țară. În acest mod s-a căutat să se acopere un evantai cât mai larg din activitatea pe care o desfășoară personalul de analiză și programare. În total s-a lucrat cu un lot de 229 analiști și 289 programatori. În tabelul 1 este prezentată distribuția subiecților participanți în diferitele etape ale elaborării *SEAC*.

Proceduri. Proiectarea *SEAC* s-a realizat conform tehnicii tradiționale. Față de sistemul propus de P. C. Smith și L. M. Kendall de utilizare a itemilor-ancoră formulați în termeni de „comportament așteptat“ („ne

Tabelul 1

Distribuția subiecților participanți la cercetare

Etapa	Analiști	Programatori
Identificarea dimensiunilor profesionale și generarea de exemple	47	44
Retroversiunea exemplilor comportamentale	89	128
Scalarea exemplilor ancoră	30	30
Experimentarea de teren	54	87
Număr total de participanți	220	289

putem aștepta ca x să...“), am adoptat o variantă în care se estimează comportamentul trecut (notările se fac pentru anul calendaristic trecut).

Elaborarea unei SEAC parcurge câteva etape distincte:

- identificarea dimensiunilor profesionale și generarea de exemple ancoră. În câteva sesiuni de lucru s-au grupat 5—10 analiști/programatori cărora li s-a relatat obiectivul cercetării, după care au fost invitați să enumere dimensiunile profesionale care consideră că ar asigura succesul în profesiunea respectivă. Dimensiunile localizate sînt apoi definite și pentru fiecare se dau cîte trei exemple care să descrie comportamentul definit ca „superior“, „mediu“ și „inferior“. Inițial au fost formulate 13 dimensiuni profesionale pentru analiști și 11 pentru programatori, ca în final, după experimentare numărul lor să se restrîngă la 8 și respectiv 5. (Tabelul 2).
- generarea de exemple ancoră. A fost alcătuit un chestionar și s-a solicitat formularea de exemple unui lot de experți. După coloționare, exemplele comportamentale au fost redactate într-o stilistică adecvată.
- retroversiunea exemplilor comportamentale. Exemplele colectate sînt dispuse în ordine aleatorie și cuprinse într-o broșură. Unui lot de subiecți constituit din specialiști în profesie, i s-a înmînat broșura cerîndu-se participanților să specifice cărei dimensiuni profesionale îi corespunde fiecare dintre exemple. În final au fost reținute numai acele exemple care au înțrunit un acord de realocare de minimum 60%. O dimensiune profesională este eliminată dacă din totalul itemilor-exemplu nu s-a reușit realocarea corectă a cel puțin 60%.
- scalarea constă într-o operație de acordare fiecărui exemplu-ancoră, de către un grup de experți, a unei note pe o scală de întinderea cu care preconizăm să lucrăm (5, 7 sau 9 trepte). Ulterior se calculează media și abaterea standard a notelor acordate. Media ne indică locul pe scală al exemplului-ancoră, iar abaterea standard, acordul evaluatorilor în notarea exemplului respectiv (o abatere standard peste 1,50 duce la eliminarea exemplului pe motiv de hediscriminabil).
- experimentarea de teren este etapa finală dedicată determinării funcționalității sistemului de apreciere proiectat. Accentul este pus pe fidelitatea și validitatea internă a fișei de apreciere. În figura 1 este prezentată una din scalele de apreciere proiectate. ●

Analize. Fișa de apreciere a analiștilor și aceea a programatorilor au fost analizate separat. Analiza a constatat în studiul principalilor indici statistici, a structurii matricelor de intercorelație cît și a validității convergente. În ceea ce privește validitatea convergentă, tehnica este utilizată frecvent pentru determinarea validității de construcție (Campbell, Fiske, 1959). Ideea de la care se pleacă este simplă: utilizînd tehnici paralele de măsurare a aceluiași variabile, vom obține gradul de încredere ce-l putem acorda constructului respectiv (Murphy, 1987). De pildă, același lot de subiecți a fost evaluat cu ajutorul SEAC și al unui alt tip de scală de evaluare — *scala de evaluare standard mixată (SESM)* (Blanz, Ghiselli, 1972). Convergența evaluărilor spre rezultate similare, exprimate prin corelația dintre ele, ne indică încrederea ce o putem acorda sistemului de evaluare analizat — fidelitatea sistemului.

Rezultate și discuții. *Aprecierea analiștilor.* Tabelul 3 ne oferă o imagine generală a modului în care au fost executate aprecierile utilizînd *SESM* și *SEAC*.

Se pot face cîteva observații. În general, nota dominantă în evaluare este de a acorda calificative polarizate în zona pozitivă a scalei, deci o manifestare a erorii indulgenței. În ceea ce privește scala paralelă *SESM*, plaja de acordare a calificativelor este mai mare. Sub aspectul varietății notelor acordate, deci al dispersiei, prin *SEAC* se reali-

Dimensiuni care asigură succesul profesional în analiză și programare

Analiști	Programatori
<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Cultură informatică și orizont cultural.</i> Cunoștințe multilaterale; dorința de autoinstruire și autodepășire. Curozitate profesională și deschidere față de realizările altora. 2. <i>Cunoștințe profesional-tehnice.</i> Cunoașterea utilizării sistemelor și echipamentelor de calcul. Cunoașterea metodelor, tehnicilor și tehnologiilor de analiză, a tehnicilor și limbajelor de proiectare și programare, de organizarea întreprinderilor. Capacitate de anticipare a utilității soluțiilor propuse. 3. <i>Viziune sistemică a problemelor și precizarea corectă a conexiunilor, separarea problemelor, specifice de cele cu caracter generalizabil.</i> 4. <i>Organizare și planificare.</i> Capacitatea de a conduce proiecte; abilitatea de evidențiere a interconșionărilor umane, tehnice și organizatorice. 5. <i>Atitudine profesională și relații interpersonale.</i> Conșecvent cu sine însuși și în relațiile cu alții; nu renunță pînă nu-și atinge obiectivele indiferent de greutate. Profund și temeinic. Asumarea riscului — în cunoștință de cauză — privind realizarea unui obiectiv informatic; tratează orice sarcină cu seriozitate. Receptivitate și tact față de cerințele utilizatorului; capacitate de transpunere în poziția interlocutorului. 6. <i>Echilibrul comportamental:</i> Calm; reacții controlate; agresivitate autocontrolată; maleabilitate în comportament; capacitate de cîntărire detașată a situațiilor. 7. <i>Sociabilitate:</i> Persoană agreabilă, ușor integrabilă într-un colectiv de muncă, dispus să colaboreze. 8. <i>Profil moral-politic:</i> Orientare ideologică; participarea la acțiuni sociale; comportarea etică. 	<p><i>Competență tehnică.</i> Interes față de noutățile din informatică. Familiarizarea cu mai multe domenii ale informaticii. Operarea cu cel puțin două limbaje de programare; cunoașterea facilităților sistemelor de operare. Facilități în proiectare: scheme structurale optime, elaborarea de programe modulare reutilizabile. Scriere inteligibilă a programelor, cu comentarii și notații adecvate.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. <i>Organizare și execuție.</i> Organizarea și planificarea muncii proprii; Incadrarea în termene; estimarea corectă a sarcinilor. Rezistența la suprasolicitări, factori stresanți și frustrare. Testarea programelor astfel încît să solicite toate posibilitățile logice ale acestora; reducerea numărului de testări prin adaptarea de strategii de lucru adecvate. 3. <i>Relații interpersonale.</i> Capacitatea de integrare în colectiv; participarea la problemele întregului colectiv; respectarea instrucțiunilor primite 4. <i>Abilități comunicaționale.</i> Capacitatea de a transmite eficient cunoștințele sale și celorlalți. 5. <i>Profil moral-politic:</i> Orientare ideologică; participarea la acțiuni sociale; comportarea etică.

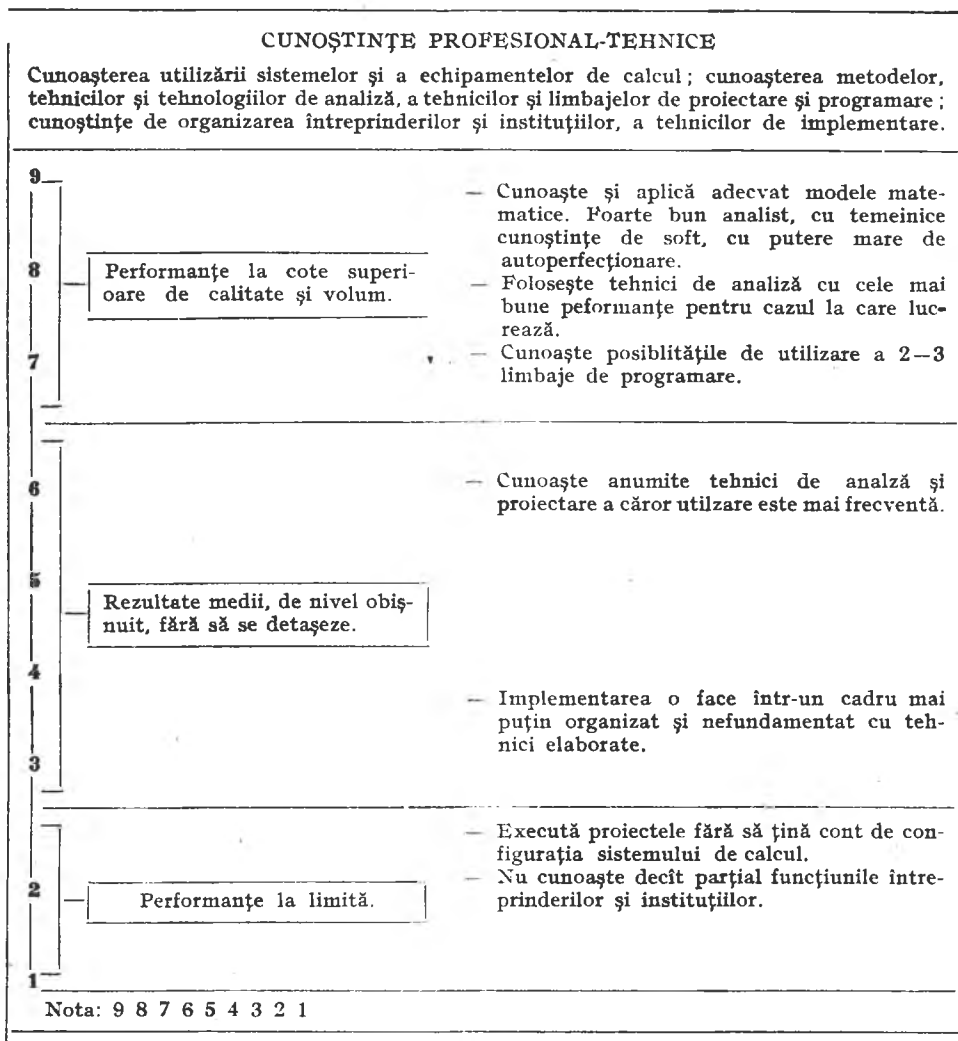

Fig. 1. Un exemplu de scală de evaluare a analiștilor.

zează o împrăștiere mai mare a acestora. Chiar media notelor acordate este mai echilibrată în cazul *SEAC* decât în acela al *SESM* unde la trei dintre dimensiunile profesionale s-a obținut o notă medie peste șapte, deci o manifestare a erorii indulgenței. Această situație contrazice datele unor cercetări anterioare care subliniază că *SESM* anihilează mai mult efectul erorilor indulgenței/severității, comparativ cu *SEAC* (Landy, Farr, 1983).

Faptul că în ce privește scala experimentală *SEAC*, evaluatorii sînt înclinați, într-o mai mare măsură, să nu utilizeze scalele de evaluare

Tabelul 3

Evaluarea analiștilor
(N = 54)

Scalele de evaluare	SEAC			SESM		
	Media	AS	Rang	Media	AS	Rang
Cultură informatică și orizont cultural	6,38	1,54	9-3	6,65	1,45	9-2
Cunoștințe profesional-tehnice	6,75	1,42	9-3	6,52	1,29	9-3
Viziune sistemică a problemelor și precizarea corectă a conexiunilor, separarea problemelor specifice de cele cu caracter general	6,68	1,44	9-3	5,99	1,63	9-1
Organizare și planificare	5,81	1,63	9-3	5,34	1,88	9-1
Atitudine profesională și relații interpersonale	6,67	1,51	9-3	7,82	1,36	9-3
Echilibru comportamental	6,42	1,49	9-3	6,08	1,95	9-1
Sociabilitate	6,75	1,16	9-5	7,33	0,60	9-4
Profil moral-politic	6,68	1,34	9-4	8,32	0,97	9-4

în întregime, evitînd extrema negativă, are o dublă cauză: existența unor colective selecționate din care s-au eliminat în timp cazurile necompatibile; un aspect secund este și lipsa de experiență a evaluatorilor în ce privește modul de efectuare al aprecierilor.

Efectul de „halo“ este relevat de explorarea matricii de intercorelații (Tabelul 4). Coeficienții de corelație oscilează între 0,02—0,73, cu o mediană de 0,53. Se poate aprecia că efectul amintit este redus.

Tabelul 4

Intercorelații scale de evaluare analiști*
(N = 54)

Scale de evaluare		1	2	3	4	5	6	7	8
Cultură informatică		1 (78)	51	51	64	74	29	73	07
Cunoștințe profesionale		2 73	(60)	61	38	54	40	64	48
Viziune sistemică		3 50	73	(59)	57	48	58	34	-17
Organizare și planificare	S	4 62	49	62	(65)	57	41	41	14
Adaptare profesională	E	5 69	65	62	73	(73)	26	59	04
Echilibru comportamental	A	6 67	53	45	57	62	(11)	12	-11
Sociabilitate	C	7 58	39	16	44	40	52	(31)	-42
Profil moral-politic		8 65	37	02	27	32	60	50	(34)

* Din economie de spațiu s-a renunțat la virgula zecimală. Pe diagonală, între paranteze, au fost trecuți coeficienții de validitate convergentă.

Tot pe tabelul 4, în partea dreaptă a matricii găsim coeficienții de intercorelație ale dimensiunilor profesionale evaluate prin *SESM*. Aceștia variază între 0,42—0,74, mediana fiind de 0,41.

Corelația dintre scala *SEAC* și *SESM* este exprimată prin validitatea convergentă. Se observă că ultimele trei scale au o fidelitate mai mică, restul coeficienților fiind satisfăcători.

Aprecierea programatorilor. Demersul proiectării sistemului de apreciere al programatorilor a repetat ca procedură metodologică pe cel al analiștilor. Au fost elaborate o fișă de apreciere după sistemul *SEAC* și alta, derivată din prima, după principiile *SESM*. Rezumatul statistic al evaluării figurează în tabelul 5.

Tabelul 5

Evaluarea programatorilor
(N = 84)

Scale de evaluare	SEAC			SESM		
	Media	AS	Rang	Meia	AS	Rang
Competență tehnică	6,14	1,72	9-1	5,71	1,86	9-1
Organizare și execuție	6,01	1,96	9-1	5,98	1,79	9-1
Relații interpersonale	6,33	1,86	9-2	6,60	1,70	9-1
Abilități comunicaționale	5,85	2,03	9-1	6,89	1,63	9-1
Profil moral-politic	6,49	1,79	9-3	6,99	1,33	9-3

Variația notelor acordate programatorilor este mare, fapt ce ne permite să apreciem că evaluatorii realizează o diferențiere clară a performanțelor profesionale ale celor evaluați. Desigur, o înclinare a curbei de distribuție a evaluărilor spre polul pozitiv, este un fapt real, dar aceasta nu impietează asupra procedurii generale de evaluare. Abaterile standard obținute denotă o estompere clară a erorii tendinței centrale (valoarea — prag de 1,50 este depășită).

Referitor la efectul de „halo“, intercorelațiile obținute între dimensiunile profesionale sînt relativ mici. Mediana coeficienților de corelație este de 0,62.

Tabelul 6

Intercorelații scale de evaluare programatori*
(N = 84)

Scale de evaluare		1	2	3	4	5	
Competență tehnică	S	1 (59)	64	53	55	40	S
Organizare și execuție	E	2 73	(60)	64	47	45	E
Relații interpersonale	A	3 58	62	(69)	45	61	S
Abilități comunicaționale	C	4 74	76	68	(31)	35	M
Profil moral-politic		5 57	66	62	60	(63)	

* Din economie de spațiu s-a renunțat la virgula zecimală. Pe diagonală, între paranteze, au fost trecuți coeficienții de validitate convergentă.

Fidelitatea evaluărilor s-a determinat prin intermediul coeficienților de validitate convergentă, adică a corelației scalelor *SEAC* cu *SESM* (Tabelul 6). Numai într-un singur caz coeficientul de corelație este sub nivelul așteptat. Este vorba de dimensiunea *Abilități comunicaționale*.

Fișa de apreciere experimentată o considerăm utilă în efectuarea aprecierilor anuale. Ea oferă un tablou suficient de complet asupra persoanei evaluate.

Concluzii. Proiectarea unui sistem de apreciere al analiștilor și programatorilor constituie o problemă care în contextul actual al dezvoltării informaticii a primit valențe noi. Informatica este o știință cu o dinamicitate mare, modificări majore apar de la an la an. Informatica zilelor noastre a devenit fenomen de masă. Numai așa se explică de ce unele variabile care asigurau în trecut succesul profesional în informatică, azi nu mai apar ca și caracteristice. Arvey și Hoyle (1974) și Cable (1975) au experimentat și structurat fișe de apreciere care circumscriau orizontul profesional al analistului și programatorului anilor 75. Datele problemei sînt azi altele.

Fișele de apreciere experimentate sînt valide, cu o fidelitate acceptabilă și o capacitate de discriminare augmentată. Scala SEAC este superioară scalei SESM ascendentul primeia fiind atît statistic, cît și atitudinal și motivațional. Evaluatorii consideră SEAC ca superioară din punctul de vedere al validității de aspect, clară, infuzia de proceduri logice fiind evidentă.

Unele neconcordanțe care au apărut de-a lungul experimentării considerăm că sînt ușor surmontabile. Ele nu apar ca vicii de proiectare, ci au mai mult cauze subiective datorate insuficienței instruirii și familiarizării a evaluatorilor. În timp, sistemul experimentat va cîștiga în obiectivitate, aceasta pe măsură ce evaluatorii vor cîștiga încredere în el.

BIBLIOGRAFIE

- Arvey, R. D., Hoyle, J. C.: *A Guttman approach to the development of behaviorally based rating scales for systems analysts and programmer analysts.* Journal of Applied Psychology, 1974, 59, 61—68.
- Blanz, F., Ghiselli, E. E.: *The mixed standard scale: A new rating system.* Personnel Psychology, 1972, 25, 185—199.
- Cable, F. E.: *The criterion problem in EDP programmer selection and training.* Thesis in Psychology, The Pennsylvania State University, 1975.
- Campbell, D. T., Fiske, D. W.: *Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix.* Psychological Bulletin, 1959, 56, 81—105.
- Farr, J. L., Enscoe, E. E., Dubin, S. S., Cleveland, J. N., Kozlowski, W. J.: *Behavior anchored scales — a method for identifying continuing education needs of engineers.* The Pennsylvania State University. Final Report, 1980.
- Guion, R. M.: *Personnel Testing.* Mc Graw-Hill Book. Comp., N. Y., 1975.
- Landy, F. J., Farr, J. L.: *The measurement of work performance. Methods, theory and applications.* Academic Press, New York, 1983.
- Landy, F. J., Guion, R. M.: *Development of scales for the measurement of work motivation.* Organizational Behavior and Human Performance, 1970, 5, 1, 93—103.
- Landy, F. J., Trumbo, D. A.: *The psychology of work behavior.* Homewood, Ill: The Dorsey Press, 1976.
- Landy, F. J., Colvin, C., Thayer, J., Friedman, B.: *Behaviorally anchored scales for the measurement of time urgency.* (Comunicare la autori), 1987.
- Murphy, K. R., *Principles of psychological testing.* Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1987.
- Smith, P. C., Kendall, L. M.: *Retranslation of expectations: an approach to the construction of unambiguous anchors for rating scales.* Journal of Applied Psychology, 1963, 47, 2, 149—155.
- Shiron, A.: *An approach to the measurement of white collar stress: Situationally anchored stress scales.* Congres de l'Europe de l'Ouest de la psychologie du travail et d'organisation. Aachen, 1—3 april 1985.

UNELE CONDIȚII ALE EXPERIMENTULUI PEDAGOGIC ACTUAL

N. TOTOIAN*

ABSTRACT. — Upon Conditions of the Present-day Pedagogical Experiment. The paper formulates the conditions of formativity and prospectivity of the pedagogical experiment deduced from our teaching process. The particularities of the experimental method in the process of modernization of concepts, of the optimization of methods and the development of teacher-pupil relations are also shown.

1. **Actualitatea experimentului.** Secolul XX-lea a început prin experiment ca secol al copilului¹ și se sfârșește, probabil, ca secol al metodologiilor. În domeniul educației, experimentul pedagogic l-a inaugurat cu mare optimism², pentru ca spre finele lui, poliferarea „strategiilor” să-i imprime o iminentă notă de temperanță evaluativă. Metodele pedagogice și-au augmentat continuu capacitatea de cuprindere, iar în interiorul lor, experimentul s-a specializat pînă la specializarea pe fenomene. Această diversificare a avut ca efect o înflorire a creativității în cercetare, dar și un abuz de opțiuni metodologice, uneori lipsite de relevanță teoretică explicativă și adeseori generatoare de oboseală și aprehensiune la elevi.

1.1. *Ipoteza învățării.* În acest moment, cînd pedagogia a adoptat o serie de facilități tehnologice, ipotezele sale experimentale se enunță într-o aparent deconcertantă ambivalență. Acest specific decurge din modalizarea imperativă a formulării ipotezei, postulînd un proces controlat al învățării, proiectat într-o finalitate socială bine determinată. S-au cercetat în acest sens probleme ca: aducerea învățării în clasă, pregătirea forței de muncă, atragerea elevului în elaborarea cunoștințelor prin operaționalizarea obiectivelor lecției, formarea conduitei inovative și responsabile, învățarea asistată pe calculator etc.

Învățarea școlară este, integrată conceptului generic de „societate în dezvoltare” și prin aceasta se încarcă de conotații antinomice: acumulative și formative, individuale și sociale, științifice și axiologice, euristice și epistemice, teoretice și practice, competențiale și performante etc. Asemenea conotații polare indică totodată exigențe față de experiment, cum de altfel și o taxonomie a obiectivelor cercetării pedagogice experimentale.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de pedagogie, psihologie, metodică, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ Ion G. Stanciu, *Școala și pedagogia în secolul XX*, Ed. didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 17.

² Vladimir Ghidionescu, *Introducere în pedagogie și pedagogie experimentală*, București, 1916.

Comunitatea științifică pedagogică își aproprie conceptul de „societate în dezvoltare“, în primul rînd pentru resursele sale generatoare de ipoteze experimentale.

1.2. *Cadrul experimental.* Activitățile de învățare fac din procesele didactice adevărate fenomene sociale, mai importante acum, decît altele. Ele necesită însă o modificare de condiții. Procesele, astfel concepute, iau un aspect experimental, deoarece operațiile ce se succed vizează un obiectiv ipotetic elaborat, în condiții care separă variabila cercetată, controlează factorii și evaluează obiectiv rezultatele³. Un asemenea cadru îl oferă învățămîntul cu dimensiunea sa formativă prospectivă, încît se poate afirma că, la acest nivel de interpretare a activității pedagogice, învățarea școlară și procesul de învățămînt, în general se desfășoară în cadrul unor exigențe experimentale, ca primă încadrare a experimentului pedagogic actual.

1.3. *Elaborarea conținutului.* La învățare se ajunge pe două căi: a comunicării de cunoștințe și a influențării atitudinii elevului. Conținutul pedagogic al învățării trebuie elaborat după două condiții: întii, cunoștințele să fi ajuns, în colaborare cu elevul, la formulări de mare precizie denotativă, în care sensul lor să poată servi la o demonstrație logică riguroasă, încheiată cu obținerea unei certitudini despre un adevăr real, prin strategia convingerii științifice. Această condiție are în vedere învățarea de către elev a tehnicii interogative și demonstrative, prin utilizarea formelor logice ale gîndirii — noțiuni, judecăți, raționamente —, în operaționalitatea lor teoretică sau practică. A doua condiție se referă la explorarea și alegerea faptelor, exemplelor sau motivelor, toate acestea modelate în expresii de fecundă intuiție conotativă, în care semnificația lor să poată servi la o argumentație retorică sugestivă, încheiată cu obținerea unei adeziuni la un efort posibil, prin strategia persuasiunii opinionale. De data aceasta se are în vedere formarea la elevi a disponibilității pentru probleme și soluții, prin folosirea figurilor stilistice ale sensibilității, ca metafore, comparații, exemple, în expresivitatea lor motivațională și atitudinală.

2. *Specificul ipotezei.* Experimentul pedagogic actual nu poate opera pe o asemenea disjuncție, între comunicarea de cunoștințe, cu tot silogismul practic pe care metodologic îl comportă, și influențarea atitudinii elevilor, de asemenea cu întreg demersul său deontologic inerent. Nici nu poate separa între învățare ca acumulare de cunoștințe și învățare ca formare de capacități operante, chiar dacă în elaborarea și montarea unor experimente aceste aspecte contează ca variabile de cercetat. Înseși ipotezele de verificat și metodele de validat care compun un experiment se formulează de pe poziția uneia din alternative însă rezultatele nu realizează valabilitatea științifică, dacă ignoră aportul celorlalte și „natura organizațională a realității“⁴.

³ Ion Radu, *Cercetarea pedagogică*, Cap. XIX, în „Pedagogie“ București, 1979.

⁴ Florin Felecan, *Natura organizațională a realității*, în „Forum“ nr. 9, din 1987.

Experimentele psihologice, de natură intensivă și cantitativă, duc mai riguros la relevarea unor fenomene de la care apoi se poate dresa un plan de acțiune pedagogică, de decizie didactică sau de indicație metodică. Experimentul pedagogic actual, nelimitându-se la testarea experimentală a unei metode didactice, cuprinde parametri formativi prin cei instructivi, atitudinali prin cei aptitudinali și calitativi prin cei criteriali.

2.1. *Finalitatea experimentului.* Euristica pedagogică, din acest punct de vedere, este la fel de dominată de paradigma explicativă de cercetare cât și de epistema evaluativă de interpretare. Fenomenul esențial descoperit și exprimat în legități înseamnă pentru pregătirea continuă a profesorului un act de cunoaștere științifică. Constatat și semnificat apoi de regularitatea care regentează acțiunile educative reprezentată pentru autoritatea crescândă a pedagogului un motiv de acțiune cu finalitate precisă. Cunoașterea experimentală în pedagogie în special relevă variabilitatea și autenticitatea individuală a fiecărui elev, în aceeași măsură în care acțiunea formativă își asumă ipoteza perfectibilității și identității naționale a generației tinere. Numai o astfel de experiență are importanță pentru evoluția disciplinei pedagogice⁵.

2.2. *Competența pedagogică.* Fenomene educative sint continui și inițiativele inovative discontinue. În aceasta citim modernitatea sau capacitatea de schimbare și performare care îi este proprie competenței pedagogice. Inovațiile didactice, pe care le reclamă necesitățile generate de însuși nivelul înalt al unei tradiții pedagogice, inițiativele educative născute din exigențele actualității se conformează criteriilor experimentale, însă nu ca intervenții voluntariste. Acțiunea pedagogică se situează pe o scară superioară acțiunii individuale⁶. Cercetarea se clasifică după principiile trei direcții ale procesului de învățământ.

3. **Direcții experimentale.** Procesul de învățământ se realizează pe trei direcții: modernizarea conceptuală a conținutului de predat, optimizarea metodologică a metodelor formative și perfecționarea dialogică a relației educative profesor — clasă — elev.

3.1. *Modernizarea conceptelor.* Experimentul referitor la conținutul învățământului operează cu ipoteze privind cantitatea și operaționalitatea conceptelor unei discipline, la un anumit nivel al programei. Cadrul propice îl reprezintă clasa, sau grupul de clase experimentale, în condiții metodico-didactice schimbate și de natură a fi generalizate în cazul validării lor prin confirmarea ipotezei. Se cercetează în această categorie variabile asociate, ca plusul de noțiuni predate și situațiile pedagogice de învățat inedite. Experimentul trebuie să releve capacitatea analitică a elevilor în raport de ambiguitatea sau claritatea conceptelor, să descopere operaționalitatea lor practică, accentuând nu atât pe calcul, cât pe inferența gândirii. Desigur, în acest caz fenomenul provo-

⁵ G. Thines et A. Lempreur, *Dictionnaire general des sciences humaines*, E. U., Paris 1975.

⁶ Jean Piaget, *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, I. *Sciences sociales*, Mouton, Paris, 1970, p. 28.

cat și studiat obiectiv în desfășurarea sa se situează între „ce“ se predă și „cum“ se învață. Este necesară o listă de indicatori care să îl cuprindă și să-l exprime cantitativ spre a fi prelucrat statistic.

3.2. Optimizarea metodelor. Cercetarea experimentală a metodelor sub cerința optimizării metodologiei, comportă aici o precizare. Deoarece metoda „se personalizează“, intră în acord cu posibilitățile și optimismul profesorului, care optează pentru una sau alta din stocul praxeologic al didacticii pentru a o optimiza, pentru a o folosi la parametrii optimați, este important ca înșiși profesorii să se supună unui experiment de autocunoaștere și promovare metodică. Experimentul pedagogic trebuie să cuprindă diada profesor-elev în ambele direcții. Pentru acesta este mai dificil a asigura cadrul experimental riguros. La cursurile de reciclare, de exemplu, se poate testa totuși raportul dintre gradul de explorare a metodelor de către profesori și opțiunea pentru o metodă predilectă, dintre operaționalitatea unei metode și evaluarea ei în îmbinare cu altele. Nu numai eficacitatea unei metode trebuie verificată experimental. Mai important este să se experimenteze receptivitatea profesorilor la privilegiul opțiunii și adeziunea lor la necesitatea optimizării metodologice. Ipotezele vizează disponibilitatea, adeziunea și angajamentul pedagogic al profesorilor.

3.3. Perfecționarea relației. Relativ la perfecționarea relației profesor — clasă — elev, experimentul pedagogic necesită o durată mai mare, obiective diferențiate pe etape, ipoteze formative și care să se soldeze cu o experiență⁷. În acest caz, experimentul împrumută din semantica experienței pedagogice, similară cu experiența estetică morală etc. Datele ce se pot obține participă la conturarea fluxurilor de comunicare, a stilurilor de conducere, a tipurilor de motivații și a ierarhiei obiectivelor. Nici în acest caz, subiecții ai experimentului nu sînt numai elevii, după cum nici nu se experimentează obiectiv sau detașat o metodă, un procedeu, o condiție.

Experimentul pedagogic, cu efecte pozitive, dezirabile⁸, pune accentul nu numai pe ceea ce mijlocește între profesor și elev. În măsura în care presupune o experiență, o competență și o raționalitate, experimentul pedagogic distribuie accentul pe toate elementele sale constitutive.

4. Funcțiile experimentului. Experimentul pedagogic este o condiție pentru a sesiza și adopta atitudinea inovatoare. Necesitățile experimentale relevă importanța metodologiei și, prin aceasta, contribuie la edificarea unei epistemologii pedagogice prin care să se realizeze noi progrese în acest domeniu.

În aceeași măsură, reprezintă cadrul cel mai adecvat pentru transferul teoriei în practică și pentru pregătirea practicienilor în sensul de a utiliza integral și exigent datele cercetării. Aceasta este o importanță cerință pentru a fi stimulate noi cercetări și superioare elaborării teoretice.

⁷ Ion Radu, Miron Ionescu, *Experiență didactică și creativitate*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987.

⁸ Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Experimentul pedagogic prin ipotezele sale caracterizate de raționalitate, motivație și optimism cognitiv și formativ reprezintă o inițiativă de gândire și o responsabilitate socială asumată în mod deliberat.

Înscrisă în modelul sau paradigma ameliorării condiției umane, metoda experimentală, în pedagogie, conduce la prevenirea și înlăturarea mijlocitorilor arbitrari sau speculativi între profesor și clasă. Experimentul școlar conferă legitimitate metodelor și credibilitate informației.

PRINCIPIUL FORMATIV ÎN ORIENTAREA PROFESIONALĂ

VOICU LĂSCU*

RÉSUMÉ. — Le principe formative dance l'orientation professionnelle. Ou début l'ouvrage a comme point de départ une analyse des tendances diagnostique et éducative dans l'orientation professionnelle, l'accent mis surtout sur la dernière; l'auteur pose la question quelle orientation serait la plus vraie, celle dirigée vers la profession ou plutôt celle qui suppose le choix ou l'option pour la profession dans les conditions de l'école rapportées à la société et à l'économie contemporaine. Tout en démontrant l'actualité de l'orientation pour l'option de la profession, ou passe à la mise en évidence des tâches formatives, apportées par cette nouvelle direction dans l'orientation professionnelle; la prise de conscience de la signification majeure que le choix de la profession implique, donner aux élèves les critères de la meilleure option dans leur profession, la connaissance de soi-même, la capacité de structurer les facteurs objectifs et subjectifs impliqués dans l'option professionnelle, la capacité de corréler ces implications (objectives et subjectives). En guise de conclusion l'auteur affirme que respecter les tâches formatives représentent une valeur de principe dans l'orientation professionnelle et que le processus de l'orientation professionnelle comprend tout une suite de buts formatifs dont certains ont été envisagés ci-dessus.

Încă de la constituirea ei ca domeniu distinct de activitate, cu o problematică bine delimitată, cu metode și instrumente specifice și apoi cu principii proprii, orientarea profesională s-a manifestat ca o practică și teorie interdisciplinară. Venită dinspre psihologie, în legătură directă cu selecția profesională, orientarea a antrenat în primul rând psihologi și pedagogi pentru ca, în scurt timp, să-i atragă în perimetrul său și pe medici, sociologi și economiști. Cei care i-au condus însă destinele de la început sînt psihologii și pedagogii. Ei au generat și cele două tendințe de abordare și tratare: diagnostică și educativă.

Orientarea diagnostică se bazează pe depistarea capacităților și măsurarea înzestrărilor aptitudinale a căror date vor direcționa îndrumarea spre o meserie sau alta, spre un domeniu profesional sau altul. Este modul în care psihologii au văzut și au practicat orientarea îndeosebi în primele ei decenii [1; 6; 7; 9].

Pe măsură ce în practica orientării profesionale a elevilor intervin în măsură tot mai mare pedagogii, i se atribuie acestui proces o tentă tot mai accentuată educativă. Tendința aceasta se manifestă atît în țara noastră [2] cît și în alte țări ca Franța, Belgia, Canada [3; 8] fiind susținută de specialiști de mare autoritate.

Ceea ce trebuie însă remarcat, este faptul că și în cadrul concepției educative asupra orientării profesionale a elevilor se recunoaște

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de pedagogie, psihologie, melodică, 3400 Cluj-Napoca, România

și se practică măsurarea înzestrărilor aptitudinale care se iau în considerare în conturarea consilierii profesionale. Pe lângă aptitudine sînt considerate însă și interesele (cognitive, profesionale etc.), aspirațiile, performanțele școlare etc. Concepția educativă consideră, pe bună dreptate, că viitorul profesional al individului nu este determinat numai de înzestrările lui aptitudinale, că în orientarea lui profesională se poate proceda la o *pregătire pentru a putea însuși profesiunea dorită*. Se știe că, în afara domeniilor care necesită aptitudinile speciale, pentru arte, același grad de înzestrare aptitudinală permite însușirea cu succes nu numai a unei singure și anumite profesiuni ci a uneia — oarecare — dintr-un evantai mai larg.

Ne putem însă, azi, pune întrebarea dacă concepția educativă asupra orientării profesionale mai poate răspunde, în condițiile școlii, societății și economiei contemporane (și chiar de mîine) cu aceeași eficiență rămînînd în cadrele ei, deja tradiționale. Cu alte cuvinte, putem formula întrebarea: ce este acum mai potrivit *orientarea spre profesiune sau orientarea pentru alegerea profesiei*?

Dacă acceptăm considerentele care ne-au condus la formularea *principiului orientării profesionale permanente* [4] nu putem accepta decît că în condițiile contemporane cea mai potrivită este *orientarea pentru alegerea profesiei*.

Or, orientarea pentru alegerea profesiei înseamnă, implicit, o nouă viziune asupra concepției educative în orientarea profesională și anume înseamnă *accentuarea caracterului formativ în procesul de orientare profesională* ca proces educativ.

Apreciem că cel mai însemnat obiectiv în acest context este *formarea la elevi a conștiinței semnificației majore pe care o implică alegerea profesiei*. Și anume, ea are repercusiuni în plan individual și, totodată, în planul social și economic.

În plan individual succesul în selecția profesională și în pregătirea profesională este condiționat într-o măsură, dacă nu hotărîrea, în orice caz deloc neglijabilă de corectitudinea opțiunii profesionale. Succesul în profesiune, performanțele profesionale și satisfacțiile profesionale, de asemenea, nu sînt străine de corectitudinea actului de alegere a unei profesiuni care să răspundă optim nu numai capacităților individului ci și intereselor și aspirațiilor lui. O alegere profesională greșită poate diminua, chiar drastic, toate componentele vieții profesionale amintite mai sus, aducînd insatisfacții care vor greva viața individului.

În plan social și economic deficiențele în orientarea profesională se resimt în însușirea necorespunzătoare a profesiei, părăsirea profesiei imediat după dobîndirea calificării, îngreunarea și prelungirea perioadei de adaptare profesională în care profesiunea nu este practică la nivelul normelor producției, rămînerea chiar mai îndelungată sub normele producției, mărirea pericolului de accidentare etc. La toate acestea se adaugă și celelalte implicații ce decurg, îndeosebi pentru o economie planificată, din faptul că orientarea profesională este o problemă socială [5].

Tot sarcini formative implică *înzestrarea elevilor cu criteriile de alegere optimă a profesiei precum și formarea capacităților de a opera conștient și corect cu criteriile de alegere profesională.*

Înzestrarea elevilor cu criteriile alegerii profesionale include atât factori subiectivi cât și factori obiectivi. În categoria factorilor subiectivi un loc însemnat îl ocupă stabilirea relației optime dintre particularitățile psihice și psihofiziologice ale individului și solicitările (cerințele) și contraindicațiile profesiei.

După cunoașterea solicitărilor și contraindicațiilor profesiunilor se realizează în activitatea de informare profesională, *cunoașterea particularităților individuale proprii sau autocunoașterea* se constituie ca o altă sarcină formativă ce se impune în relație cu un proces de orientare profesională optimală. Cunoscându-se, elevul se poate raporta la viitoarea profesiune nu numai sub aspectele exterioare ei, îndeosebi, la solicitările pe care profesiunea le aduce prin specificul ei ajungând să constate dacă și în ce măsură poate el să răspundă acestor solicitări, cerințe, particularități etc. De asemenea raportându-se la specificul profesiei constată dacă și în ce măsură intră sub incidența contraindicațiilor psihice și/sau medicale, ferindu-se astfel să-și fixeze opțiunea profesională asupra unei profesii pentru care nu are aptitudinile necesare sau nu le are în nivelele ridicate pe care le impun caracteristicile profesiei.

În stabilirea relației optimale între individ și profesiune intervin și aspectele motivaționale — interesele, aptitudinile etc. Or, punerea acestora în cumpănă presupune nu numai conștientizarea lor ci și aprecierea corectă a ponderii pe care o pot ocupa ele în conturarea opțiunii profesionale.

În categoria factorilor obiectivi, subiectul are de considerat necesitățile economiei la nivel național și în zona geografică în care trăiește și comanda socială, pe cât posibil nu numai pentru o perioadă scurtă ci și de perspectivă mai îndelungată. Cunoașterea acestora face parte din acțiunile de informare. Incluzerea lor însă în procesul de formulare a opțiunii profesionale este condiționată de măsura în care i s-a format elevului capacitatea de a opera conștient și corect cu criteriile alegerii profesiei. Aici se includ, între altele, *capacitatea de ierarhizare a factorilor subiectivi și obiectivi și de corelare a implicațiilor subiective cu cele obiective*, adică a intereselor și aspirațiilor proprii cu realitățile economice și sociale din perioada și zona date. Toate acestea se intersectează cu orientarea axiologică a tineretului școlar, cu *formarea unor atitudini sociale* care să-i sprijine în lupta motivelor premergătoare conturării (hotărârii) opțiuni profesionale și cu *atingerea unui grad de maturizare intelectuală, socială și morală adecvate complexității și importanței actului opțiunii profesionale.*

Constatând că în procesul orientării profesionale se cuprinde o suită de sarcini formative (formarea conștiinței semnificației majore pe care o implică alegerea profesiei; înzestrarea elevilor cu criteriile alegerii optime a profesiei; autocunoașterea; capacitatea de ierarhizare a factorilor subiectivi și obiectivi implicați în conturarea opțiunii

profesionale; capacitatea de corelare a implicațiilor subiective și obiective etc.) fără a căror realizare nu putem vorbi de desfășurarea unei orientări profesionale realiste și eficiente, putem afirma că *respectarea sarcinilor formative în orientarea profesională are valoare de principiu* și că în condițiile școlare, economice și sociale de azi nu poate domina decât orientarea pentru alegerea profesiei.

BIBLIOGRAFIE

1. F. J. Allen, *Principles and Problems in Vocational Guidance*, McGraw Hill, New York, 1927
2. A. Chirșev, D. Salade, (red.), *Contribuții la orientarea școlară și profesională*, E.D.P., Buc., 1969
3. Jean Drévilion, *L'Orientation scolaire et professionnelle*, PUF, Paris, 1966
4. Voicu Lăscuș, *The principle of permanent orientation*, în *Studia, Philo-*
sophia, 2, 1966
5. Voicu Lăscuș, *Vocational guidance as a social question*, în *Studia, Philo-*
sophia, 1985
5. N. Mărgineanu, *Psihotehnica*, Ed. Institutului Psihotehnic din Cluj la Sibiu,
1943, p. 68—100
7. M. J. Neuberger, *Principles and methods of vocational guidance*, Prentice-
Hall, New York, 1934
8. Denis Pelletier, Raimonde Bujold, *Pour un approche éducative en orien-*
tation, Editeur Gaëtan Morin, Québec, 1984
9. E. E. Watson, *A source book of vocational guidance*, Wilson, New York, 1930

RECENZII

Vasile Boari, **Dialectica raportului conștiință morală — conștiință politică. O perspectivă filosofică**, apărută în anul 1987, în Editura politică, București.

Literatură filosofică și politologică românească s-a îmbogățit cu o valoroasă și originală lucrare, datorată efortului creativ al cercetătorului și universitarului clujean dr. Vasile Boari, intitulată *Dialectica raportului conștiință morală — conștiință politică. O perspectivă filosofică*, apărută în anul 1987, în prestigioasa Editură politică.

Substanțialul și argumentatul prolog în care autorul își expune opiniile privind perspectiva filosofică din care discută raporturile dintre conștiința morală și conștiința politică atrage atenția cititorului prin opiniile originale, de largă respirație teoretică, privitoare atât la specificul și disponibilitățile filosofiei în cunoașterea și interpretarea lumii, a „trezirii“, pentru a folosi o expresie a lui V. Boari, a spiritului critic al culturii, cât mai ales cele despre politic și roșturile sale sociale. Sînt notabile, în această privință, considerațiile filosofului și deopotrivă ale politologului clujean referitoare la politic și raporturile acestuia cu civilizația și condiția umană. Într-o perioadă cînd pretutindeni în lume crește rolul politicului, cînd datorită revoluției științifice și tehnice a sporit considerabil rolul științelor, inclusiv al celor sociale, iar în socialism se întreprind substanțiale demersuri în vederea conducerii științifice a societății, V. Boari atrage în mod justificat atenția asupra limitelor obiective ale politicului în reglarea conștiință societății, subliniind aportul specific și al celorlalte elemente ale sistemului social global, între care se înscrie și morală.

Cititorul astfel avertizat și pregătit trece într-o lume dominată de analize profunde și de mare finețe a raporturilor dintre morală și politică, relevînd interferențele și interacțiunea acestora. Relevante sînt în această direcție capitolele II, III și IV ale cărții, care face obiectul acestei recenzii, a căror titluri

sînt deosebit de sugestive: *Analitica raportului conștiință morală — conștiință politică; Interferențe funcționale și Treziri și contradicții*. Nu putem decît să fim de acord cu autorul cînd, după ce relevă primatul conștiinței politice în raport cu conștiința morală, conchide că aceasta din urmă are o acțiune inversă, benefică, asupra celei dintîi. „Fiind mereu sub cenzura conștiinței morale, scrie V. Boari, conștiința politică va trebui deci ea însăși, în propriul său interes, să stabilească un acord cu aceasta... acceptînd în mod tacit, uneori cu mult tact, dacă se poate spune astfel, normele și valorile acesteia“.

Plusul valoric al lucrării filosofului clujean este relevant nu numai de spiritul dialectic ce prezidează analizele raporturilor dintre etic și politic privite în diacronia lor, ci și de caracterul global al acestor analize, în sfera cărora un loc important avîndu-l atît cele care dezbate relațiile dintre cele două forme ale conștiinței sociale în planul funcțiilor lor cognitive, ideologice și normative, cît și cele existente între acestea în procesul obiectivizării lor în activitatea umană concretă. Acest plus teoretic este întregit și de discutarea contradicțiilor specifice acestor raporturi în planurile relevante.

Încheierea, realizată în cadrul capitolului V, reprezintă corolarul firesc al discursului despre relațiile dintre etic și politic în condițiile societății socialiste. Arătînd organica și indestructibila legătură dintre acești poli ai noii conștiințe sociale, substanțial potentată de structurile socialismului, autorul nostru pune în lumină nu numai dependența reciprocă a termenelor respectivi, ci subliniază totodată și rolul important al conștiinței morale în socializarea politicului, în umanizarea acestuia, relevînd faptul că politica partidului nostru comunist de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltată și înaintare a țării spre comunism încorporează alături de valorile științei politice și pe cele ale eticii socialiste.

Studiul *Dialectica raportului conștiință morală — conștiință politică*, rol al unor îndelungate cercetări, un adevărat discurs filosofic și politic privitor la rolul activ al conștiinței sociale în devenirea istorică a omenirii, elaborat pe baza unei largi bibliografii de specialitate autohtone și străine, beneficiind de un stil sobru și elevat, prin logica, argumentarea și sinceritatea autorului ei îndeamnă la reflecții adânci, fiind un util și valoros instrument teoretic pentru un cerc larg de cititori.

IOAN LEICU

Petru Ioan, *Perspective logice*, Editura Junimea, Iași, 1987, 338 p.

Tabloul discuțiilor contemporane generate de acuitatea și diversitatea problematicii logicii transpune dintr-o literatură de profil extraordinar de amplă și complexă. Statutului tradițional indicis al logicii i se adaugă de la o vreme demolarea limitelor care marcau lărgimea sferei de acțiune, ba chiar și a celor care realizau circumscrierea netă a individualității disciplinei.

Noua carte a profesorului Petru Ioan reunește o serie de texte elaborate de autor ca rod al unor „discuții” la primul contact cu apariții recente din literatura efervescentă a logicii, a filosofilor logicii și a filosofilor cu deschidere spre logică, texte deja publicate, începând din 1970. Deși *Preambulul* avertizează că aceste texte „nu s-au născut și nu au cum să aspire la pretenții sistematice”, poate fi sesizată o preocupare, permanentă și sistematică, de a evalua o sumă de dezvoltări teoretice, în ideea reconturării (vezi subtitlul) „unui profil disciplinar”, prin „tabloul dinamic al specializărilor din logică și logica filosofică”, pe care aceste dezbateri ocazionale tind să îl contureze.

Exigențele acestei preocupări, precum și modalitatea efectivă de realizare, determină deplasarea analizei, de nivele diferite de profunzime, în toate punctele cardinale ale reliefului logic (mai degrabă decât ale hărții logice): semiotica indiană și structuralismul modern, logica transcendentală, logica istoriei, logica cuantică, etc. Este însă îndreptățită ideea existenței analizei în toate capitolele? Cu toate că unele dintre ele se

întind abia pe câteva pagini și au înfățișarea unei treceri în revistă, a unui semnal la o nouă apariție, este evident că interesul teoretic nu lipsește în nici unul din cazuri.

Travaliul analitic cel mai întins se materializează în capitolul *Trei incursiuni în logica transcendentală*. Efortul se concentrează, în ultimă instanță, asupra evaluării contribuției kantiene în perimetrul logicii, asupra evidențierii citimii ei de actualitate. Atingerea acestor obiective este urmărită prin confruntarea cu opera kantiană, cu sursele ei prezumptive și cu întinsa exegeză care i-a fost consacrată. Concluziile rezultate astfel sînt fie foarte bine fundamentate, fie pline de sugestii. (Cea mai interesantă este poate aceea de a folosi proprietățile formale la care apelează Kant în tipologizarea judecăților pentru discriminarea între propoziții și scheme propoziționale, în vederea realizării unei clasificări a domeniilor logicii). Pe acest parcurs regăsim principalele preocupări din tot restul volumului: reliefaarea conflictului tradiție-innoire, urmărirea influenței poziției filosofice asupra construcției logice, relevarea contribuțiilor unor logicieni români, evidențierea posibilităților de valorificare a unor conținuturi vechi, la care mai trebuie adăugată încercarea de recuperare de noi obiecte logice, pe care o susțin câteva capitole distincte.

Posibilitatea „reconturării unui profil disciplinar” al logicii implică posibilitatea integrării componentelor sale. Această posibilitate, deși nu este nicăieri explicit formulată, pare a rezulta implicit la sfîrșitul lecturii. Se poate stabili în acest sens o apropiere de marea încercare a lui Anton Dumitriu, din *Istoria logicii*, anunțînd poate constituirea unui specific de acest gen în preocupările de la noi privind logica.

LIVIU MATEI

Kant-Studien. Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft 77. Jahrgang, Hef. 4, 1986.

Prestigioasa revistă, editată astăzi de Gerhard Funke și Rudolf Møller, a tipărit un număr special ce cuprinde o „documentare” cu privire la congresele, simpozioanele, numerele speciale de re-

viste, volume etc. realizate în 1981 și consacrate împlinirii a 200 de ani de la apariția *Criticii rațiunii pure*. Este o „documentare” ce dă o imagine concludentă asupra stadiului actual al cercetării filosofiei kantiene. O densă introducere semnată de profesorul Rudolf Malter, ce precedă „documentarea” propriu-zisă, realizată pe țări, privește noul jubileu al *Criticii rațiunii pure* în comparație cu jubileul din 1881 și cu alte jubilee kantiene (1904, 1924, 1954, 1974). Dintre caracteristicile literaturii legată de jubileul din 1981 Rudolf Malter subliniază: a) o preocupare orientată spre text pentru argumentările kantiene, fie în plan istorico-filosofic, fie în plan filosofico-sistematic; b) greutatea mai mare dobândită în analize de estetică și analitica transcendentă, cu accent pe problematica deducției și schematismului, de teoria transcendentă la metodelor, pe fondul creșterii interesului pentru „argumentul transcendentă”, de relația criticismului cu Hegel, Husserl, Heidegger, Wittgenstein, filosofia analitică actuală.

Numărul din *Kant Studien* pe care-l avem în față a înregistrat pe larg acțiunile întreprinse în țara noastră la a 200-a aniversare a apariției *Criticii rațiunii pure*. Este vorba de simpozionul organizat de Catedra de filosofie de la Universitatea din Cluj-Napoca; simpozionul organizat la Universitatea din Timișoara; sesiunea științifică organizată de Facultatea de filosofie din București și Institutul de filosofie din Capitală; volumul *Kant. 200 de ani de la apariția Criticii rațiunii pure*, editat sub coordonarea Al. Boboc, M. Flonta, R. Pantazi, I. Pârvu, la Editura Academiei R.S.R. în 1982; numărul special din „Revista de filosofie”, 4, 1981, cu contribuții de V. Tonoiu, M. Flonta, P. Botezatu, P. Ioan, V. Colțescu, Al. Boboc; contribuții în diverse reviste din țară, semnate de Al. Boboc, T. Raveica, I. Grigoraș, Gh. Toma, V. Colțescu, P. Dumitrescu, A. Marga, V. Măscă.

Noul număr din *Kant Studien* se citește cu folos nu numai pentru a dobîndi o imagine asupra inserției în actualitatea filosofică a celebrei scrieri kantiene, ci și pentru a cunoaște câteva semnificative tendințe în filosofia de astăzi.

ANDREI MARGA

Dialektika i sistemii analiz, Nauka, Moskova, 1986

Prin însăși structura problematicii abordate, volumul de studii „Dialectica și analiza sistemică” reprezintă o încercare reușită de a surprinde corelațiile complexe dintre concepția materialist-dialectică și teoria generală a sistemelor, raportul dintre dialectică și analiza sistemică în cunoașterea și acțiunea umană. O mare parte din studiile cuprinse în volum abordează aspectele metodologice și metodice ale promovării analizei sistemice în dezvoltarea cunoașterii științifice, în introducerea rapidă și masivă a progresului tehnico-științific și a metodelor de conducere științifică a societății. Totodată, prin substanța ideilor promovate, prin tezele generalizatoare pe care le cuorinde — cartea ne oferă un punct de vedere contemporan cu privire la bazele logico-metodologice ale cercetărilor sistemice în diverse științe, cu privire la rosturile euristice și metodologice ale analizei sistemice în perfecționarea luării deciziilor și realizarea conducerii științifice, despre raportul concepției sistemice cu creativitatea și inovația, ori despre rolul și consecințele sociale ale promovării inovației în practica economică și social-istorică.

Din multe puncte de vedere lucrarea prezintă un real interes atât pentru cercetători și specialiști ai diverselor domenii aplicative, cât și pentru filosofi, cadre didactice și studenți din domeniile științelor sociale. Sînt ample dezbătute problemele fundamentării materialist-dialectice a cercetărilor sistemice, aspecte teoretice și metodologice ale rolului integrativ al cercetărilor sistemice în cunoașterea contemporană, funcțiile categoriilor dialecticii materialiste în cercetările sistemice, aspectele majore ale analizei sistemice și tendințele noi ale dezvoltării modelării sistemice în cunoașterea și acțiunea umană, dialectica și specificitatea stilului sistemic de gîndire, principiile cercetării sistemice ale culturii.

Se poate remarca și faptul că studiile inserate în volumul recenzat conțin, în majoritatea cazurilor, un dialog incitant și fertil cu unele puncte de vedere simplificatoare sau rigide care s-au conturat înainte vreme în literatura general-

filosofică ori de specialitate referitor la abordarea relației complexe dintre dialectică și analiza sistemică.

TEODOR LUPȘE

V. A. Arteomov, *Soșialnoe vremia* (Problemi izucenia i ispozovania), Izdatelstvo „NAUKA“ Sibirskoe otdelenie, 1987

Monografia lui V. A. Arteomov dedicată studiului timpului social se întinde pe 319 pagini și cuprinde o problematică variată și deosebit de interesantă din perspectiva cercetării sociologice a problematicii timpului social.

Așa cum se subliniază în lucrare, procesul de perfecționarea a societății socialiste, intensificarea producției sociale, a întregii vieți a societății, condiționează creșterea rolului timpului ca sursă a dezvoltării personalității umane, a societății în întregul ei. Problemele folosirii economicoase, cu înaltă eficiență, a timpului de muncă și a timpului liber se impun din ce în ce mai mult în cercetările sociologice. Pe lângă lucrări devenite tradiționale în analiza bugetului de timp au început să apară lucrări cu caracter teoretic în care factorul timp se pune sub multiple aspecte și în primul rând sub forma indicatorilor temporali care apar în lucrările de cercetare repetată a dinamicii diferitelor sfere și procese ale societății.

Se analizează pe larg conținutul categoriei sociologice de timp social sub două aspecte: a) ca rezervă de care dispun subiecții sociali de diferite tipuri și nivele pentru realizarea activităților lor, și b) ca reflectare a structurii sociale și de activități a acestor subiecți.

Ni se pare deosebit de interesantă încercarea autorului de a evidenția o tipologie a subiecților sociali ca posesori ai timpului și a tipurilor de activități — conținutul de bază al timpului social.

Tipurile de activități sînt analizate din perspectivă structural-funcțională, punîndu-se accent pe activitățile ce satisfac nevoile de bază legate de formarea, dezvoltarea și funcționarea omului ca lucrător și personalitate, aceste activități fiind considerate ca dominante în raport cu restul activităților umane.

O parte importantă a monografiei este dedicată evidențierii conținutului sistemului categorial utilizat în cercetarea

timpului social ținînd seama de planurile sub care este studiat acesta: filozofic (inclusiv istorico-filozofic), culturalologic și social-economic. În această perspectivă sînt analizate conceptele teoretico metodologice, noțiunile analitice de conținut, precum și termenii informativ-metodologici.

În următoarele capitole este analizată o problematică deosebit de importantă, cum ar fi: folosirea indicatorilor temporali în știință și practică, principiile metodologice de bază în analiza concretă a timpului social, tendințe și probleme de folosire a timpului social, folosirea indicatorilor temporali în planificarea economico-socială în general, a dezvoltării localităților în special.

Monografia cuprinde o serie de tabele evidențiînd bugetul de timp al diferitelor grupe sociale repartizate pe tipuri de activități, pe locuri de muncă și acestea, la rîndul lor, diferențiate pe sexe, vîrste, nivel de pregătire, evidențiîndu-se factorii care influențează asupra utilizării timpului social.

Autorul ajunge la concluzia necesității unei discipline sociale „cronometria socială“ sau „crononomia socială“ domeniu al științelor sociale care să aibă ca obiect de studiu timpul social. Această disciplină ar studia, după opinia autorului, raporturile temporale, factorul timp în viața socială și a omului, distribuirea și utilizarea timpului de către individ, grup social sau societate, legitățile și tendințele schimbării acestei distribuiri. Acest domeniu al științei trebuie să studieze, de asemenea, raportarea individului, a grupelor sociale, a societății ca întreg la factorul timp.

Monografia se impune printr-o bogată și variată bibliografie repartizată pe capitole și paragrafe, bibliografie atît cu caracter teoretic, cît și privind cercetarea concretă a factorului timp și, mai ales, cercetarea repetată a acestui factor.

GHEORGHE BÎRSAN

Joseph J. Kockelmans, *Heidegger and Science*, The Center for Advanced Research in Phenomenology & University Press of America, Washington, D. C., 1985, 309 p.

Volum ce interesează deopotrivă filozofii științei și cercetătorii filosofiei contemporane, lucrarea profesorului de la

„The Pennsylvania State University“ reunește studiile pe care le-a publicat din 1975 încoace asupra concepției heideggeriene și relației ei cu științele moderne. Volumul își propune să realizeze o „explicare sistematică a reflecțiilor lui Heidegger asupra științelor“. Deja prin problematica sa el suscită un interes teoretic larg avînd în vedere chiar și numai faptul istoric că din concepția heideggeriană asupra științelor s-au revendicat sau inspirat o seamă de direcții filosofice care au alunecat de la tematizarea fundamentelor științelor moderne la o critică neoromantică a acestora.

Joseph J. Kockelmans a observat în volumul său că deși Heidegger nu a dezvoltat ceea ce astăzi se cheamă o „filosofie a științei“, reflecțiile sale asupra științei sînt relevante mai ales pentru domeniul determinării specificului așa numitelor „științe umane“. În același timp, el are în vedere împrejurarea — adesea neglijată în monografiile filosofice — că particularitățile unei concepții filosofice din epoca modernă și contemporană nu pot fi explicate fără a lua în seamă imaginea despre știință. ExPLICIT sau tacit, oricum cu inevitabilitate, filosofii adoptă un anumit concept al științei, care le supradetermină considerațiile. Este, de aceea, important, spre a înțelege o filosofie, să se reconstituie, chiar reconstruiască, conceptul științei cu care ea operează. Sub acest aspect, Joseph J. Kockelmans observă că Heidegger a operat nu cu delimitarea consacrată de literatura filosofică anglosaxonă, dintre „științele naturii“ și „științele sociale“, ci cu delimitarea mai veche dintre „științele naturii“ și „științele istorice“. Acest aspect al filosofiei sale se explică luînd în seamă cadrul general al formării concepției heideggeriene — cadrul marcat de neokantieni, Dilthey, Husserl, pe plan filosofic — și împrejurarea că în primele decenii ale secolului actual dezvoltarea psihologiei, sociologiei, antropologiei etc., cu un cuvînt, a așa-numitelor „științe umane“ ca „științe empirice“ era abia incipientă. Ulterior, odată cu dezvoltarea unor „științe empirice“ în perimetrul „științelor umane“ s-au pus o seamă de probleme logico-epistemologice și de ontologie a științei în mediul cărora ne mișcăm și astăzi. Joseph J. Kockelmans a observat, de asemenea, că Heidegger nu a reflectat asupra aspectelor logice, epistemo-

logice, metodologice, istorice, sociologice sau psihologice ale științei, ci asupra „ontologiei științelor“, concentrîndu-se asupra semnificației și funcției științelor pentru lumea contemporană. Vederile sale asupra științei pot fi însă reconstruite plecînd de la reflecțiile sale asupra a ceea ce aveau să devină ulterior „științele empirice“; Joseph J. Kockelmans întreprinde o astfel de reconstrucție pentru că, apoi, să cerceteze cum ar putea fi folosite ideile heideggeriene în investigațiile din domeniul „științelor comportamentului“ și „științelor sociale“ în general. Premisa sa de ordin general este aceea că „științele empirice“ reprezintă dimensiunea esențială a lumii moderne. Semnificația și funcția lor, continuă el, nu se pot însă înțelege luînd aceste științe în sine; înțelegerea devine posibilă abia punîndu-le în legătură cu întregul lumii moderne. De aceea, o abordare hermeneutică a științelor empirice nu numai că nu este superfluă, dar este chiar necesară. Este vorba de o abordare care procedează nu în divort cu analiza logică, epistemologică, metodologică și lingvistică a științelor empirice, ci în strînsă legătură cu aceasta, întregînd-o, totuși, cu perspectiva unei „ontologii a științei“. Joseph J. Kockelmans amintește, pe bună dreptate, că cei care fac astăzi filosofie a științei și se interesează de fundamentele științei nu sînt în mod automat și cei care au o atitudine „negativistă“ și, deci, desuetă și de respins, față de științele moderne. Astăzi filosofia științei este reclamată de chiar nevoile dezvoltării componentei metaștiințifice, a componentei reflexive resimțită în cele mai complexe și avansate programe de cercetare științifică. Din acest punct de vedere, o analiză exigentă, critică în sensul profund și propriu al termenului, a relației dintre Heidegger și științele moderne se impune. Joseph J. Kockelmans atrage atenția, pe baza studiului textelor heideggeriene și în opoziție vădită față de cei care solicită necondiționat aceste texte în direcția perimatei „critici“ a rațiunii științifice, că Heidegger nu a fost dominat de neîncrederea în științele moderne; dominant în reflecțiile sale era efortul de a identifica semnificația lor.

Nu vom întreprinde aici o analiză detaliată a tezilor cărții atît de incitantă a lui Joseph J. Kockelmans; vom face în alt loc această analiză. Am sublinia însă, în încheiere, valoarea analizei sale,

călăuzită de perspectiva fecundă ce constă în înțelegerea unei filosofii luând în seamă conceptul științei cu care ea operează, analiză care duce la o imagine îmbogățită și la posibilitatea unei cunoașteri mai precise și mai adânci a filosofiei heideggeriene și a unei confruntări critice, prin aceasta, mai fecunde a acestei filosofii cu problemele irepresibil noi, care cer, firește, răspunsuri noi, ale timpului nostru.

ANDREI MARGA

Gh. Al. Cazan, *Istoria filosofiei marxiste*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, 318 p.

O lucrare consacrată istoriei filosofiei marxiste stârnește totdeauna nu numai interesul celui ce vrea să urmărească istoricul ideilor, ci și interesul celui care reflectează asupra problemelor filosofice și vieții din zilele noastre. Aceasta întrucât marxismul ne privește în dublă ipostază — ca teorie care țintește la schimbarea, prin praxis, a lumii și ca realitate socială rezultată din aplicarea ideilor sale, după cum el însuși se cere privit astăzi în legătură cu o nouă dezvoltare a societății și cunoașterii, care pretind noi generalizări teoretice. Există în literatura de specialitate, din țara noastră și din alte țări, mai multe analize ce se ridică la forma unor monografii consacrate marxismului; deocamdată, însă, rămâne mai puține sintezele istoriei sale. După ce a publicat, pe parcursul ultimului deceniu, studii ample asupra evoluției concepției lui Marx și Engels, Gh. Al. Cazan a dezvoltat cercetările sale într-o astfel de sinteză — volumul *Istoria filosofiei marxiste*. Cu toate că lucrarea are, premeditat, caracter de manual universitar — și se înscrie, ca urmare, în rigori prealabile de programă, de stil etc. — ea nu este nicidecum o lucrare de pură prezentare, descriptivă și lipsită de angajarea unui punct de vedere propriu, cum se petrec adesea lucrurile în lucrările de tipul manual. Dimpotrivă, ea caută — ceea ce este cu totul lăudabil — să supună faptele din domeniul de cercetare pe care îl abordează unei interpretări și realizează o astfel de interpretare.

Multe din lucrările anterioare de istoria filosofiei marxiste sînt dominate vădit, de preocuparea autorilor de a iden-

tifica textele cele mai relevante în vederea reconstituirii unei dezvoltări a concepției în șirul scrierilor lui Marx și Engels. Întreprindere utilă, neîndoind, o astfel de identificare este realizată deja, în cea mai mare măsură. De aceea Gh. Al. Cazan a optat în lucrarea sa pentru o formulă de acum mai fecundă, constînd în a delimita o seamă de probleme cheie ale istoriei filosofiei marxiste, de a căror dezlegare depinde dezlegarea altor probleme, pînă la cele mai de detaliu, și în a le aborda în perspectiva unor controverse de interpretare actuale, pornind de la înseși textele fondatorilor marxismului. Reperele sale polemice sînt luate din literatura marxologică relevantă (de la Marcuse, Fromm, Cornu la Althusser, Bottigelli și Tucker). Totodată, Gh. Al. Cazan pleacă de la premisa de ordin general conform căreia marxismul este o concepție vie, în neîntrerupt proces de dezvoltare, care îi permite, pe de o parte, să proiecteze o perspectivă istorică efectivă asupra marxismului însuși, pe de altă parte, să pună în relief în mod precis inserția specifică a lui Marx în filosofia de astăzi.

În ceea ce privește interpretarea propriu-zisă dezvoltată de Gh. Al. Cazan în *Istoria filosofiei marxiste*, ea poate fi reperată în cercetarea mai multor probleme cuprinse în lucrare. Ne vom opri, din motive de spațiu, asupra cîtorva, care au o incidență pe o suprafață mai mare a filosofiei marxiste.

Althusser a observat că Marx a inaugurat, prin *Ideologia germană* îndreptat spre Engels, cercetarea în manieră științifică a „continentului-istoric”. Înăptuind, totodată, o „tăietură epistemologică”. Gh. Al. Cazan argumentează în *Istoria filosofiei marxiste* că „descoperirea” continentului istoric a fost anterioară în șirul scrierilor lui Marx, ea atingîndu-se deja în *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*. El este de acord cu Marcuse că aceste manuscrise pun bazele unui nou mod de a gândi în economia politică și filosofie, dar argumentează că abordarea economiei politice nu procedează aici plecînd de la o „problematică hegeliană”, ci de la chiar problematica economiei politice. Cu alte cuvinte, în *Manuscrise...* „critica economiei politice” se desfășoară din interiorul acesteia, și nu doar din perspectiva filosofiei (p. 61); conceptul de „înstrăinare” nu e aplicat,

aşadar, din exterior economiei politice, ci este derivat din analiza acesteia.

În acelaşi timp, Gh. Al. Cazan respinge ideea reductibilităţii „înstrăinării”, în *Manuscise...*, la un „fapt economic” (exploatarea şi consecinţele ei sociale şi psihologice). El argumentează că avem în această lucrare o „formă evidentă” a teoriei înstrăinării sau o „teorie restrînsă” a acesteia, dar şi o „concepţie” axată pe înstrăinare — o „concepţie despre natura umană” (p. 88). În interiorul acesteia înstrăinarea este identificată nu numai în sfera economiei, ci şi în celelalte sfere ale vieţii sociale.

Pentru mulţi analiştii ai evoluţiei concepţiei lui Marx şi Engels faimoasa precizare privind „răfuiala cu conştiinţa filosofică anterioară” a reprezentat sursa multor întrebări, şi chiar punctul de sprijin pentru interpretări întregi. Este „răfuiala” identică cu o „ruptură”? Gh. Al. Cazan argumentează punctul de vedere după care „răfuiala” nu trebuie înţeleasă în afara unui întreg complex de elemente şi nu este decît un element printre altele. Ca urmare, *Ideologia germană*, locul „răfuiei”, trebuie privită ca „sinteză a unui drum”, „dezvoltare a unor idei”, „formulare a unor idei noi” (p. 163). În aceeaşi perspectivă, autorul *Istoriei filosofiei marxiste* priveşte *Tezele asupra lui Feuerbach*, socotite în literatura marxistă drept primul text în care este prezentată noua concepţie

despre lume, cel puţin în ceea ce priveşte poziţiile ei nucleu. „Nimic însă din ceea ce este fundamental în aceste teze şi priveşte concepţia materialistă a istoriei nu lipseşte din *Ideologia germană*” (p. 190). Gh. Al. Cazan admite însă că în *Teze* sînt prezentate aspecte noi ale filosofiei marxiste ca întreg.

Sînt, fireşte, în *Istoria filosofiei marxiste* şi alte puncte de vedere ale autorului demne de un interes aparte, cum ar fi, de pildă, identificarea „premise-lor reale ale istoriei” cu „oameni reali, aşa cum sînt ei, cum se manifestă ei în viaţa lor şi cum îşi manifestă ei viaţa” (p. 169), relativizarea importanţei actuale a *Dialecticii naturii* a lui Engels plecînd de la observaţia că „cercetarea de către Engels a datelor ştiinţelor naturii nu a mers dincolo de anul 1883” (p. 257) etc. La acestea am adăuga, fiind, de asemenea demnă de un interes aparte, analiza concepţiei lui Engels asupra perspectivelor filosofiei, în care Gh. Al. Cazan delimitează judicios argumentele de fond, dar şi factura pozitivistă a unor afirmaţii ale lui Engels.

Lucrare de sinteză documentată amplu şi străbătută de o interpretare proprie, *Istoria filosofiei marxiste* este una din apariţiile cele mai remarcabile în filosofia din ţara noastră în ultimii ani.

ANDREI MARGA

CRONICĂ

Decernarea unor premii ale Academiei R.S.R.

În ziua de 4 decembrie 1987, în Aula Academiei Republicii Socialiste România, a avut loc decernarea premiilor Academiei R.S.R. pe anii 1984 și 1985. Printre cei distinși pentru lucrări publicate în acești doi ani s-au aflat și cadre didactice din catedra de filosofie a Universității din Cluj-Napoca:

Andrei Marga a fost distins cu premiul „Simion Bărnuțiu”, pentru lucrarea *Acțiune și rațiune în concepția lui Jürgen Habermas*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Tudor Cățineanu a fost distins cu premiul „Vasile Conta”, pentru lucrarea *Structura unei sinteze filosofice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Concursul studentesc al facultăților de istorie-filosofie

În zilele de 20—22 noiembrie 1987 la București s-a desfășurat *Concursul facultăților de istorie-filosofie* din București, Cluj-Napoca și Iași. Beneficiind de o excelentă organizare din partea facultății de profil din capitală, concursul a constituit un prilej foarte profitabil pentru schimburi de experiență.

La concursul profesional, desfășurat în forma unei sesiuni de comunicări științifice realizate de studenți, secția de filosofie-istorie din Cluj-Napoca a obținut următoarele premii și mențiuni:

1) la secțiunea „Filosofie” premiul I a revenit studentului Dan Rațiu (anul IV), pentru lucrarea *Conceptul de semnificație* (cond. șt. lect. dr. Andrei Marga). Mențiunea a fost acordată studentului Ionuț Isac (anul IV), pentru lucrarea *Realitate fizică, relativitate, invarianți* (cond. șt. conf. dr. Teodor Lupșe). Studentul Liviu Matei (anul III) a obținut premiul special pentru lucrarea *Filosofia limbajului a lui Vico* (cond. șt. lect. dr. Andrei Marga).

2) la secțiunea „Economie politică” studenta Doina Manu (anul IV) a obținut premiul III cu lucrarea *Raportul intensiv-extensiv în teoria economică socialistă* (cond. șt. conf. dr. Gh. Postelnicu).

3) la secțiunea „Socialism științific” premiul II a revenit studentului Dan Rațiu (anul IV), pentru lucrarea *Dialectica relației artă-politică* (cond. șt. lector dr. Vasile Boari). Studentul Ionuț Isac a obținut mențiunea pentru lucrarea *Conceptele de dictatură a proletariatului și stat al democrației muncitorești revoluționare* (cond. șt. lector dr. Vasile Boari).

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca c-da nr. 219/1988

În cel de al XXXIII-lea an (1988) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în specialitățile:

matematică
fizică
chimie
geologie-geografie
biologie
filosofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

In the XXXIII-rd year (1988) of its publication, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued as follows:

mathematics
physics
chemistry
geology-geography
biology
philosophy
economic sciences
juridical sciences
history
philology

Dans sa XXXIII-e année (1988), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les spécialités:

mathématiques
physique
chimie
géologie-géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43 872

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin „ROMPRESFILATELIA“, sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex. 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66.

Lei 35